

ISSN: 2717-6584

2024-3

Eylül

2024

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları
Dergisi

Yılda iki kez (Şubat- Eylül) yayımlanan uluslararası hakemli, multidisipliner bir akademik dergidir.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bengi>

BENGİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi

BENGİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

Amaç ve Kapsam

BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi (BENGİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies) yılda iki kez (Şubat-Eylül) yayımlanan uluslararası hakemli, multidisipliner bir akademik dergidir. Dergi çokdisiplinli bir akademik dergi niteliğine sahip olup, Sosyal - Kültürel Çalışmalar ve Yörük-Türkmen olgusuna dair her alanda, nitelikli araştırma ve derleme makalelerini bilim dünyası ile buluşturmayı hedefler.

Aims And Scope

BENGİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies is an international multidisciplinary peer-reviewed journal published twice a year (February-September). The journal is a multidisciplinary academic journal and aims to publish quality research and compilation articles in every area related to the Yörük-Türkmen phenomenon.

Editör

Davud KAPUCU

Kapak & Dizgi Tasarım

Emre ARSLAN

Yazım ve Dil Editörleri

Türkçe: Gülten ARSLAN

İngilizce: Atilla FİDAN

Rusça: Güler QAFKAZLI
Cavid QASIMOV
Pasha GULUZADE

İstatistik Editörü

Zarife TAŞTAN

Uluslararası Editörler ve Danışma Kurulu - International Editorial and Advisory Board

Prof.Dr. Selma YEL	- Gazi Üniversitesi
Prof.Dr. Kenan OLGUN	- Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Hacı Mustafa ERAVCI	- Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Turan AKKOYUN	- Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof.Dr. Nur ÇETİN	- Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç.Dr. Mustafa Karazeybek	- Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç.Dr. Gökhan KALAĞAN	- Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç.Dr. Fatih USLU	- Akdeniz Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi Pınar Zarif Tapkan	- Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof.Dr. Sevinç ALİYEVA	- Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Prof.Dr. Galib SAYILOV	- Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Prof.Dr. Seyfeddin RZASOY	- Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Prof.Dr. Cahangir Memmedli	- Bakü Devlet Üniversitesi
Doç.Dr. Zümrüd MANSİMOVA	- Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Doç.Dr. Aytekin ZEYNALOVA	- Bakü Devlet Üniversitesi
Doç.Dr. Naile HÜSEYNOVA	- Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Prof.Dr. Nübar HAKİMOVA	- Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Doç.Dr. Khankişi MAMMADOV	- Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Doç.Dr. Vefa İBRAHİM	- Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Doç.Dr. Aytekin ZEYNALOVA	- Bakü Devlet Üniversitesi
Prof.Dr. Turitsyn Igor VİKTOROVİCH	- Tarih, Ekonomi ve Hukuk Araştırma Enstitüsü
Prof.Dr. Davydov Stanislav GENNADİEVİCH	- Tarih, Ekonomi ve Hukuk Araştırma Enstitüsü
Dr. Turytsyn Dmitry ANATOLYEVİCH	- Tarih, Ekonomi ve Hukuk Araştırma Enstitüsü
Prof.Dr. Guo Xiaoli	- Hebei Pedagoji Üniversitesi
Prof.Dr. Cheng Hong	- Hebei Pedagoji Üniversitesi
Doç.Dr. Aynur HOCAHMETOV	- Başkurdistan Devlet Üniversitesi
Prof.Dr. Bekezhan A. AKHAN	- Kazakistan Bayşev Üniversitesi
Prof.Dr. Abay DUYSINBAYEV	- Kazakistan Farabi Üniversitesi
Doç.Dr. Muhtar MİROV	- Kazakistan Devlet Üniversitesi
Doç.Dr. Obidjon ŞOFİYEV	- Özbekistan Termez Devlet Üniversitesi
Doç.Dr. Gülnaz SATTAROVA	- Özbekistan Bilimler Akademisi
Prof.Dr. Gulnoz KHALIYEVA	- Özbekistan Dünya Dilleri Üniversitesi
Doç.Dr. Bahar Bahridinovna TÖRAYEVA	- Özbekistan Dünya Dilleri Üniversitesi
Doç.Dr. Radik GALİULLİN	- Tataristan Nabrejni Çelnı Üniversitesi
Prof.Dr. Kakajan JANBEKOV	- Türkmenistan Bilimler Akademisi

TARANAN İNDEKSLER VE VERİ TABANLARI

INDEXES & DATABASES

Bu dergide yayımlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi açık erişimli ve tamamen ücretsizdir.

BENGİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies is open access and completely free

İçindekiler/Contents

Cover-Contents / Kapak-İçindekiler

i-v

Makaleler – Articles

Cengiz Mutlu

Bolu Milletvekili Lutfi Gören ve Siyasi Faaliyetleri

Bolu Deputy Lutfi Gören And Political Activities

ss. 400-412

Əzizə Nəzərli

XI. Kızıl Ordu'nun Nahçıvan'ı İşgali ve Bolşevik Terörünün Başlangıcı

An Occupation of Nakhchivan By XI Red Army and The Beginning of the Bolshevik Terror

ss. 413-422

Zafer Yılmaz - Celil Bozkurt

İkinci Meşrutiyet Döneminde Kurulan Partiler

Political Parties Founded In The Second Constitutional Period

ss. 423-443

Mehmet Nuri İldeniz - Abdülbaki Bozkurt

XII. Yüzyılda Diyar-ı Bekr Bölgesinin Hakimiyeti Bağlamında Yinaloğulları-Artuklu İlişkileri
Yinaloğulları-Artuqid Relations in the Context of the Domination of the Diyar-ı Bekr Region in the 12th Century

ss. 444-456

Aypara Rüstemova

Историографический обзор диссертаций и авторефератов посвященных истории азербайджано-российских связей и защищенных в Российской Федерации.

Azerbaijan-Russia İlişkilerinin Tarihine Ayrılmış ve Rusya Federasyonu'nda Savunulan Tezlerin ve Özetlerin Tarih Yazımsal İncelemesi

ss. 457-477

Haydar Çoruh

Türkiye's Perspective On The Immigration Problem And The Recent Measures Taken

Türkiye'nin Göç Problemine Bakışı ve Alınan Tedbirlerde Son Durum

ss. 478-504

Pasha Guluzade

Li Bai: Tang Döneminin Ölümsüz Şairi

Li Bai: Immortal poet of the Tang period

ss. 505-509

Selahattin Kabakci

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki Osmanlı Eserlerinin Kültür Turizmine Etkisi Üzerine Bir İnceleme
A Study on the Effect of Ottoman Artifacts on Cultural Tourism in the Turkish Republic of Northern Cyprus

ss. 510-558

Büşra Bigat Akça - Sebile Yıldız Aybak
Siyasi Hakların Elde Edilmesinden Demokrat Parti Dönemi Sonuna Kadar Türk Siyasi Hayatında Kadın
Women in Turkish Political Life from the Acquisition of Political Rights to the End of the Democrat Party Era

ss. 559-587

Lale Barçın Aka
The Importance Of Public Relations In The Post-Truth Era And The Strategies Followed
Post-Truth Çağında Halkla İlişkiler'in Önemi Ve İzlenen Stratejiler

ss. 588-598

Yazım Kuralları

Writing Rules

ss. 599-601

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi
BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bengi>

ISSN: 2717-6584

Bolu Milletvekili Lütfi Gören ve Siyasi Faaliyetleri *Bolu Deputy Lütfi Gören And Political Activities*

doi: 10.58646/bengi.1475573

Geliş/Received: 29 Nisan 2024

Kabul/Accepted: 05 Ağustos 2024

Cengiz Mutlu*

Özet

Yakın dönem Bolu'nun sosyal ve siyasi yaşamında etkili olmuş aydınlardan biri olan Lütfi Gören 1888'de Akçakoca'da doğmuştur. 1894'te ailesi İstanbul'a taşınan Lütfi Gören, sırasıyla Unkapanı Merkez Rüştüyesi, Vefa İdadisini bitirmiştir. Babasının vefatından dolayı maddi imkansızlıklardan dolayı Akçakoca'ya geri dönen Lütfi Gören, burada ticarete atılmıştır. İşlerin iyi gitmemesinden dolayı İstanbul'a gelerek kereste ticaretine atılan Lütfi Gören, bu işine Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. Savaşa çağrılmasından dolayı ticarete ara veren Lütfi Göre, savaş sebebiyle uğradığı zarar Millî Mücadele yıllarında da devam etmiştir. 1920'de Akçakoca belediye başkanı, 1925'te Düzce ilçesi adına il genel meclisine seçilmiştir. Bolu'da Himaye-i Etfal ve Hilal-i Ahmer başkanlıkları yapan Lütfi Gören, Bolu Türk Ocağı ve Halkevi başkanlıklarında da bulunmasının ardından 1939'da Altıncı Dönem Yasama Yılı seçimlerinde milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir. Yedinci yasama yılında namzet gösterilmeyen Lütfi Gören, 1946 yasama yılı seçimlerinde yeniden Bolu milletvekili olarak meclise girmiştir. Bu çalışmada Lütfi Gören'in hayatı ve mecliste çeşitli gündem maddelerine dair görüşlerine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hilmi Baydur, Bolu, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk Ocağı, Akçakoca.

* Sorumlu Yazar/Corresponding author: Doç.Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, e-posta: cengizmutlu@subu.edu.tr. Orcid: 0000-0003-1192-8528.

Atf/Citation: Mutlu, C. (2024). Bolu Milletvekili Lütfi Gören ve Siyasi Faaliyetleri. BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2024 (3), 400-412.

Abstract

Lütfi Gören, one of the intellectuals who were influential in the recent social and political life of Bolu, was born in Akçakoca in 1888. Lütfi Gören, whose family moved to Istanbul in 1894, graduated from Unkapanı Central Junior High School and Vefa High School respectively. Lütfi Gören, who returned to Akçakoca due to financial difficulties due to his father's death, started business here. Lütfi Göre, who came to Istanbul and started the lumber trade because things were not going well, continued this business until the First World War. Lütfi Gören, who took a break from business because he was called to war, continued to suffer losses during the War of Independence. He was elected mayor of Akçakoca in 1920, and was elected to the provincial council on behalf of Düzce district in 1925. Lütfi Gören, who served as the president of Himaye-i Etfal and Hilal-i Ahmer in Bolu, also served as the president of Bolu Turkish Hearth and Community Center, and then entered the Turkish Grand National Assembly as a member of parliament in the Sixth Term Legislative Year elections in 1939. Lütfi Gören, who was not nominated in the seventh legislative year, re-entered the parliament as a Bolu deputy in the 1946 legislative elections. In this study, Lütfi Gören's life and his views on various agenda items in the parliament will be discussed.

Key Words: Hilmi Baydur, Bolu, Grand National Assembly of Turkey, Turk Ocaks, Akçakoca.

Giriş

1888'de Akçakoca'da doğan Lütfi Gören'in babası İstanbul'da kereste ticareti ile meşgul olduğundan aile 1894'te İstanbul'a taşınmıştır. Unkapanı merkez rüştiyesini bitiren Lütfi Gören, Vefa İdadisi'nin bitirdiği 1903 yılında babasını kaybetmiştir. Babasını kaybetmesi aileyi maddi açıdan sarsmıştır. Bunun üzerine tüm aile Akçaşehir'e (Akçakoca) taşınmıştır. Burada kundura mağazası açarak ticarete atılan ve etrafındakilere de bu işi öğreten Lütfi Gören'in, Akçakoca çarşısının yanması neticesi mağazasındaki tüm mallar zayi olmuştur. Olayın ardından babasının keresteci arkadaşı Sütlüceli Hakkı Bey'in teşvikiyle 1908'den Birinci Dünya Savaşı'na kadar kendisinin çok para kazandığı kereste ticaretine başlamıştır. Cihan Harbi'nde askere çağrılan Lütfi Gören'in savaş sırasında Akçakoca'nın Edilli iskelesinde 270 metreküp kayın dolabı mevcuttu. Savaş sebebiyle Karadeniz boğazının kapatılması sebebiyle malı bir tarafa nakletmek ve paraya tahvil etmek imkânı kalmamıştır. Lütfi Gören, savaşın ardından memleketine döndüğünde kerestelerin hepsinin sahil muhafaza komutanlığı tarafından askeri kulübe ve hayvan tavlalarına ve bir kısmının da nöbet mahallelerinde ayak altına döşenmek suretiyle sarf edildiklerine şahit olmuştu. Keresteler için talep ettiği mazbataları ise, kıta komutanlıklarının değişmesi ve inşaatlar için yazılı bir emir bulunmadığından dolayı elde edememiş ve 270 metreküp kerestenin o günkü karşılığı olan 16900 lira zarar etmiştir. Terhisten sonra deniz nakliye vasıtalarının noksanlığını göz önüne alarak Akçaşehir-İstanbul arasında yük ve yolcu nakliyatını temin etmek üzere 90 tonluk bir motor yaptırmıştır. Henüz ikinci seferini yapmak üzere Akçakoca'ya gelmiş olan Akçaşehir motoru yükünü ve yolcusunu almıştır. Hareketi sırasında Akçakoca'nın bağlı olduğu Düzce ilçesinde vukua gelen birinci isyandan sonra fevkalade kaymakamlığa gelen Lazistan mebusu Dr. Abidin Bey¹, Akçakoca Nahiye müdürlüğüne çektiği bir telgrafta, kaymakam emri olmadıkça Akçaşehir motorunun hareketine müsaade edilmeyeceğini Lütfi Gören'e tebliğ edilmesini istemiştir. Motorun İstanbul'a hareket için hazırlanmış olduğu halde izin verilmediği takdirde Akçakoca'da liman olmadığından Karadeniz Ereğli'sine gitmesine müsaade edilmesi istenilmiştir. On iki saatlik bir bekleyişin ardından kalkışına izin verilmeyen motor havanın bozmasıyla zincirini koparmış ve kapaklanmıştır. İki yolcunun boğulduğu kazada tüccar malları kaybolmuş ve Lütfi Gören 26.000 lira zarar etmiştir. Lütfi Gören Millî Mücadele'de zarar görenler meyanında müracaat etmişse de tazminatın Dr. Abidin Bey'in şahsından istenilmesi

---

¹ Dr. Abidin Bey için bk. Ayşe Aydın, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Birinci Döneminde Görev Yapan Sağlık Mensupları, Atatürk Araştırma Merkezi, Mayıs 1998, XIV, sayı 42, s.908-922.

uygun bulunmuştu. Dr. Abidin Bey'in ödeme gücü olmadığından teşebbüse geçmeyen Lütfi Gören, kazadan mütevellit borcu ödemiştir. 1920 Akçakoca belediye başkanlığına seçilen ve başarılı olan Lütfi Gören 1925'te Düzce kazası adına Bolu il genel meclis üyeliğine seçilmiş ve dört dönem bu görevi sürdürmüştür. Başarılarının ödülünü tüm üyelerin ittifakıyla il daimî encümen azalığına seçilmek suretiyle almıştır. Bu müddet zarfında Hilal-i Ahmer ve Himaye-i Etfal cemiyetleri üye ve başkanlıklarıyla, yedi sene de Bolu Türk Ocağı başkanlığı ve Bolu Halkevi başkanlığında bulunmuştur. 30 Mart 1939'da 6. Dönem Bolu milletvekilliğine birçok aday arasından fazla oy alarak seçilmiştir. Meclisin yedinci seçim döneminde namzet gösterilmeyen Lütfi Gören, kereste ticareti ile meşgul olmuştu. Yabancı dillere vakıf olmayan Lütfi Gören, 5.8.1946 seçimlerinde 47.756 oyla 8. Dönem Bolu milletvekili olarak meclise girmiştir. Mebuslar için tercüme-i hal kısmında Lütfi Gören eserleri kısmına “*övinecek eserim yoktur*” sözünü yazmıştır. Bolu'da ikametgâh adresi olarak Tabaklar Mahallesi No. 60'ı vermiştir. (TBMM Arşivi, Bolu Vilayeti Millet Meclisi Üyelerine Mahsus Hal Tercümesi Kâğıdı)

Lütfi Gören meclisin altıncı döneminde; Dahiliye Vekaleti bütçesi, askeri ve mülki tekaüt kanunu, 1940 mali yılı Ticaret Vekaleti bütçesi, orman umum müdürlüğü bütçesi, Ziraat Bankası kanunu, af kanunu, 1941 yılı sıhhi ve içtimai muavenet vekaleti bütçesi, Ziraat Vekaleti bütçesi, çiftçi mallarının korunması, nahiye kanunu, devlet memurları aylıklarının tevhit ve teadülü, 1942 mali yılı posta, telgraf umum müdürlüğü bütçe kanunu, köy kanunu, avukatlık kanunu, akitlerini medeni kanuna dayandırmamalarından suçlu evlilerin evlenmelerinin ve bunlardan doğan çocuklarla saklı kalan bütün vatandaşların tescillerine ve bu tescillerle alakalı harç, resim ve cezalardan muaf tutulmaları, mebus seçimi kanunu, İstanbul şehremanetindeki memurların hizmet sürelerinin tekaüt sürelerine eklenmesi, ticaret, esnaf ve sanayi odaları, ticaret borsaları teşkili hakkındaki kanun hakkında kanun teklifi veya görüşlerini yansıtmıştır. Sekizinci dönemde ise; Bayındırlık Bakanlığı 1947 yılı bütçesi, Tarım Bakanlığı ve Orman genel müdürlüğü bütçeleri, idare-i umumiye vilayat kanunu, askeri ve mülki tekaüt kanununun 19. Maddesinin değiştirilmesi, 1948 Bayındırlık Bakanlığı bütçesi, Bolu Düzce ilçesi Haliloğlu Mehmet Meriç'in hükümlü olduğu cezanın geri kalan kısmının affına dair, Düzce tütününü, maaş kanununa bazı hükümler eklenmesine dair, Tarım Bakanlığı ve Orman Genel Müdürlüğü 1949 yılı bütçeleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü 1949 yılı bütçesi, yedek subay ve askeri memurlar, hayvan vergisi kanununun ikinci maddesinin değiştirilmesi, ordu mensuplarının evlenmesi, uzman çavuş yetiştirilmesi, emekli sandığı kanunu, Maliye Bakanlığı 1950 yılı bütçesi, 1950 yılı Bayındırlık bakanlığı ve karayolları genel müdürlüğü bütçeleri, 1950 sayılı gelir bütçesi,

Abant Gölü çevresinin Bolu Özel İdaresine temlikine dair kanun münasebeti, devlet demiryolları ve limanları işletme genel müdürlüğü memur ve hizmetlilerin ücretlerine dair, köy okulları ve Köy Enstitüleri teşkilatın dair olan kanuna bir madde eklenmesi hakkında sözler almıştır. Bu bildiriye Lütfi Gören'in mecliste verdiği bazı kanun teklifleri, müzakereler esnasındaki bazı görüşleri ve Bolu Halkevi müdürü iken yaptığı faaliyetlere yer verilecektir.

1. Bolu Halkevi Müdürü İken Söylevi

1936'da Bolu'da "Atatürk Günü" kutlamaları için CHP teşkilatı ile belediye tarafından hazırlıklara başlanmıştır. Halkevi Başkanı Mehmet Lütfi Gören, kutlamalar çerçevesinde parti önünde şöyle bir demeç vermiştir: "17 Temmuz bizi yüce sevgimize kavuşturan kutsal bir gündür. 17 Temmuz Bolu ilinde 'Atatürk Günü' olarak yerleşmiştir. 17 Temmuz 1934 günü büyük önderimiz aramızda bulunmakla her birimize verdiği sıcaklık bizimle birlikte yaşayacak ve evlatlarımıza da intikal edecektir. Bu sıcaklık ve heyecan 17 Temmuz günü her Boluluyu sevinçle vaktinden önce uyandırmaktadır. İşte burada o sıcaklık ve o heyecanla bu güzel günü kutlamak için toplanmış bulunuyoruz." Gören, Atatürk'ün Türk yurdunu işgal edilmekten kurtaran ve geliştiren, Türk milletini koruyan tarihî bir şahsiyet olarak tarif etmiştir. Onun, Türk vatani ile özdeşleştiğini ve bu suretle millet tarafından kendisine "Atatürk" soyadının verildiğini vurgulamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nda² Çanakkale'yi düşman işgalinden korumak ve savaşın seyrini Türkler lehine değiştirmek suretiyle başarısını bütün dünyaya göstermiştir. Suriye'de bozguna uğrayan orduları bir araya getirerek İtilaf kuvvetlerinin Anadolu'ya geçmesini engellemiştir. Dahası Millî Mücadele döneminde Sevr Antlaşması'na karşı bütün rütbe, nişan ve mevkilerini atarak bir nefer gibi milletin arasına karışmıştır. Milletinden aldığı kuvvetle birbiri ardına parlak zaferler kazanarak yurdu işgalcilerden kurtarmıştır. Sultanlık, halifelik gibi milleti uçuruma sürükleyen yapıları yıkmıştır. Millete ihanet eden hainleri kovmuştu. Hâkimiyet hakkını millete vermiştir. Türk milletine parlak bir gelecek temin eden cumhuriyeti kurmuştu. Kültürel alanda büyük çaplı inkılaplar yapmış, Türk kadınının medeni haklara kavuşmasını sağlamıştır. Ülkeye faydalı, çağdaş yaşayışa ve gelişmeye açık kanunların yürürlüğe girmesini temin etmiştir. Türklüğe yeni bir güç vermiş ve Türk yurdunu yeniden inşa etmiştir. Binlerce yıllık Türk tarihinin kaynakları üzerinde durmak suretiyle Türk çocuklarının tarihten kuvvet almalarını temin etmiştir. Dünyanın en zengin lisanları arasında yer alan Türkçeyi yabancı lisanların tasallutundan

² Erdal Korkmaz, "Arşiv Belgeleri Çerçevesinde Birinci Dünya Savaşı'nda Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa", *Sosyal ve Beşeri Bilimlere Multidisipliner Bakış*, (Edit. Ayhan Artaç), Güven Plus Yay, İstanbul 2019, s.21-50. Ayrıca bk. Mutlu Karakaya, Çanakkale Savaşı'nda 14. Alay ve Mustafa Kemal Atatürk, ATAM, 2019.

kurtarmıştı. Türk yurdunu yeniden kurmuştur. Türk milletine güven telkin etmiş, dünya milletleri içinde şerefli bir yer açmıştır. Halkın yüzünü güldürmüş, gücünü dünyaya tanıtmıştır. Bu ifadelerin ardından Gören, icra edilen merasim vesilesiyle Bolulular adına Atatürk'e içten minnet ve bağlılık duygularını açıklama fırsatı bulduğundan övünç ve sevinç duyduğunu dile getirmiştir. Konuşmasını: “Yaşa! Sen çok yaşa Atatürk! Yaşa! Acuna düzen veren Koca Türk!” ifadesiyle tamamlamıştır. (Evcin, 2022: 727)

2. TBMM'deki Faaliyetleri

2.1. 1939 Dahiliye Vekaleti Bütçe Görüşmelerindeki Sözleri

Meclisin 23 Mayıs 1939 tarihli on beşinci toplantısında Dahiliye Vekaleti bütçesi görüşülmüştür. Müzakerelerde köy kanunlarında köy muhtarının köyün başı olduğunu hatırlatan Lütfi Gören, muhtara birçok külfetler yüklendikten sonra, maaş, harcırah altında para vermenin imkânı olup olmadığını sormuştu. Lütfi Gören'e göre, muhtar mali kanunların uygulamasından adli kanunlara, dahili asayişle ilgili her türlü meseleyi hükümete haber vermekle mükellef ve sekiz on saatlik yolu herhangi bir meseleyi haber vermeye mecburdu. Muhtarın görevini yerine getirirken en azından cebinden sarf ettiği paranın karşılanması gerekiyordu. Lütfi Gören, ekstra bir geliri olmayan 40.000 köy ve muhtar olduğunu, bunların götürüsü bütçede önemli yer tuttuğu halde Cumhuriyet'in işi eline aldığına hiç kimseye menfaatsiz külfet vermediğini hatırlatmıştır. (TBMM Zabıt Ceridesi: 208-209)

2.2. Bolu Mebusu Lütfi Görenin, Askerî Ve Mülkî Tekaüd Kanununun 66. Maddesine Bir Fıkra İlâvesine Dair Kanun Teklifi İle Askerî ve Mülkî Tekaüd Kanununun 66 Nci Maddesine Bir Fıkra Eklenmesi Hakkında Kanun Lâyihası Ve Dahiliye, Maliye Ve Bütçe Encümenleri Mazbatası

Lütfi Gören, 27 Mart 1940 tarihinde tekaüd kanununun 66. maddesinin tatbikatında memur aleyhinde yaptığı tesirleri ortaya koymak için ilgili kanun maddesini okumuştur. 66. maddeye göre, evkaf, ziraat bankası ve şehremaneti memurlarının 1 Haziran 1828 tarihinden ve özel ve mülhak bütçelerden maaş alan memurların ilgili kanunun meriyetinden evvel tekaüt aidatı verilmesi suretiyle geçen hizmet müddetleri tekaüt için gerekli olan kanuni müddetin hesabından sayılırdı. İlgili kanun hükmüne göre, adı geçen müesseseler ve idareler memurlarının maddede tespit edilen tarihlerden önce gösterilen şart dahilinde geçen hizmet müddetleri tekaüt müddeti hesabında sayılacağı açık olduğundan uygulamada genel dengeye dahil idarelerden kanunda adı geçen müesseseler ve idarelere naklen tayin olunan memurun 66. Maddede gösterilen tarihlerden sonra geçen hizmet müddetleri tekaüt süresi hesabında dikkate alınmadığından tekaütlük kanununun uygulanması hakkında 2264 sayılı kanunla tekaütlük kanununu aynen

uygulamakta olan hususi idarelerle İstanbul mahalli idaresi ve Ankara belediyesi de 66. Maddeyi mütekabilen memur vatandaş aleyhinde kullandıkları görülmüştü. Bu netice karşısında 2788 sayılı kanunla 67. maddeye bir fıkra eklenerek posta, telgraf, telefon umum müdürlüğü memurlarından genel dengeye dahil dairelerden adı geçen umum müdürlüklere geçmiş ve geçecek memurların diğer dairelerdeki hizmet müddetleri tekaütlük müddeti hesabında mütekabilen sayılması temin edilmiş ise de adı geçen umum müdürlüklerin birinden diğerine naklen tayin edilecek memurların 66. Maddede açıklanan muayyen müddetten sonra geçen müddetleri tekaüt müddeti hesabında dikkate alınmak mecburiyeti halen mevcut bulunmaktaydı. Lütfi Gören, devlet memuru sıfatını taşıma hakkını veren ve 1683 sayılı tekaüt kanununu uygulayan müessese ve idare memurlarının müktesep haklarının korunması için şu kanun teklifini yapmıştır. Sunulan teklife göre, umumi dengeye dahil dairelerden 66. maddede gösterilen müessese ve idarelere ve bunlardan umumi muvazeneye veyahut bu müessese ve idarelerin birinden diğerine geçmiş ve geçecek olan memurların nakilleri tarihine kadar geçen hizmet müddetleri mütekabilen tekaütlük için şart olan kanuni müddetin hesabında sayılacaktı. Lütfi Gören'in kanun teklifi yapılan görüşmeler ve tadilatlarla kabul edilmiştir. (TBMM Zabıt Ceridesi: 19)

2.3. Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanununun 64. Maddesinin İkinci Fıkrasının Değiştirilmesine Dair Kanun Teklifi

1941 kışında Bolu'ya giden Lütfi Gören, Düzce'ye uğramıştır. Arkadaşlarıyla hasbihal ederken Düzce'de vefat eden eski Canik Ziraat Bankası memuru Tahsin Bey'in dul eşi ve iki çocuğu bankadaki 23 yıllık hizmete mukabil tekaüt maaşı tahsisi için yapmış oldukları müracaatın cevapsız kalmasından ötürü şikayetçi olmuşlardı. Ankara'da Ziraat Bankası tekaüt sandığı müdürü ile görüşen Lütfi Bey muhatabından, meselenin gecikmesinin isteklilerin lehine olduğunu işitmişti. Zira 3202 sayılı kanun bunlara sınırlı bir hak tanımaktaydı. Bu yüzden bu gibiler müktesep haklarını alamamaktaydı. Tahsin Bey, mudilerin haklarını alabilmeleri için müdüriyet-i umumiyeye tezkere yazdıklarını ve işin Ticaret Vekaleti'ne aksettiğini belirtmiştir. Fakat Ticaret Vekaleti zeyilleri istekliler lehinde bulmamış ve Maliye Vekaletinden sormuştu. Maliye Vekaleti ise mali muamelatta kıyas yoluyla tediyat yapılamayacağını, mutlak hüküm aranması gerektiği mütalaasını vermiştir. Bu yüzden dul ve yetimlerin aleyhine muameleye devam mecburiyeti hasıl olmuştu. Lütfi Gören, bu gibilerin müktesep haklarının verilebilmesi için bir kanun teklifinde bulunmuş ve oradaki zeyiller tabirinin değiştirilmesini istemiştir. Sonradan Ziraat Bankası verdiği izahatta kanunun neşri tarihi olan 1937 senesinden o tarihe kadar birçok tahsisler yapıldığını bildirmiştir. Lütfi Gören, teklif ettiği kanunun mukabiline

şümulü olamayacağı için bunun tefsir yoluyla önceden tahsis edilmesinden dolayı verilmemiş müktesep haklarını temin için bir takrirle tefsir talebinde bulunmuştu. Maliye encümeninde tetkik edilen talep olumlu bulunarak tefsir fıkrası yazılmıştır. İktisat Vekili Sırrı Day da işi tetkik etmesinden sonra müktesep hakların verilmesinin lüzumuna işaret etmiştir. Lutfi Gören, mali muamelatta kıyas yoluyla tediyat yapılamayacağı, mutlak ve sarih hüküm aranacağı hakkında Meclis-i Ali'nin bir prensibini hatırlatmıştır. Lutfi Gören'e göre, tefsire ihtiyaç yoktur demek dört yıldan beri memurun aleyhine uygulanan muamelenin kasten yapıldığı zehabını vermekteydi. Halbuki her kanunun izahı, tefsiri yine kanunla yapılacağından bu hak TBMM'ye aitti. Lutfi Gören'e göre, Ziraat Bankası kanununun 64. maddesinin ilgili bendinde 1325 tarihli kanun ve zeyilleri tabiri ile o kanuna zeyil olan kanunlardan başka müstakil kanun olup diğer eski tekaütlere uygulanan diğer kanunlara şümulünü anlamak hiç kolay değildi. Zira maliye encümeni ile bütçe encümeni arasında fark olduğundan tefsir yapılmalıydı. Ziraat encümenin iştirak ettiği tefsir yerindeydi. Lutfi Gören, şifahen arz ettiği sebeplere binaen maliye encümeni mazbatasının okunarak oylamaya konulmasını istemiştir. Bilecik Mebusu Kasım Gülek ise meselenin meclis-i aliye getirilmekle gayet hayırlı bir iş yapıldığını ifade etmiştir. Birçok Ziraat Bankası memurunun bu meselede mağdur olduğunu ileri süren Kasım Gülek, Ziraat Bankası tekaütlerinin maaşının son derece düşük olduğunu dile getirmiştir. 1683 numaralı tekaüt kanunundan evvel Ziraat Bankası ile devlet memurları tekaütleri arasında hiçbir fark olmadığını ve Ziraat bankası memurlarının tıpkı devlet memurları gibi tekaüt edildiğini söyleyen Kasım Gülek, ilgili kanunun Ziraat Bankası memurlarını açıkta bıraktığını ifade etmiştir. (TBMM Zabıt Ceridesi: 192)

Görüşmelerin ardından oylamaya geçilmesiyle iki numaralı fıkra şu şekilde değiştirilmiştir. Yeni maddeye göre, Ziraat Bankasından 1.6.1930 tarihinden evvel ayrılmış olan memurların tekaüt ve yetim aylıkları o tarihte mevcut ahkama göre muamele görür ve bu gibilere tahsis edilmiş ve edilecek maaşların bankaca verilmesine devam edilecekti. Fakat tekaüt haklarını kanuni hükümler dairesinde tasfiye etmeden tekrar devlet veya banka hizmetine girmiş olanların tekaütlük hakları mahfuz kalacaktı. (BCA, 4-22-21/17.04.194)

2.4. Af Kanunu Teklifi

Bolu mebusu Lutfi Gören tarafından teklif olunan kanun layihası ve sebepleri tetkik edilmiştir. 2330 sayılı af kanununun birinci maddesine göre, kanunun fer'i ceza veya para cezasıyla birlikte veya yalnız olarak beş seneyi geçmeyen hürriyeti bağlayıcı bir ceza ile veya sadece para cezasıyla cezalandırdığı suçlar hakkındaki takibat affedilmiştir. Mahiyeti itibariyle umumi olan bu af şahıs ayırmaksızın muayyen fiillerle ilgiliydi. Genel af umumi menfaat

gözetilerek alınan siyasi bir tedbir olup, bununla bazı hadiselerin unutulması gerekmektedir. Bundan ayrı olarak 2330 sayılı kanun 1933 senesinde uygulamaya alınmıştır. Beş seneden fazla olmamak üzere hürriyeti bağlayıcı cezayı müstelzim fiiller ceza kanununun 102. maddesine göre beş sene zarfında müruru zamana uğrardı. Burada hareketle müruru zamandan dolayı affa uğrayan bu fiiller hakkındaki cezai takibatın ihyasına kanunen imkân kalmamıştır. Kanun teklifinin sebebi ise, maksadın suçları affa uğrayan memurların inzibati ve mesleki bakımdan mağduriyetlerine mahal vermemektir. 2330 sayılı kanunun 12. Maddesi gereğince affın idari ve inzibati muamelelere şümulü ve tesiri yoktu. Bununla beraber, yetkili merciler dava evrakı üzerinde tetkikat yaparak ve eğer tahkikatı eksik görürlerse noksanlarını ikmal ederek memurun kendisine isnat olunan fiilin faili olup olmadığı hususunda delilleri takdir ve fiili sabit gördükleri takdirde bunun memurun şahsi ve mesleki haysiyeti üzerindeki tesiri derecesini ölçerek icabeden inzibati ceza tatbik edilirdi. Fiil sabit görülmediği takdirde memur hakkında inzibati bakımdan bir muamele tatbikine mahal olmadığına karar verilirdi. Bu inzibati ceza tatbikine yetkili olan heyetler işin hakikatine varmak hususunda tüm tahkik vasıtalarına sahip oldukları ve verdikleri kararlar da ikinci derecedeki daha yüksek heyetlerde tetkike tabi tutulan delillerin toplanmasında ve münakaşasında bir mahkemededen farksız olarak takdir hakkına haiz bulunmaktaydı. Buradan hareketle suçları affa uğrayan memurların bu suçlar dolayısıyla inzibati ve idari bakımdan hakları tam bir güvence altına alınmıştır. Esasında 2330 sayılı kanunun meriyete girdiği tarihten itibaren geçen sekiz sene zarfında inzibati sahada bunların vaziyetleri de tamimiyle tayin edilmiştir. Dönemin Adliye Vekili Hasan Menemencioğlu, arz edilen sebepler göz önüne alındığında umumi affın maksat ve gayesine muhalif olarak tamimiyle nisvana uğraması icap eden bu suçların tekrar mevzubahis edilmesinin uygun olmayacağını ve teklifte gözetilen gayenin de esasen af kanununda derpiş edilmiş olması itibarıyla Lütfi Gören'in teklifinde bir fayda tasavvur olunamayacağı kanaatini dile getirmişti. (BCA, 4.22.22/14.05.1941). Lütfi Gören'in kanun teklifi kabul edilmemişti. (TBMM Zabıt Ceridesi: 141-142)

2.5. Mebus Seçimi Kanunu Münasebetiyle İlgili Sözleri

11 Aralık 1942'de mebus seçimi hakkındaki kanun müzakere edilirken belediye reisliğinde bulunmuş bir insan olarak düşündüklerini aktarmıştır. Lütfi Gören, kanunun iki dereceli seçimi içeren bir kanun olduğunu ve bunu mebusan seçimi kanununun Cumhuriyet idaresinde tadil edilen maddeleriyle aynen meclise getirilmiş bir kanun olarak görmekteydi. Lütfi Gören'e göre, mebusan seçimi kanunu olacağına seçim usulleri hakkında kanun olsaydı daha iyi olacaktı. Zira, mebusan seçimi kanunuyla mebuslar seçildiği gibi meclis-i umumiler

de bu kanuna tabi tutulmaktaydı. Bununla beraber bu iki dereceli seçim usullerini içeren bir kanun olsaydı ve mebusların seçimi de iki dereceli olduğuna göre bu da o usullere göre yapılabilirdi. İkinci olarak Lütfi Gören, Teşkilat-ı Esasiye Kanununun vilayetlere, şehir ve kasabalara, köylere hükm-i şahsiyet verdiğini söylemişti. Halbuki o tarihte eldeki kanunun bu esasa dayanmadığını ileri sürmüştü. Zira, mebus seçimi kanunu seçim şubelerini nahiyeler olarak göstermekteydi. Daha evvel nahiyelerde bulunan idare heyetleri ve oralarda seçilen azalar bu işe bakmaktaydı. 1942 tarihinde ise idare heyetleri kazalarda, vilayetlerde seçilmekteydi. Nahiyelerde bu tarz bir teşekkül yoktu. Lütfi Gören'e göre, bunların seçim şubesi olarak kanunda yer alması uygun değildi. Seçim şubeleri şehir, kasaba ve köyler olarak kabul edilmeliydi. Bu durum seçimlerde müşkülata sebebiyet vermekteydi. Nahije civarında olan köyler seçim yapmak için nahije merkezine geleceklerdi. Nahije merkezinde köyler sırayla çağrılacaktı. Bu durum hem vaktin ziyanına hem de halkın ayağında seçim yapmaktan mahrum olmayı getirecekti. Seçim daireleri vilayet olduğuna göre seçim şubeleri de şehir, kasaba, köyler olarak yazılmalıydı. Görüşmelerin ardından meclis başkanı maddelere geçilmesini istemişti. Birinci maddede, *“Türkiye Cumhuriyeti dahilinde mebus seçimi vilayetler itibariyle yapılır. Her vilayet bir seçim dairesi ve her nahije bir seçim şubesi olur”* okumuştur. Bunun ardından Lütfi Gören seçim işinin halk işi olduğunu, hükümetin görevinin sadece sadece sandığı korumak ve seçimde baskı uygulanmamasına nezaret etmek olduğunu hatırlatmıştır. Bununla beraber nahiyelerde halk tarafından seçilmiş bir heyet bulundurulmamaktaydı. Lütfi Gören'e göre, bu şubeler şehir ve kasabalarda belediyelere ve köylere verilmeliydi. Lütfi Gören'in sözlerinin ardından söz konusu taktir meclis başkanınca oylamaya sunulmuşsa da kabul edilmemişti. (TBMM Zabıt Ceridesi: 59-60)

2.6. Abant Gölü ve Çevresinin Bolu Özel İdaresine Temlikine Dair Sözleri

20 Mart 1950'de Abant gölü ve çevresinin Bolu özel İdaresine temlikine dair Bolu milletvekili İhsan Yalçın'ın kanun teklifi mecliste görüşülmeye başlanmıştır. Abant'ın özel idareye devri hakkında kanun meclisi epeyce meşgul etmişti. Bu konuda Lütfi Gören, Seyhan Mebusu Ahmet Yüreğir'e Abant'ı görmediği hakkında kinayeli bir söz söylemişti. Gördüm cevabı üzerine Lütfi Gören, *“eğer görmüş olsalardı oradaki acıklı vaziyeti bir nizamla bağlamayı çok arzu ederlerdi”* şeklinde mukabelede bulunmuştu. Abant Gölü'nün 1298 yılında vali Ali Sakıp Bey tarafından görüldüğünü ve kendisinin de yanında olduğunu belirten Lütfi Gören, Abant'ın yürekler acısı halini tasfir etmişti. Lütfi Gören bu durumu şu sözlerle betimlemekteydi:

“Manzara yürekler acısı, her tarafta ağaçlar devrilmiş ve birbirini üzerine devrilmiş, tutuşturulmuş yanyor, öbür tarafta da çobanlar sürülerini otlatıyorlardı. Bunları menettiren vali oldu ve ondan sonra oranın yol yapımı başladı. birçok masraflar yapıldı. İdare-i hususiye yaptı. Abant'ta belediyece bir bina yapıldı ve Beden Terbiyesi tarafından da bir bina yapıldı. Ondan sonra birçok ecnebiler oraya gelmeye başladı. Memleket büyükleri de buranın ihyası için teşviklerde bulundular. Validen ricada bulundular. Oturacak bina yapın burasını dinlenme yeri haline getirin, dediler. Fakat herkes yolsuzluktan haklı olarak çekiniyordu. Çünkü mülkiyeti idare-i hususiyeye ait olmadığı için masrafi yolsuz sayılıyordu. Bu işten valiye 20 bin liralık bir zimmete çıkarıldığını da İhsan Bey arkadaşım pekala hatırlar. Öyle bir vaziyet ki yapılması lazım ama yapılmasına mani-i kanuni vardır.” Abant Gölü'nün muayyen tepelerin arkasında çukur bir göl olduğunu ve 1700 rakımdaki teperlerde ağaç dahi olmadığını hatırlatan Lütfi Gören, göz ününde bir yer olduğu için ağaçların kesilmediğini ve sporcuların dinlenmek için geldiğini söylemiştir.

Kanun çıkarsa amenajmanı yapılacaktı. Kanun çıktığı taktirde, hayvan otlatılmayacak ve ağaç kesilmeyecekti. Müttehassısların meşgul olmasıyla ağaçların çeşitleri belirlenecekti. Lütfi Gören bunun kadük kalmaması için başka komisyona gitmesini istememişti. Abant gölü çevresinin Bolu özel İdaresine temlikine dair Bolu milletvekili İhsan Yalçın'ın kanun teklifi görüşmelerin ardından kabul edilmiştir. (TBMM Zabıt Ceridesi: 606-607)

2.7. Düzce Tütünleri Hakkında Soru Önergesi

9 Kasım 1948'de Bolu Milletvekili Lütfi Gören'in, Düzce tütünleri hakkındaki sorusuna Gümrük ve Tekel Bakanı Emin Erişirgil (DİA: 416-417) sözlü cevap vermişti. Lütfi Gören, ilk olarak 1948'de Düzce'deki tütün satışlarında ihrakiyelik namı altındaki tütünlerin ayrılmasında iddia edilen yolsuzluklardan bakanlığın haberdar olup olmadığını sormuştur. İkinci olarak Lütfi Gören, 3437 sayılı kanununun 31.maddesinin son fıkrasında yazılı vasfı düşük tütünlerin ikinci derece üretimde kullanılmak imkânı elde edilinceye kadar usulü dairesinde imha olunacağını hatırlatmıştır. Bu hükme göre bu tütünlerin kıymetlendirilmesi için Tekel Bakanlığı görevliydi. Lütfi Gören o tarihe kadar ne gibi teşebbüsler yapıldığını sormuştur. Üçüncü olarak Lütfi Gören, düşük vasıflı tütünlerin Reji İdaresince ve 1942 yılına kadar da Devlet Tekel İdaresince yakıldığını ifade etmişti. 1942 yılında bu çeşit tütünlerin satışına izin verilmiş ve altı yıldır kıymetlendirilmekte olan bu tütünlerin 1948 yılı satışında aynı tütünlerin tekrar yüzbinlerce

kilosunun yakılmasındaki sebebi sormuştu. Dördüncü olarak Lütfi Gören, öteden beri yakılmakta olan 1942 senesinden beri Tekel'in izniyle satılan düşük vasıflı tütünlerin alıcıları bu tütünleri ne işte kullandıklarını ve aynı yıl aynı işte kullanılıp kullanılmadıklarını sormuştu. Bakan Emin Erişirgil, yaz mevsiminin kurak gitmesinden dolayı mahsulün gelişemediğini, sonradan gelen yağmurlarla büyüyen tütünlerde imhalık kısmın çok olduğunu söylemişti. Bakan Erişirgil, imhalık tütünlerin ayrılmasında memurların adaletli hareket etmediğini bir gazeteciden öğrendiğini itiraf etmişti. Derhal bir yazıyla yakımlık tütünlerdeki fazlalığın sebebini sorduğunu ve adaletsiz hareket edenler varsa derhal tahkikat yapılarak sorumluların cezalandırılacaklarını ifade etmiştir. Bakan Erişirgil, tezkerenin yazılmasından sonra Düzce'nin Üskübi köy halkından bazılarının, yakılmak için ayrılan kısım içinde kıymet taşıyan tütünler bulunduğu ihbarını alması üzerine zabıt tutulduğunu belirtmişti. Zabıt üzerine muayene edilen tütünün yirmi kiloluk balyasının hiçbir değer taşımadığı ve imhasının gerekli olduğu, 11 kiloluk diğer balyanın da kanunun daha tarlada imhasını emrettiği dip yapraklardan ibaret olduğunu söylemiştir. (TBMM Zabıt Ceridesi: 178-179)

Sonuç

Türk Siyasi hayatının ve Bolu'nun önde gelen siyasetçilerinden biri olan Lütfi Gören'in, hayata atılacak Türk gençleri için ideal bir işadamı örneği verdiği kanaatindeyiz. Zira Osmanlı Devleti'nin ömrünü tamamladığı son dönem olan I. Dünya Savaşı'nda yüzde 1250'lere varan enflasyon ortamında genç bir girişimcinin babasından destek almadan hayata tutunması bize göre taktire şayandı. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden Himaye-i Etfal cemiyetine, Bolu Halkevi Müdürlüğü'nden Bolu Türk Ocağı başkanlığına kadar birçok cemiyette aktif yöneticilik yapan Lütfi Gören, çok yönlü kişiliğini meclise de taşımıştır. Hal tercümesinde belirttiği üzere son derece mütevazi bir işadamı olan Lütfi Gören, meclisteki çalışmalarıyla Bolu halkı için olduğu kadar tüm Türk Milleti için de çalışmaya gayret sarf etmişti. Mecliste de çok yönlü kişiliğini sergileyen Lütfi Gören, halkı ilgilendiren birçok konuda görüş ve önerilerini açıklamaktan geri durmamıştı. Önergelerinde ilk dikkat çeken halkın şikâyet ve ihtiyaçlarının meclisin kürsüsünde dile getirilebilmesiydi. Bu konudaki fikirlerini meclis kürsüsünden açıklamaktan çekinmemiştir. Onun meclisteki çalışmalarının tüm TBMM'deki vekillerimiz için örnek olması dileğiyle.

Kaynakça**Resmi Yayınlar**

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 4-22-21/17.04.1941, lef 5.

BCA, 4.22.22/14.05.1941.00.00.000, lef 1-2.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, I: 15, C: 2, 23.05.1939, s.208-209.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, I: 15, C: 15, 06.12.1940, İctima 2, s.19.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, I: 15, C: 23, 30.01.1942, İctima 3, s.192.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, C: 19, 23.06.1941, İctima 2, s.141-142.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, C: 29, 11.12.1942, 16. İnikat, İctima 4, s.59-60.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 8, C: 25, 20.03.1950, 68. Birleşim, Toplantı 4, s.606-607.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 8, C: 13, 17.11.1948, 7. Birleşim, Toplantı 8, s.178-179.

Eserler

Aydın, Ayşe, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Birinci Döneminde Görev Yapan Sağlık Mensupları, Atatürk Araştırma Merkezi, Mayıs 1998, XIV, sayı 42, s.908-922.

Evcin, Erol (2022) “Bolu’da Gazi/Atatürk Günü ve Abant Bayramı Kutlamaları (1931-1938)”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XXII/45 Güz/Autumn), s.727.

Kaya, M. Cüneyt, “Emin Erişirgil”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ek-1, Ankara 2020, 416-417.

Karakaya, Mutlu, Çanakkale Savaşı’nda 14. Alay ve Mustafa Kemal Atatürk, ATAM, 2019.

Korkmaz, Erdal, “Arşiv Belgeleri Çerçevesinde Birinci Dünya Savaşı’nda Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa”, Sosyal ve Beşeri Bilimlere Multidisipliner Bakış, (Edit.Ayhan Artaç), Güven Plus Yay, İstanbul 2019, s.21-50.

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi
BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bengi>

ISSN: 2717-6584

XI. Kızıl Ordu'nun Nahçıvan'ı İşgali ve Bolşevik Terörünün Başlangıcı

*An Occupation of Nakhchivan By XI Red Army and The Beginning of the Bolshevik
Terror*

doi: 10.58646/bengi.1498888

Geliş/Received: 10 Haziran 2024

Kabul/Accepted: 18 Ağustos 2024

Əzizə Nəzərli*

Özet

Makale, RSFSR'nin işgalci XI Kızıl Ordusunun 1920'de eski Azerbaycan toprağı Nahçıvan'daki eylemlerini vurgulamaktadır. Ana tarihi kaynak, 1920-1921 yıllarında Türkiye'nin geçici acil durum temsilcisi olarak Nahçıvan'da bulunan Türk General Veysal Ünüvar'ın anılarıdır. Makale Sovyet işgalinin vahim sonuçlarını inceliyor.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Cumhuriyeti, Nahçıvan, XI. Kızıl Ordu, İşgal, Ünüvar.

* Sorumlu Yazar/Corresponding author: Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, e-posta: azizaenvernazarli@mail.ru. Orcid: 0009-0005-8947-4679.

Atf/Citation: Nəzərli, Ə. (2024). XI. Kızıl Ordu'nun Nahçıvan'ı İşgali ve Bolşevik Terörünün Başlangıcı. BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2024 (3), 413-422.

Abstract

The article highlights the actions of the occupation XI Red Army of the RSFSR in the ancient Azerbaijani land of Nakhchivan in 1920. The main historical source is the memoirs of the Turkish General Veysel Unuvar, who in 1920-1921 was in Nakhchivan in the status of temporary extraordinary representative of Turkey. The grave consequences of the Soviet occupation are examined in the article.

Keywords: Azerbaijan Republic, Nakhchivan, XI. Red Army, occupation, Unuvar.

Giriş

1918-ci ilin mayında Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan respublikaları yarandıqdan sonra daşnak hökuməti İngiltərə və ABŞ-in dəstəyi ilə Naxçıvanın Ermənistan Respublikasına birləşdirilməsi siyasətini həyata keçirməyə başladı. Lakin bölgəyə göndərilən türk əsgərlərinin köməyi və yerli əhalinin müqaviməti nəticəsində Ermənistanın ərazi iddiaları reallaşmadı (Naxçıvan Ensiklopediyası, 2002: 342). Erməni hərbi birləşmələrinin təcavüzündən Naxçıvanın müdafiəsində Osmanlı ordusunun I Qafqaz korpusunun komandanı Kazım Qarabəkir paşanın böyük əməyi vardır (Naxçıvan Ensiklopediyası, 2002: 220). Lakin Mudros müqaviləsinə əsasən (1918-ci il, oktyabr) Türkiyə öz qoşunlarını Naxçıvandan çıxartdı. 1918-ci ilin noyabrında Naxçıvanda Araz-Türk Cümhuriyyəti elan edildi. Lakin bu respublika ləğv edildikdən sonra, 1919-cu il may ayının əvvəlində ingilis komandanlığı müvəqqəti olaraq, Paris konfransının qərarlarına qədər Naxçıvan bölgəsini Ermənistan hökumətinin nəzarətinə verdi. Amma ingilis qoşunları Azərbaycanı tərk etdikdən sonra 1919-cu il iyul ayının sonunda Naxçıvan əhalisinin fəal müqaviməti nəticəsində buradakı erməni idarəçiliyi ləğv edildi (Naxçıvan Ensiklopediyası, 2002: 43).

1. Naxçıvanın XI Qırmızı Ordu tərəfindən İşgali

1920-ci ilin aprelində Azərbaycan Cümhuriyyəti (1918-1920) RSFSR tərəfindən işğal olunduğu üçün siyasi müstəqilliyini itirdi. İşğalçı XI Qırmızı Ordunun köməyi ilə burada sovet hakimiyyəti quruldu, yeni elan edilmiş Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının bütün ərazisində hərbcilər tərəfindən vəhşiliklər başladı. Özbaşınalıqlar respublikanın bütün bölgələrində xalq üsyanlarına səbəb oldu. Lakin XI Qırmızı Ordu tərəfindən vəhşicəsinə yatırıldı.

1920-ci ildə Naxçıvan bölgəsində də vəziyyət çox ağır idi. 1920-ci il iyul ayının 28-də XI Qırmızı Ordunun I Qafqaz alayı Naxçıvan qəzasını tutdu və iyulun 29-da alay komandiri S.Kirova özünün Naxçıvana gəlməsi barədə teleqrafla xəbər verdi: “Bu gün Naxçıvan İnkilab Komitəsi təşkil olundu, tərkibinə kommunistlər və bitərəflər daxil oldu. Mirzə Əli Bektaşov İnkilab Komitəsinin sədri seçildi. Naxçıvan İnkilab Komitəsinin tərkibinə A.Qədimov, İ.Əsgərov, Q.Qaziyev, Q.Babayev və başqaları daxil oldu”. 1920-ci ilin sentyabr-oktyabr aylarında Ordubad, noyabr-dekabr aylarında isə Şərur da XI Qırmızı Ordu tərəfindən işğal edildi (Mədətov, 1957 :23). 1920-ci il avqustun 3-də Ermənistan Respublikasının Xarici İşlər Naziri A.Ohancanyandan diplomatik nümayəndə T.Bekzadyana İrəvandan teleqram vuruldu və orada deyilirdi: “Dünən Şahtaxtı rayonunu işğal edən erməni qoşunlarının rəisi Naxçıvandan aşağıdakı kağızı alıb: “28 iyul 1920-ci ildə RSFSR-nin qırmızı qoşunları, eləcə də bizim

müttəfiq Qırmızı Türkiyə qoşunları bu əmrə əsasən, Ermənistana qarşı hərbi əməliyyat məqsədi olmadan sakinləri tərəfindən tamamilə tərk edilmiş Naxçıvan şəhəri və onun bölgəsinə daxil oldular. Mövcud məlumata görə, sizə həvalə edilmiş qoşunlar Naxçıvan şəhərini atəşə tutmaq və qılıncdan keçirmək üçün ona hücum etmək niyyətindədirlər. Dövlət əhəmiyyətli nəticələrə səbəb ola biləcək anlaşılmazlıqlara və mənasız qan tökülməsinə yol verməmək üçün 1920-ci il iyulun 30-da Naxçıvanı və onun ətrafını işğal etdiyimizi bildiririk. Naxçıvan şəhəri. Naxçıvan şəhərini və onun ətrafını tutan Rusiya Sosialist Federativ Sovet Respublikası və Qırmızı Türkiyənin birləşmiş qüvvələrinin komandanı Tarxanov". Məlumat və Kirovla Çiçerinin qarşısında etiraz üçün sizə bildiririk" (РГАС ПИ: ф.64, оп.1, д.21, л.27,53).

2. General Veysəl Ünüvarın Xatirələrindən

General Veysəl Ünüvarın xatirələri böyük tarixi maraq və elmi dəyərə malikdir. Bu xatirələr Türkiyədə 1948 və 1997-ci illərdə "İstiqlal mübarizəsində bolşeviklərlə səkkiz ay (1920-1921)" adı ilə nəşr olunub. Azərbaycanda isə "Naxçıvan: təlatüm və burulğanlar (1920-1921)" adı ilə 2006-cı ildə nəşr edilmişdir (General Veysəl Ünüvar, 2006). O, 1918-ci ildə Kazım Qarabəkirin ordusunun tərkibində Naxçıvana gəlir. 1920-1921-ci illərdə Türkiyənin müvəqqəti fəvqəladə nümayəndəsi statusunda Naxçıvanda olmuşdur. Türk generalının xatirələri 1920-ci illərin əvvəllərində Naxçıvan tarixinin az məlum olan səhifələrini öyrənmək üçün mühüm mənbədir. Bir sıra siyasi-tarixi hadisələrin şahidi və iştirakçısı olaraq, onlardan danışaraq xüsusi baxışını nümayiş etdirib. Onun xatirələrinin əsas yeri erməni təcavüzünə qarşı mübarizəyə və Naxçıvana gələn rus məmurlarının və hərbi qulluqçularının simasında sovet hökuməti ilə Türkiyə hökumətinin göstərişinə əsasən sülh münasibətlərinin qurulmasına həsr olunub. General V.Ünüvar Naxçıvanın sərhədlərini daşnaklardan qorumaq və möhkəmləndirmək üçün hərbi işi genişləndirdi, səfərbərlik elan etdi, hərbi tribunal təşkil etdi.

Xatirələr ictimai-siyasi hadisələrin qaranlıq tərəflərinə işıq salır, yeni məlumat və faktları ehtiva edir.

Xatirə müəllifinin 1920-ci ildə Naxçıvanı işğal edən rus hərbiçilərinin davranış və hərəkətlərindən bəhs edən hekayələri xüsusi maraq doğurur. General onların yerli əhaliyə real münasibətini açıqlayıb. Memuarların müəllifi aqlığı və təcibi rus işğalçıların siyasətinin əsas silahı adlandırır.

Türkiyənin istiqlaliyyəti uğrunda mübarizənin fəal iştirakçısı, 1920-1921-ci illərdə Türkiyənin fəvqəladə nümayəndəsi kimi Naxçıvanda olmuş general Veysəl bəy Ünüvar öz xatirələrində yazırdı ki, burada heç kimin həqiqi bolşevizm haq-qında təsəvvürü yox idi. Yerli insanlar sadələvhəsinə inanırdılar ki, bolşevizm ölkədə aqlığı və yoxsulluğu aradan qaldırmaq,

hər bir insana ləyaqətlə yanaşmaq deməkdir. Naxçıvan əhalisi bolşeviklərin bir şüar kimi yaydıqları “insani” (insanpərvər) münasibət ideyasına inanır və qəbul edirdi. Bolşeviklər əvvəlcə yerli əhalinin gözündə ədaləti, vicdanı, mərhəməti təcəssüm etdirərək, guya dünya cənnəti və qızıl dövr yaratmaq niyyətində idilər (General Veysəl Ünüvar, 2006: 25). Kommunistlər, türk generalının yazdığı kimi, yerin cənnətə çevriləcəyinə, “insanların mələk olacağına”, dünyada qanunsuzluq törədən insanın qalmayacağına söz vermişdilər. Onlara bunu etməyin mümkün olmadığı bildiriləndə bolşeviklər cavab verirdilər ki, əlbəttə ki, bunu etmək çox çətinidir, eynilə göydən yerə ulduz endirmək kimidir və bu səbəbdən onların simvolu ulduzdur (General Veysəl Ünüvar, 2006: 27).

General Ünüvar öz xatirələrində bolşevik zülmünü səciyyələndirir ki, bu da erməni zorakılığını çox aşdığı üçün onu unutturur (General Veysəl Ünüvar, 2006:32). Veysəl bəy yazırdı ki, bolşeviklər bütün ərzaqları öz ehtiyacları üçün rekvizisiya edirdilər. Nəqliyyat vasitələri də ələ keçirilib. Bolşeviklərin təqsiri ucbatından bütün iqtisadi həyat məhv edildi (General Veysəl Ünüvar, 2006: 54).

General rus əsgərlərinin davranışını təsvir edib. Məsələn, bir gün Qırmızı Ordunun iki əsgəri qadın hamamına soxulub, lakin hərbi polis əsgərləri (türklər) onları hamamdan çıxarıb döyüblər. Lakin bu fakt barədə bolşevik briqada komandirinə hətta xəbər verilməmişdir (General Veysəl Ünüvar, 2006: 54). Belə ki, XI Qırmızı Ordunun əsgərləri Azərbaycan xalqının milli ənənələrinə məhəl qoymur, adət-ənənələrinə hörmət etmirdilər.

Veysəl bəy yazır ki, rus bolşevikləri Naxçıvanı ələ keçirərək, onun əhalisinin həyat şəraitini və maraqlarını nəzərə almadılar. Əvəzində acından ölməmək üçün xalqı Kommunist Partiyasına üzv olmağa dəvət edirdilər (General Veysəl Ünüvar, 2006: 57).

Naxçıvan hadisələrinin şahidi olan türk generali Veysəl bəy Ünüvar öz xatirələrində inqilab komitələrinə seçkilərin necə keçirildiyi məsələsinə toxun-muşdu. O, yazırdı ki, bolşevik siyasətini yerli həyata daxil etmək üçün dövlət orqanlarında marionet adamlar lazım idi. Məsələn, Cəhri kəndində bolşeviklərin nümayəndələrini və Ünüvarı 70 yaşlı yerli sakin mehribancasına qarşıladı və evinə apardı. Ondan soruşublar ki, kənd sakinlərindən kim hamıdan kasıbdır. Bir çoban gətirdilər, ona əmr tonunda dedilər ki, o, bu andan inqilab komitəsinin sədridir. Çoban savadsız olduğunu, heç nə bilmədiyini əsas gətirərək uzun müddət razılaşmadı. Ünüvar demişkən, bədbəxt hardan biləydi ki, adi insanların savadlı olması lazım deyil. Əksinə, bolşevik hakimiyyətinin qurulması üçün onların təhsilsiz olması gərək idi. Çobanın vəzifəni qəbul etməməsi 1918-1920-ci illərdə Azərbaycan Cumhuriyyətinin müstəqil milli hökumətinin biliyə və elmə yaratdığı hörməti nümayiş etdi. Lakin çoban zorla inqilab

komitəsinə təyin olundu. Xatirələrin müəllifinin yazdığına görə, bolşeviklər vəzifə və təqdim olunan hədiyyələrin şirinliyini daddıqdan sonra onun qarmağa keçməsinə və gələcəkdə əmrlərə qarşı çıxmayacağını düşünürdülər (General Veysəl Ünüvar, 2006: 62-63). Sonrakı hadisələr bolşevik taktikasının “düzgün” olmasını təsdiqlədi.

Ünüvar öz xatirələrində qeyd edir ki, işğalın ilk mərhələsində rus işğalçıları yerli sakinlər arasında bolşeviklərin bir tikə çörəyi kasıblarla bərabər bölüşdürmək niyyəti nəzəriyyəsini yaymışdılar. Yerli sakinlər gözlədi, lakin bu nəzəriyyənin həyata keçirilməsini görmədilər. İkinci mərhələdə xalqın əlində olanının alınaraq Kommunist Partiyasının üzvlərinə verildiyini görəndə əhali tam əksinin şahidi oldu. Bolşeviklərin siyasətindən məyus olan xalq müqavimətə üz tutur (General Veysəl Ünüvar, 2006: 64).

Məlum olduğu kimi, Naxçıvanda Əbrəqunus (Surab, Ərəzin, Əbrəqunus kəndləri) və Şahbuz rayonunu (Keçili kəndi və s.) əhatə edən antisovet üsyanı başladı. Üsyan böyük qəddarlıqla yatırıldı. Həbs olunan 89 üsyançıdan 50-si güllələndi, qalanları müxtəlif müddətlərə azadlıqdan məhrum edildi, 3 nəfər isə (onlardan ikisi ailəsi ilə birlikdə) sürgün edildi (General Veysəl Ünüvar, 2006: 103).

Bolşeviklərin humanizm naminə hərəkətləri haqqında dedikləri sözlər əməlləri ilə ziddiyyət təşkil edirdi və bu, onlara qarşı nifrət doğururdu. Bolşeviklər Naxçıvandan qızıl daşdılar, nüfuzlu insanları məhv etdilər, əhalini aclığa məruz qoydular. Hətta itkilərin ödənilməsinə və hərbiçilər tərəfindən apardıqları əşyaların əvəzinə pulun qaytarılmasını tələb etdiyi üçün bir kasıbın güllələnməsi kimi dəhşətli hadisə də olmuşdur (General Veysəl Ünüvar, 2006:93-94). Veysel Ünüvar aclığı və zülmü Rusiya siyasətinin aləti adlandırırdı (General Veysəl Ünüvar, 2006:95).

3. Naxçıvanın ağır vəziyyəti və xalq üsyanları

1920-ci il sentyabrın 30-da Q.Orconikidze (Bakı) ilə B.Leqran (Tiflis) arasında söhbət baş tutdu (Morze). B.Leqran dedi ki, türklərin Naxçıvanda mövcudluğunu nəzərə alaraq, müqaviləyə əsasən, Qırmızı qoşunların mühafizəsi altında olan Naxçıvandan türklərin hər hansı hücumunu qeyri-mümkün etmək üçün bütün tədbirləri görmək lazımdır. Bu, çox vacibdir, XI Ordunun buna xüsusi diqqət yetirməsini xahiş edirəm ... Əgər türklər mane olsalar, onlara Naxçıvan qəzasını tərk etmələrini təklif etmək lazımdır. B.Leqran cavab verdi ki, “indi Naxçıvandakı türk hərbi dəstələrini öz əlimizdə saxlamaq vacibdir. Hazırda əsas məsələ budur” (РГАСПИ: ф.64, оп.1, д.21, л.153).

1921-ci il yanvarın 28-də Cəhri kəndində, fevralın 18-də isə Naxçıvan qəzasının Qaraçux və Tirkeş kəndlərində yerli əhali yeni sovet hakimiyyətinə qarşı çıxdı. Lakin xalq

üsyancıları Naxçıvan çekasının sədri B.Vəlibəyov və AKP(b) üzvü, “Bakı zəhmətkeşlərinin nümayəndəsi” Xancan Hüseynovun başçılığı altında dərhal yatırıldı (Mədətov, 1957: 24)

Naxçıvan Respublikasının İnkılab Komitəsinin Sədri A.Qədimov 1921-ci il martın 23-də komandır A.Hekkerə və İnkılab Hərbi Şurasının üzvü Q.Orconi-kidzeyə göndərdiyi teleqramda Naxçıvan bölgəsinin “xarabalıqlar yığını” olduğunu bildirdi. O, yazırdı ki, rayonun taxılçılıq zolağında, Şərurda taxıl daşnaklar tərəfindən aparılmış, Naxçıvan qəzası isə bütün ehtiyatlarını qaçqınlara və Qırmızı Ordu əsgərlərinə verib. 1920-ci ildə ordunun ehtiyacları üçün əhalidən mal-qara, hətta bir çox məişət əşyaları götürüldü. Beləliklə, müstəqil bir vahid kimi tanındığı vaxtda Qırmızı Naxçıvan bölgəsi iqtisadi cəhətdən son dərəcə çıxılmaz və kritik bir vəziyyətə düşüb. Teleqramda deyilirdi ki, respublikanın elə bir guşəsi yoxdur ki, orada aclıqdan ölən kəndlilin ürək ağrısından iniltisi eşidilməsin. Bu arada Naxçıvanın ərazisi vasitəsilə İrandan Ermənistanı on minlərlə pud buğda ötürülürdü ki, ondan da Naxçıvanın ehtiyacları üçün heç nə ayrılmırdı (ИВАНОВ, 2009: 58].

İşğal dövründə Azərbaycan SSR çoxlu sayda qaçqınla, əsasən də erməni təcavüzündən əziyyət çəkən müflisləşmiş kəndlilərlə dolmuşdur. Əmək Komissarlığının qaçqınlar şöbəsinə Əhməd bəy Pepinov rəhbərlik edirdi və onların vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün çox səy göstərirdi. Qaçqınlar şöbəsi taxıl alıb qaçqınlara paylamaq barədə göstəriş verdi. Lakin yerlərdə ərzaq idarələri qaçqınlar şöbəsinin səlahiyyətli nümayəndələrinə taxıl almağa icazə vermirdilər. Ə.Pepinovun təşəbbüsü ilə 1920-ci il avqustun əvvəlində qaçqınların ərzaqla təminatı məsələsinin müzakirəsi üçün Azərbaycan İnkılab Komitəsi sədrinin müavini M.D.Hüseynovun sədrliyi ilə XI Ordunun ərzaq komissiyası və Xalq Ərzaq Komissarlığının müşavirəsi çağırıldı. Bu müşavirədə məlum oldu ki, bütün respublika XI Qırmızı Ordunu təmin etdiyi üçün bu ordunun ərzaq komissiyası taxıl tədarükünə icazə verə bilməz. Ə.Pepinov komissarlığın kollegiyasında və Azərbaycan İnkılab Komitəsinin Kiçik Şurasında məruzə ilə çıxış edərək, qaçqınları təmin etmək və əkin üçün heç olmasa minimum miqdarda taxılın ayrılmasının zəruriliyini əsaslandırdı. O, hərbi idarədən müəyyən ərazini tədarük üçün qaçqınlar şöbəsinə ayrılmasını və ya özünün anbarlarından müəyyən miqdarda ərzaq verilməsini xahiş etdi. Lakin XI Ordunun ərzaq komissiyası qəti imtina ilə cavab verdi. Qaçqınlar şöbəsi kollegiyanın razılığı və Azərbaycan İnkılab Komitəsinin sanksiyası ilə pul yardımına (böyüklər üçün 1000 rubl, uşaqlar üçün 500 rubl) keçməyə məcbur oldu (АОИД УДП АР: ф.1, оп.1, д.49, л.35).

Təəssüf ki, pul yardımını effektivli olmadı. Azərbaycan xalqı Zəngəzurdan, Şamaxıdan, Qarabağdan, Muğandan, İrəvan quberniyasından, Qars vilayətindən qıtlıq, bahalıq, aclıq və xəstəlik şəraitində qaçqın düşmüş, erməni təcavüzündən möcüzəvi şəkildə canını qurtaran,

lakin çətin həyat şəraiti nəticəsində həlak olan on minlərlə qaçqın soydaşını itirdi. Bu işdə, şübhəsiz ki, qaçqınlara kömək əlini uzatmayan tüğyan edən işğalçı XI Qırmızı Ordunun günahı var idi.

Zəngibasar, Vedibasar, Aralıq, Şərur, Sürməli və qismən də Naxçıvan qəzalarından, Qars bölgəsindən sayı 1 milyon nəfərə çatan qaçqınlar İrana keçdilər. Hər gün 300-ə qədər insan aclıqdan və xəstəliklərdən ölürdü. 1920-ci il avqustun 1-dən avqustun 7-dək Arazın sahilində aclıqdan, ilan və həşərat sancmasından ölənlərin 6000-ə qədər cəsədi aşkar edilmişdir. 1920-ci ilin sentyabrında AKP MK öz nümayəndəsini Naxçıvan şəhərinə göndərərək, qaçqınlara yardım göstərmək üçün onu 10 milyon rublla, Xalq Səhiyyə Komissarlığı isə öz nümayəndəsini lazımi dərmanlarla təmin etdi (АОПД УДП АР: ф.1, оп.1, д.246, лл.30,31,34). Beləliklə, bu dəhşətli nəticələri görən Kommunist Partiyası ən azından gecikmiş tədbirlər gördü.

Bununla belə, qaçqınlar şöbəsinin işçiləri günahlandırıldı. “Xalqın əmlakına etinasız, cinayətkar münasibətə görə” qaçqınlar şöbəsinin işçiləri Pepinov, Bron və Plavinski Ali İnqilab Tribunalına təhvil verildilər. İstintaq zamanı həmin işçilər tərəfindən bəzən şifahi tələblər əsasında qaçqınlara tekstil məmulatlarının və geyimlərin verilməsi haqqında 23 sayda hesabatdankənar sərəncamlar faktı aşkar edilmişdir (АОПД УДП АР: ф.1, оп.1, д.97, л.17).

Sonradan ərazi məsələsi tarixi torpaqlarını itirmiş Azərbaycanın xeyrinə həll olunmadı. Sovet inzibati bölgüsünə görə, keçmiş Zəngəzur qəzasının Sisian, Gorus, Qafan və Mehri rayonlarından ibarət qərb hissəsi Ermənistan SSR-ə birləşdi, şərq hissəsi isə – Zəngilan, Qubadlı və Laçın rayonları – Azərbaycan SSR-in tərkibində qaldı. Beləliklə, azərbaycanlı qaçqınların böyük hissəsi tarixi vətəninə itirdi. Lakin Naxçıvan, Moskva (16.03.1921) və Qars (13.10.1921) müqavilələrinə əsasən, muxtar ərazi statusunda Azərbaycan SSR-in tərkibində qalmışdır (Naxçıvan Ensiklopediyası, 2002: 261, 325]. Həmin müqavilələr bu günə kimi Azərbaycanın tərkibində Naxçıvanın ərazi bütövlüyünün və təhlükəsizliyinin təminatçısıdır.

4. “Sovet iğtişası” 1925-ci ildə

Sovet işğalının nəticələri o qədər ağır oldu ki, Naxçıvanda vəziyyət uzun müddət kritik olaraq qaldı. 1920-ci ilin siyasi hadisələri Naxçıvanda uzun illər sonra da insanların taleyinə təsir etdi. Belə ki, SSRİ Xalq Komissarları Sovetinin sədri A.İ.Rıkov 1925-ci ilin martında Zaqafqaziyada olarkən Naxçıvan MSSR-in xarabalığından və yoxsulluğundan heyrətlənərək, onun vəziyyətini “sovet iğtişaları” adlandıraraq və Azərbaycan hakimiyyətini təcili tədbirlər görməyə çağıraraq ki, bu muxtar respublika dünya inqilabi ideyalarına xidmət etsin, sovet respublikası nümunəsinə, Yaxın Şərq ölkələri üçün isə sovet hakimiyyətinə dair əyani təşviqata

çevrilsin. Azərbaycan rəhbərliyi ağır vəziyyətdə olan respublikaya lazımı köməklik göstərmək əvəzinə, məsuliyyətdən yayınaraq, “sovet iğtişasının” səbəblərini Naxçıvan MSSR-da hakimiyyətin “xan-bəy ünsürü” tərəfindən ələ keçirilməsi kimi şərh etdi. 1925-ci il martın sonunda Azərbaycan SSR Xalq Daxili İşlər Komissarı M.C.Bağırovun sədrliyi ilə ora qeyri-məhdud səlahiyyətlərə malik Xüsusi Komissiya göndərildi. Zaqafqaziya Vilayət Partiya Komitəsinin katibi Q.K.Orconikidze komissiyaya “tam qətiyyətlə hərəkət etmək” hüququ verdi. 50 məsul işçidən ibarət “qara siyahı”dan 48 nəfər repressiyaya məruz qaldı. Komissiya öz qərarı ilə 13 rəhbəri partiyadan xaric etdi, 40 nəfər həbs edilərək xüsusi vəqonda Bakıya aparıldı. Həbslər 1925-ci il aprelin 5-dən 6-na keçən gecə “Varfolomey gecəsi”ni xatırladan ailələrə dəhşət yaşatmaq məqsədi ilə həyata keçirildi. Dağılmış və yoxsullaşmış Sovet Naxçıvanını zorla proletar həyat tərzinə gətirilməsi uğurlu alınmadı. Dinc Naxçıvanın üzərinə Xüsusi Komissiyanın “təcavüzü” sovet hökumətini daha da nüfuzdan saldı (Иванов, 2009:2).

Nəticə

Beləliklə, 1920-ci il sovet işgali Naxçıvan əhalisinin müsibətlərini daha da artırdı. Sovet ideoloqlarının qürurla təbliğ etdiyi XI Qırmızı Ordunun “beynəlxalq yardım və azadlıq missiyası” əslində yoxsulluğa, viranəliyə, tarixi torpaqların itirilməsinə və repressiyalara səbəb oldu. Naxçıvanın zorla sovetləşdirilməsinin bu ağır nəticələri sonrakı illərdə də davam etdi. 1920-ci illərin ortalarında baş verən repressiyalar buna əyani sübutdur.

Kaynakça

General Veysəl Ünüvar. Naxçıvan: təlatüm və burulğanlar (1920-1921). Naxçıvan: “Əcəmi”, 2006, 104 c.

Qasımov C. Yaddaşın bərpası. – Bakı: Mütərcim, 1999, 256 s.

Mədətov Q. Naxçıvanda Sovet hakimiyyətinin qurulması və Naxçıvan MSSR-nin təşkili // Azərbaycan kommunisti, 1957, №8, c.21-27.

Naxçıvan Ensiklopediyası, Bakı, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, 2002.

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi
BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bengi>

ISSN: 2717-6584

İkinci Meşrutiyet Döneminde Kurulan Partiler Political Parties Founded In The Second Constitutional Period

doi: 10.58646/bengi.1516053

Geliş/Received: 14 Temmuz 2024

Kabul/Accepted: 21 Temmuz 2024

Zafer Yılmaz* - Celil Bozkurt**

Özet

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyılın sonlarında başlayan modernleşme hareketleriyle birlikte II. Meşrutiyetin ilân edilmesiyle kendisini gösteren çok partili siyasal hayatın Osmanlı Devleti'nin demokratikleşmesi yolundaki rolünü değerlendirmektir. 1876 yılında ilan edilen Kanun-ı Esasi ile başlayan meşrutiyet devrinde, Osmanlı Devleti'nde siyasal yapılanmalar meydana gelmeye başlamıştır. Bu dönem içerisinde İttihat ve Terakki Fırkası, Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Ahrar Fırkası gibi siyasal hareketler kurulmuştur. Bu çalışmada genel olarak II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yaşanan siyasal gelişmeler anlatılarak Osmanlı Devleti'nin içine girmiş olduğu siyasal ortam açıklanmıştır. Çok partili siyasi yaşamın sona ermesine yol açan önemli olaylar da incelenmiştir. İttihat ve Terakki ile İttihatçı subayların ortaklaşa gerçekleştirdiği 23 Ocak 1913 tarihli hükümet darbesinin siyasi ve askerî nedenleri analiz edilmiş, baskın her yönüyle değerlendirilmiştir. 1920 yılına kadar çeşitli aksaklıklara rağmen devam eden meşrutî yönetim, 1923 yılından itibaren tamamen yıkılmış ve Cumhuriyet Rejimi olarak anılan yeni bir dönem başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin 1923 yılına kadar demokratikleşme yolunda yaşadığı tecrübeler Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal yapısına zemine hazırlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İkinci Meşrutiyet, Çok Partili Dönem, Siyasal Modernleşme.

* Sorumlu Yazar/Corresponding author: Dr., Düzce Üniversitesi, e-posta: zaferyilmaz8114@gmail.com., Orcid: 0009-0000-5073-1977.

** Prof.Dr., Düzce Üniversitesi, e-posta: c.bozkurt2000@hotmail.com, Orcid: 0000-0001-6103-1642.

Atıf/Citation: Yılmaz, Z., Bozkurt, C. (2024). İkinci Meşrutiyet Döneminde Kurulan Partiler. BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2024 (3), 423-443.

Abstract

The aim of this study is to evaluate the democratization of multi-party political life in the Ottoman Empire as a result of the declaration of the Second Constitutional Monarchy, together with the modernization movements that started in the late 17th century in the Ottoman Empire. Parties began to emerge in Ottoman politics during the constitutional period that started with the Ottoman Basic Law declared in 1876. During this period, political movements such as the Party of Union, and Progress, the Party of Freedom and Accord and the Party of Ahrar were established. Within the scope of the thesis, the political developments that took place after the declaration of the Second Constitutional Monarchy were explained and the political environment that the Ottoman Empire entered was clarified. Important events that led to the end of multi-party political life were also examined. The political and military reasons for the coup d'état on January 23, 1913, carried out jointly by the Committee of Union and Progress and Unionist officers, were analyzed and the raid was evaluated in every aspect. The constitutional government, which continued despite various setbacks until 1920, was completely destroyed as of 1923 and a new period called the Republican Regime began. The experiences of the Ottoman Empire towards democratization until 1923 laid the paving for the political structure of the Republic of Turkey.

Keywords: Ottoman Empire, Second Constitutional Monarchy, Multi-Party Period, Political Modernization.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde siyasal modernleşme hareketleri 17. yüzyılın sonlarında başlamış ve süregelen yıllarda süratle devletin her kademesinde kendisini hissettirmiştir. Batının her alanda çok geliştiği bir ortamda alınan askeri mağlubiyetler orduda bir yenilenme ve modernleşme ihtiyacının hasıl olduğunu ortaya çıkarmış ve ilk reformlar ordu üzerinden yapılmıştır. Batı ve Haçlı güçlerine karşı yapılacak olan olası bir seferde kullanılmak üzere batı menşeli silah ve mühimmatın Osmanlıda kullanılmasına itirazlar olsa da düşmana karşı girişilecek mücadelede ve ayrıca bu mücadelenin yöntemlerini öğrenmenin de elzem olduğu fikri ağır basmıştır.

Osmanlı Devleti dünyada cereyan eden bu toplumsal olaylar ve modernleşme hareketlerine karşı yüzünü Batı'ya dönmüş; Batı türü reformları Osmanlı Devleti'nin yönetim tarzını etkilemeden uygulamak yolunu seçmiştir. Bu reformların ilk uygulanmasının görüldüğü dönem III. Selim dönemi olmuştur. Bu dönemde devlet içinde yapılan ilk icraat padişahın başkanlığında devletin ileri gelenlerinin katılımıyla Meşveret Meclisi adı verilen yapının kurulmasıdır. Bu mecliste katılımcılar fikir ve önerilerini serbestçe dile getirebiliyor, devlet meseleleri hakkında görüş alışverişinde bulunabiliyorlardı. (Zürcher, E.J. (2003). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 35.)

Niyazi Berkes; Meşveret Meclisi toplantılarında gözle görülür şekilde reform adımlarının atılmadığını bu yüzden sorunların çözüme kavuşturulamadığından bahsetmiştir. (Berkes, 2016: 289-295). Bu gelişmeler yaşanırken III. Selim döneminde siyasal modernleşme alanında ilk olabilecek bazı çalışmalar da yapılmıştır. Bunlar; şehir idarecilerinin halk tarafından seçilmesi ve kadıların seçimlere müdahalesinin önlenmesi, kadıların ve yardımcılarının keyfi denebilecek uygulamalarına son verilmesi, vergiler üzerinden yapılan usulsüzlüklerin önüne geçilmesi gibi faaliyetlerdir. Bu uygulamalar ileride devletin yeni yönetim şekline geçişin bir nevi hazırlığı olmuştur. Savaşlarda alınan ağır yenilgiler sonrasında orduda da yenilenme gündeme gelmiş batı tarzı Nizam-ı Cedid adında yeni ordu kurulması çalışmaları başlamıştır. (Berkes, 2016: 90-95). Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemi olarak adlandırılan dönemde her alanda yapılan reformlar topyekün batıdan alınmaya çalışılmıştır. Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa, devletin bundan sonraki yönetim ilkelerinin nasıl olacağı vaadini de içeren Gülhane Hattı Hümayun adında bir bildirgeyi 3 Kasım 1839 tarihinde ilan etmiştir. Tanzimat dönemi, devletin her alanda kötü gidişine dur demek için batı tarzı ilkelerin ve geleneksel devlet yönetim tarzının yer yer harmanlanarak kanunlaştırılması ve uygulanabilmesi için yoğun yasal düzenlemelerin yapıldığı bir dönemdir. (Kayar, 2017:9).

Aradan geçen zamanda Katolik Fransa ile Ortodoks Rusya arasında başlayan kriz 1853 yılında uluslararası bir vaziyet almış ve Kırım Savaşı olarak bilinen savaş başlamıştır. Bu Savaşta İngiliz, Fransız ve Osmanlı birliklerinin Kırım'a çıkarma yapmaları sonucunda Rusya'ya ait birlikler savaştan mağlup olarak ayrılmıştır. Fransa ve İngiltere, Osmanlı Devleti'ne Müslüman-Gayrimüslim ayrımını bitirecek, gayrimüslimlere yeni haklar tanınması yönünde yeni reformlar yapılması için baskı uygulamışlardır. Osmanlı Devleti savaştan sonra toplanacak olan Paris Barış Konferansı'nda gayrimüslimler ve diğer azınlıklarla ilgili devlet aleyhinde karar alınmasını önlemek için yoğun gayret göstermiştir. Fransa'da ortaya çıkan milliyetçilik akımları kaynaklı toprak kayıplarının önüne geçmek ve Batının sürekli Osmanlı Devleti'nin reform adı altında iç siyasetine müdahaleye kadar varan uygulamalarını engellemek için 1856 yılında Islahat Fermanını ilan etmiştir. Islahat Fermanının gayrimüslimlere sağladığı şartlar ve imkânlar toplumda bazı tepkilere neden olmuştur. Bu ferman gayrimüslimlerin; devlet memuru olabilmesini, Osmanlı sınırları içerisinde mülk sahibi olabilmesini, mahkemelerde kendi din ve geleneklerine göre yemin edebilmelerini, alınan cizye ve haraç vergilerinin kaldırılmasını, askeri okullarda okuyabilmelerini ve asker olabilmelerinin önünün açılmasını, para ödemek suretiyle askerlikten muaf tutulmalarını, banka ve şirket kurabilmelerini sağlamıştır. (Demir, 2001:339-341). Islahat Fermanının Müslüman tebaaya bir yenilik getirmeden gayrimüslimlere yönelik bu kadar ayrıcalık tanınması, Müslüman tebaanın tepkisine yol açmış ve Osmanlı aydınlarının etkisiyle” Yeni Osmanlılar” adında bir muhalefetin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Yeni Osmanlılar Hareketi; Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle yönetimde söz sahibi olan bürokrasinin önde gelenlerinin idarede kendi egemenliklerini tesis etmeye başlamasından duyulan rahatsızlığa karşı kurulmuş bir gruptur. Osmanlı Devleti'nin yıkılmaması için meşruti bir yönetimin oluşması gerektiğini amaçlamışlar, kısacası Tanzimat Fermanına muhalefet olmamakla birlikte bu fermanın ayrıca batının gözüne girmek için yapılmış bir girişim olduğunu dile getirmişlerdir. Bu hareketin kuruluşunda bulunanlar ise; Ziya Paşa, Ali Suavi, Şinasi ve Namık Kemal gibi aydın, gazeteciliğin önde gelen isimleridir. Bu isimler devletin içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtulmasının nasıl mümkün olacağı hususunda kafa yormuş, üzerinde düşünülmesi gereken esas konunun bu olduğu fikrini benimsemişlerdir. (Koray, 1983:563-582). Bu gelişmeler yaşanırken Yeni Osmanlılar hareketinin yaptığı muhalefetten oldukça rahatsızlık duyan Sadrazamlığını Ali Paşa'nın yaptığı Osmanlı Hükûmeti; hareketin önde gelen isimlerini çeşitli bölgelere görevlendirmek suretiyle İstanbul dışına göndererek Yeni Osmanlılar hareketinin etkinliğini kırmayı amaçlamıştır. Görevlerini kabul etmeyerek veya çeşitli sebeplerle görev yerlerine gitmeyen yeni Osmanlılar

hareketi üyeleri 1867 yılında Fransa’da sürgünde bulunan Mustafa Fazıl Paşanın yanına Paris’e gitmişleridir. Mustafa Fazıl Paşa’nın önderliğinde ve maddi koruyuculuğunda Paris’te toplanan Yeni Osmanlılar çeşitli gazeteler çıkarmak suretiyle basın yolunu kullanarak Avrupa’da faaliyet göstermeye devam etmişlerdir. (Kuntay, 1996:102).

Saltanatla idare edilen ülkelerde padişahın başkanlığında ve himayesinde oluşturulan meclis sistemi meşrutiyet olarak adlandırılmaktadır. Padişah ile birlikte halkın da idareye katıldığı bu sistem Osmanlı Devleti’nde yönetsel anlamda birçok ilki de beraberinde getirmiştir. Yeni Osmanlılar, meşruti bir anayasa ilan edilmediği zaman devletin içinde bulunduğu kötü durumdan çıkışın zor olduğunu ve hatta çöküşün kaçınılmaz olduğu fikrini savunmuşlardır. (Kuntay,1996:590). 30 Mayıs 1876’da Sultan Abdülaziz’in yerine padişah olan ve hürriyet, vatan gibi vaatleriyle siyasi havayı Yeni Osmanlılar lehine değiştiren Sultan V. Murad; rahatsızlığı sebebiyle ancak 93 gün saltanat sürebilmiş ve yerini 19 Ağustos 1876’da meşrutiyeti ilan edeceğini vaat eden kardeşi Sultan II. Abdülhamid’e bırakmıştır. Sultan II. Abdülhamid; meşrutiyeti ilan etmek için yapılması gereken çalışmalara izin vermiş, Cemiyet-i Mahsusa adı verilen komisyon çalışmalarına başlamıştır. Kanun-i Esasiyi ilan etmek istenmesindeki amaç Bülent Tanör’e göre iç ve dış bunalımları atlatmaktır. (Tanör, 1985:17). Batılı Devletlerin Haliç Tersanesinde toplanarak Osmanlı Devletinden reformlar yapmasını ve Balkanlarda yaşanan sorunları tartışacakları dönemde Sultan II. Abdülhamid 23 Aralık 1876 tarihinde devletin yeni anayasası olan Kanun-i Esasiyi ilan etmiştir. Yeni Anayasanın ilanıyla birlikte I. Meşrutiyet dönemi de resmen başlamış oldu.

Anayasa tarihimizin ilk örneği olan Kanun-i Esasi’de, önce temel ilkeler ve temel hak ve özgürlükler düzenlenmiş, daha sonrasında yürütmeye yer verilmiştir. Yürütme Kuvveti; Padişahın uhdesinde toplanmıştır. Padişahın yürütme ile ilgili Teşkilat-ı Esasi’de belirlenen yetkilerinden bazıları şunlardır: Sadrazam ve bugünkü adıyla Bakanlar Kurulu anlamına gelen Heyet-i Vükela’nın üyelerini seçmek ve atamak, gerektiğinde görevlerine son vermek, yargı mensuplarının da atamalarını gerçekleştirmektir. (Sarıaslan, 2022: 163-170). Yürütme organından sonra yasamaya ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir. Kanun-i Esasi’de bahsedildiği üzere yasama organında iki şekilde bir meclis oluşturulmuştur. Üyelerinin seçim yoluyla belirlendiği meclise Meclis-i Mebûsan, üyelerin padişah tarafından belirlenmesi şeklinde oluşan meclise de Âyan Meclisi denilmiştir. İki meclisin bir araya gelerek oluşturduğu bu meclisin adı Meclis-i Umumi (Genel Meclis)’dir. (Kızıltan, 2006:251-272). Âyan Meclisi başkanı ve üyeleri padişah tarafından doğrudan atanıyor, Meclis-i Mebusan için halkın katıldığı seçimler yapıyordu. Anayasaya göre Meclis-i Umumi padişahın talimatıyla Kasım ayında

açılıyor, Mart ayının başında ise dönemlik çalışmalarını bitiriyordu. Yasa yapma işleminde son söz padişaha aittir. Yasa yapabilmek için Mebusan Meclisi üyelerinin padişahın müsaade alması gerekmektedir. İzin alındıktan sonra bugünkü adıyla Danıştay'da kanun metni haline gelen teklif görüşülmek üzere önce Mebusan Meclisine kabul edilmesi halinde tüm üyelerini padişahın seçmiş olduğu Âyan Meclisinde görüşülürdü. Âyan Meclisinin de onay vermesi durumunda kanunlaşmak üzere padişahın onayına gönderilirdi. Padişahın meclisi feshetme yetkisi de bulunmaktadır. 120 üyeli olması kararlaştırılan Meclis-i Mebusan'ın görevleri; ülkenin ve milletin ihtiyacı olan kanun, tasarı ve teklifleri ile tüzüklerin tartışılarak karara bağlanması, devletin gelir ve gider durumunu inceleyerek bütçenin uygulanmasını sağlamaktır. Meclis-i Ayân ise; üyelerinin devlet memuru olduğu ve doğrudan padişah tarafından atandığı, Meclis-i Mebusanda alınan kararların kontrol mekanizması olan, buradan çıkan yasaları tekrar inceleyerek kabul, red veya değiştirme hakkına sahip olan bir yapıdır. (Aydın, 2001: 328-330).

Osmanlı- Rus Savaşında Ruslara karşı alınan ağır yenilgi sonucu Kanun-i Esasi Sultan II. Abdülhamit tarafından yürürlükten kaldırılmıştır. Kanun-i Esasi, 1908'de tekrar yürürlüğe girerek 1924 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. 1876 Kanun-i Esasi ilk ilan edildiği haliyle batıda yapılan anayasalardan daha baskıcı bir yapıda olmasına rağmen mutlak monarşi sisteminden meşruti monarşi sistemine geçilmesinde Osmanlı siyasal modernleşmesine büyük katkıda bulunmuştur. Kanun-i Esasi'yle birlikte imparatorluk bünyesinde ilk kez Âyan ve Mebusan meclisleri açılmış, halk ilk kez yönetime katılmış ve ilk kez yasama faaliyetlerinin yapıldığı meclisli dönem başlamıştır.

İkinci Meşrutiyet dönemi; Kanuni Esasi'nin askıya alınmasının üzerinden geçen otuz yılın ardından 1908 yılının 23 Temmuz günü tekrar ilan edilmesi suretiyle başlamıştır. Aynı şekilde otuz yıllık uzun bir aranın sonrasında Meclis-i Mebusan'da 17 Aralık 1908 tarihinde açılmıştır. Bu dönem Nisan 1920'de Sultan Vahdettin'in Osmanlı Mebusan Meclisini dağıtmasıyla sona ermiştir. İkinci Meşrutiyet döneminin demokrasi tarihimizde önemli derecede gözle görülür etkileri vardır. Geleneksel hale gelmiş değerlere göre inşa edilen ve devam ettirilen meşruiyet algısı değişmeye yüz tutmuş ve seçimler meşruiyetin uygulanmasında en önemli argümân haline gelmiştir. Parlatonun kurumsal kimlik kazanması, siyasal partilerin kurulması, çok partili olarak seçimlerin icra edilmesi, meşruti rejimin anayasal zeminde temellerinin alt yapısının hazırlanması ve millet iradesinin en önemli bir unsur olması meşrutiyetin pozitif etkileri olarak değerlendirilmektedir. (Kaan, 2021:345-368). Osmanlı Devleti; İkinci Meşrutiyet döneminde demokrasilerde bulunan seçim, siyasi partiler, parlamenter demokrasi, askeri darbe gibi yeni kavramlarla tanışmış, bu dönem

içerisinde devlet, tarihte önemli yer tutan büyük savaşlardan olan I. Balkan Savaşı ile I. Dünya Savaşı'na şahit olmuş ardından devletin dağılmasıyla bu süreç tamamlanmıştır.

İkinci Meşrutiyet döneminde Kanun-i Esasi yedi kez değişikliğe uğramıştır. Kanun-i Esasi'nin 1909 Anayasası adıyla da anılmasına sebep olan en derin ve kapsamlı değişiklikler ise 1909 yılında gerçekleştirilmiştir (Karamustafaoğlu, 1982:189).

1909 değişiklikleriyle, Kanun-i Esasi'nin 21 maddesi değiştirilmiştir. 3 madde anayasaya eklenmiş, 1 madde de yürürlükten kaldırılmıştır. Bu değişikliklere göre Padişah iş ve işlemlerinde sorumsuz olarak yine devletin başındadır. Ancak padişaha yeni yapılan Anayasa değişikliklerine göre hem meclisin önünde anayasaya bağlılık şartı getirilmiş; hem de padişah yürütmenin üzerindeki yetkilerini büyük oranda yitirmiştir. 1909'da yapılan anayasa değişiklikleri baz alındığında ilk öncelenmesi gereken konu, bahsi geçen değişikliklerin yasama organı üzerindeki etkisidir. Meclisin iki kanatlı yapısı Heyet-i Âyan ve Heyet-i Mebusân, görevlerine hiçbir değişiklik olmaksızın devam etmişlerdir. Padişah Heyet-i Âyan üyelerini atamaya devam etmiş, Heyet-i Mebusan'da ise Meclis Başkanı ve ikinci başkan padişah tarafından değil meclis tarafından seçilmiştir. Kanun yapma yetkisi padişahın uhdesinden alınarak meclise verilmiş, hazırlanan yasalar padişahın onayına sunulmuştur. Padişahın daha önceden kullandığı veto etme yetkisi kaldırılmış bu yetki padişahın yeniden görüşülmek üzere meclise geri gönderme yetkisi olarak düzenlenmiştir. Yakın geçmişe kadar parlamenter sistemden hatırlayacağımız üzere meclis üçte iki çoğunlukla kanunda ısrar ederse padişah kanunu yayımlamak zorunda olduğu 1909 değişiklikleriyle getirilmiştir. Bu durum, Meclisin ana görevi olan yasaların ifası yönteminde önemli değişiklikler gerçekleştirmiştir. Evvela yasa tekliflerinin oluşturulması esnasında Ayan Meclisi ve Mebusan Meclisi'nin, padişahın müsaadesini isteme şartı kaldırılmıştır. Sonrasında da padişahın mutlak veto yetkisinin kısıtlanması hususunda devrim niteliğinde bir değişiklik yaşanmıştır. Yasama görevi gören meclislerin hazırladığı yasa tekliflerinin, ilk olarak Ayan Meclisi'nde, sonrasında da Meclis-i Mebusan'da kabul edilerek padişaha onaya gönderileceği, padişahın yasa önerilerini bir kez veto edebileceği hüküm altına alınmıştır. Geri gönderilen yasaların meclislerce üye tam sayısının nitelikli çoğunluğu olan üçte iki ile tekrar meclisten geçmesi halinde ise tasdik etmek mecburiyetinde olduğu güvence altına alınmıştır. (Özbudun, 2017:27). Dolayısıyla I. Meşrutî dönemde padişahın elinde bulunan mutlak veto yetkisi artık hem geciktirici hem de güçleştirici veto yetkisine dönüşmüştür. (Gözler, 2017:60).

1909 tarihli değişiklikler ile kişilerin hürriyeti güvence altına alınmış, basına uygulanan sansüre yasak getirilmiş, iletişimin gizliliği ve gösteri ve toplantı hürriyetine anayasada yer

verilmiş, dernek kurma hürriyetinin de hudutları belirtilmiştir. (Gözübüyük, 2017:8). Tüm bu düzenlemelerden anlaşılacağı üzere, meclis ve hükümet ilişkilerinin sil baştan belirlendiği görülmekte ve padişahın tek egemen güç olduğu bir dönemden çıkılarak, güçlerin paylaşıldığı bir döneme geçildiği ifade edilebilir. 1909 düzenlemeleriyle beraber Osmanlı İmparatorluğu artık milli iradeye dayalı parlamenter sisteme giriş yapmıştır. (Özbudun, 2017:27).

1. II. Meşrutiyet Döneminde Kurulan Siyasi Partiler

Ülkemizde siyasi yapılanmaların oluşmaya başlama tarihi olarak 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesi itibariyle söylenebilir. Oysaki, politik nitelikte olan dernek benzeri oluşumlarda 1839'da kabul edilmiş olan Tanzimat Fermanı sonrasında uygun olan koşullardan yararlanarak ortaya çıkmıştır. Bu yıllarda meydana gelen ilk siyasi hareketlerde Batıcılık, Turancılık ve İslamcılık olmak üzere üç farklı fikir akımının etkisi görülmektedir. Bu fikir akımlarını devletin kurulmasına katkı sağlayan düşünce akımları olarak değerlendirmekte mümkündür. (Ertürk, 2020: 13). Siyasal parti olarak değerlendirilmek üzere koşulları sağlayan ilk örgütlenme, 1889 yılında kuruluşunu tamamlayan İttihat ve Terakki Cemiyetidir. Ancak Sultan II. Abdülhamid devrindeki koşulların elverişsiz olması nedeniyle bu yapılanma, İkinci Meşrutiyet'in 1908 yılında ilan edilmesine kadar varlığını gizlemiştir.

1.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti

1908'den 1918 yılına kadar İmparatorluğa on yıl boyunca iz bırakan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Birliği anlamına gelen İttihad-ı Osmani adıyla 1889 yılında İstanbul'da Tıbbiyeliler tarafından gizli bir yapılanma olarak kurulmuş, akabinde Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştır. İttihad-ı Osmanî Cemiyeti, 21 Mayıs 1889 tarihinde Askeri Tıbbiyede bir araya gelen aralarında İshak Sükûti, İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, Çerkez Mehmet Reşit Bey adlı öğrenciler tarafından kurulmuştur. Daha sonra bu isimlere Hüseyinzade Ali Bey, Konyalı Hikmet Emin Bey, Cevdet Osman, Kerim Sebati, Mekkeki Sabri Bey, Selanikli Doktor Nâzım Bey, Şerafettin Mağmumi ve Giritli Şefik Bey katılmışlar ve cemiyetin kuruluşu tamamlanmıştır. Bu talebeleri bir araya getiren, devletin içinde bulunduğu buhran ve Sultan II. Abdülhamid idaresine duyulan memnuniyetsizlikti. Cemiyet İtalyan Karbonari Mason Teşkilatı'nı örnek almış, hücreler halinde yapılanmış ve her üyeye bir sıra numarası verilmiştir. (Ertürk, 2020:22-25).

1895 yılında İttihat ve Terakki Cemiyetinin ilk nizamnamesi olarak adlandırılan bir tüzük hazırlanmıştır. Bu tüzük beş başlık altında toplam 39 maddeden oluşmaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu tüzükle; teşkilatın yapısını, üyelerin cemiyete üye olma şartlarını ve sorumlulukları belirlemiştir.

1896 yılı Ağustos ayına gelindiğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri Bâb-ı Ali'ye baskın verip Sultan Abdülhamid'e darbe yapmayı planlamışlardır. Bu plana göre hükümet toplantı halindeyken baskın verilerek devlet adamlarından bazıları alıkonulacaktı. Ardından Sultan Abdülhamid aleyhine Şeyhülislamdan fetva alınacak ve yerine V. Murat'ın geçmesi sağlanacaktı. (Tunaya, 1998:10-20). Ancak baskın planından bir gün önce cemiyetin üyelerinden olan Nadir Bey'in olan biteni dönemin Askeri Okullar Genel Müdürü Zülüflü İsmail Paşa'ya anlatmasıyla birlikte hükümet bu komplodan haberdar olmuş, darbe girişimi önlenmiş ve birçok öğrenci çeşitli bölgelere sürgün edilmiştir. Sultan Abdülhamid'i devirmek için yapılan darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından 1894–1896 yılları arasında çok sayıda İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi ya sürgün edilmiş ya da istibdat yönetimi karşısında faaliyetlerini rahatça yürütemediklerini ifade ederek Avrupa'nın çeşitli yerlerine kaçmaya, özellikle de Fransa'nın başkenti Paris'te toplanmaya başlamışlardır. 24 Temmuz 1908'de Meşrutiyet ikinci kez ilân edilmiştir. Seçim sonuçlarına bakıldığında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meclis-i Mebusan'da sayısal çoğunluğu elde ettiği ve devlet idaresindeki ağırlığını artırdığı görülmüştür. O dönemde devlet içerisindeki karışıklıklarla birlikte iktidar ve muhalefet arasında çatışmalar baş göstermiş, toplum içerisinde ayrışmalar başlamıştır. Bu durum basın ve yayın faaliyetlerinin de etkisiyle halkın devlete karşı isyanına da zemin hazırlamıştır. Sultan II. Abdülhamid yönetimine karşı ilk eylem, Rumeli'de başlamıştır. III. Ordu rütbelilerinden Resneli Niyazi Bey'in, yanına askerler ve sivillerden oluşan iki yüz kadar gönüllü alarak, 3 Temmuz 1908'de Resne'den ayrılarak isyan etmesiyle ilk fiili eylem başlamıştır. Resneli Niyazi, saraya telgraf çekmiş, anayasanın yeniden yürürlüğe konmasını talep etmiştir. Sultan II. Abdülhamid yönetimine karşı başlatılan bu hareket kısa sürede etrafa yayılmıştır. Halkın da bu hareketi desteklediği görülmüş, saraya bu hareketin sesine kulak verilmesi yönünde telgraflar çekilmiştir. Böylece 23 Temmuz 1908'de İttihat ve Terakki Cemiyeti resen Meşrutiyet'i ilân edince, ertesi gün Sultan II. Abdülhamid de zorunlu olarak II. Meşrutiyeti ilan etmiş, anayasayı yeniden yürürlüğe koymuştur. (Tunaya,1998:25). II. Meşrutiyet'in ilanı, İmparatorluk bünyesinde sanılanın aksine birtakım toprak kayıplarına sebep olmuştur.

Bu süreçte Avusturya-Macaristan, Bosna Hersek'i işgal etmiş, Bulgaristan ise bağımsızlığını ilan etmiştir. Girit adası da Yunanistan'ın kontrolüne geçmiştir. Meclis-i Mebusan'da da önemli gelişmeler yaşanmış, Kâmil Paşa hükümeti Meclis-i Mebusan'da İttihat ve Terakki Cemiyetinin verdiği güvensizlik oylarıyla düşürülmüştür. 13 Nisan 1909 günü sabah saatlerinde patlak veren ve İstanbul'da halkın günlerce heyecan ve korku içerisinde kalmasına

sebepler olan 31 Mart Olayı'nın nedenleri hakkında bugüne kadar yapılan araştırmalarda muhtelif yorumlamalar ve ideolojiler ileri sürülmüştür. Bu olayların çıkmasında rol oynayan bazı sebepler vardır:

- İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı ele geçirmek için kendinde her yolu mübah gören davranışlar sergilemesi, cemiyetin garı resmi şekilde desteklediği anarşist hareketler sonucu ard arda gelen siyasî cinayetlerin mesulü olarak görülmesi,
- Halkın hükümete olan itimadının azalması,
- Ülkede İttihat ve Terakki Cemiyetinin üzerinde herhangi bir güç olmadığı gibi fikirleri topluma aşılmalara,
- Medrese talebelerinin de askerlik vazifesine katılmak istenmesi,
- Derviş Vahdeti'nin kurmuş olduğu İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ve bu cemiyetin yayın organı olan *Volkan* gazetesi marifetiyle halkın dinî hissiyatlarını istismar ederek tahrik edici yayınlar yapması,
- Görevden alınan memurların muhalefet kervanına katılmaları,
- İstanbul'da Meşrutiyet'in muhafazası maksadıyla görevlendirilen Avcı taburlarına mensup İttihat ve Terakki rütbeli subaylar ile bu taburlarda görevli askerlerin emir komuta zinciri dışına çıkarak disiplinsiz hareket etmeleri gibi unsurların hepsi kademe kademe isyanın çıkmasında etkili olmuştur.

Ayaklanmanın başladığı ilk anlarda hem İttihâd ve Terakki Cemiyeti, hem de Hükümet, isyanın önünü alabilmek adına kararlı bir duruş sergileyememişlerdir. Hükümetin gerekli tedbirleri süratle alamamasının sonucunda ayaklanma sırasında pek çok kişi isyancılar tarafından öldürülmüştür. Adliye Nazırı Nazım Paşa isyanın ilk gününde asiler tarafından katledilmiştir. Yine Lazkiye Mebusu olarak görev yapan Mehmet Arslan Bey de isyancılar tarafından katledilmiştir. İsyancıların taleplerini ise yönetim büyük ölçüde yerine getirmiştir. Buna göre; Hüseyin Hilmi Paşa yerine Tevfik Paşa sadrazamlık görevine getirilmiştir. Gazi Ethem Paşa da Harbiye Nazırlığı, Nazım Paşa da 1. Ordu Kumandanlığına getirilmiştir. II. Meşrutiyet döneminin en önemli olaylarından biri olarak anılan bu ayaklanma tam 13 gün sürmüştür. Üç gün süren yoğun çatışmalar yaşanması sonucunda içlerinde milletvekili, bakan, çok sayıda sivil ve askerinin hayatını kaybettiği bu ayaklanma; bir kısmı Selânik'te bir kısmı da Edirne'de bulunan İkinci Orduya mensup askerlerin oluşturduğu halkın ise gönüllü olarak katıldığı Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelmesiyle bu isyan bastırılmış ve sıkıyönetim ilan edilmiştir. 31 Mart Olayı olarak bilinen bu ayaklanma 27

Nisan 1909 tarihinde sona ermiştir. Aynı gün toplanan Meclis-i Mebusan Sultan II. Abdülhamid Hanı tahttan indirerek yerine V. Mehmet Reşad Efendiyi tahta geçirmiştir. (Çavdar,2013:127).

1.2. Hürriyet ve İtilaf Fırkası

Hürriyet ve İtilâf Fırkası, 21 Kasım 1911’de İttihat ve Terakki Cemiyetine üye ancak daha sonra yollarını ayıran bir grup milletvekilinin riyasetinde kurulmuştur. Hürriyet ve İtilaf Fırkası; çeşitli görüş ve anlayışlara sahip gruplardan meydana gelmiş siyasi bir harekettir. Bu kadar farklı görüşe sahip kesimlerin bir araya gelmesinin en başlıca nedeni İttihat ve Terakkiye güçlü şekilde muhalefet etmektir. Meclis-i Mebusan’da bulunan iri ufaklı çeşitli fırkalarda zaman içinde bu fırkaya katılmışlardır. Bu fırka siyasi hayatına aralıklarla ve kesik kesik 1923 yılına kadar sürdürmüştür. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının temel amacı; II. Meşrutiyet devrinde meclis içinde ve dışında İttihat ve Terakki’nin yegâne güç olmasının önüne geçmek ve daha ileride kendilerinin uyguladığı siyasal program neticesinde İttihat ve Terakkinin varlığına son vermektir. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının programına baktığımızda Osmanlılık, Âdem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi, Meşrutiyetçilik ve Liberal İktisat politikalarının benimsendiği görülmektedir. Osmanlılıkta; ırk, dil ve din farkı gözetilmeksizin tüm tebaanın adil bir şekilde eşit haklara sahip Osmanlı vatandaşı olarak görülmesi esastır. Osmanlılık fikri için ise, farklı inanç ve etnik kökene mensup grupların, dini ve etnik yapısının korunarak Osmanlı vatandaşlığı adı altında birleştirilmesidir denilebilir. (Al, 2006: 27).

1.3. Ahali Fırkası

21 Şubat 1910 tarihinde Ahali Fırkası adında Osmanlı Mebusan Meclisinde yeni bir fırka kurulmuştur. Ahali Fırkası, diğer partilerden istifa eden mebusların yeni bir oluşumla bir araya gelmesi suretiyle kurulmuş ilk fırkadır. Ahali Fırkası; muhafazakâr, sosyal yönü zayıf olan bir parti konumunda olmuştur. Milletın egemenliğini, eşitliğin tüm tebaaya yayılmasını, basının hür olmasını, dini, vicdani hürriyetleri ve aynı zamanda ibadet hürriyetini müdafaa etmiştir. Bununla birlikte Fırka, alınan vergilerde halk lehine iskonto uygulanması, her bir memurun görevini en iyi şekilde ifa etmesini talep etmiştir. Ahali Fırkası da diğer fırkalara benzer şekilde devletin resmi dilinin Türkçe, dininin İslam olduğunu beyan etmiştir. Fırkanın ekonomik alandaki duruşu, iktisat politikalarına yönelik tenkitleri, her kesimin dillendirdiği bilindik konulara dayandırılmıştır. (Tunaya,1998:240). Fırka, 1911 yılı Aralık ayına kadar bağımsız olarak çalışmış, meşrutiyet devrinin ilk muhalefet fırkası olarak tarihe geçmiştir. Aralık 1911’de kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası’na katılmış, tüzel kişiliğini sonlandırmıştır.

1.4. Osmanlı Sosyalist Fırkası

Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın resmi olarak kurulma tarihi kesin olarak belirlenmemiştir. Tarık Zafer Tunaya, fırkanın kurulma tarihi ile ilgili 1910 yılının Eylül ayını işaret etmektedir. (Tunaya,1998:240). Fırkanın bilinen kurucu üyeleri ve yöneticisi olarak görev yapan isimler şunlardır: Reis, İştirâk Gazetesi sahibi Hüseyin Hilmi Bey, Sosyalist Gazetesi sahibi Namık Hasan Bey, Muahede Gazetesinin sahibi Pertev Tefvik Bey, İnsaniyet Gazetesi sahibi İbnül Tahir İsmail Faik Bey, Baha Tefvik Bey, Hamit Suphi Bey. (Tunaya,1998:278-280). İttihat ve Terrakki karşısında muhalefetin aynı tenkitlerini dillendirmenin ötesinde yaygın bir fikirsel iddiası da olmamıştır. Diğer bir açıdan bakıldığında fırkanın kurucuları ve yöneticileri arasında işçi sınıfından olan veya işçi sıfatı taşıyan herhangi bir kimseye de rastlanmamaktadır. (Tunaya,1998:253). Tüm bunların yanında Osmanlı Sosyalist Fırkası ülke genelinde de örgütlenememiştir. Yurt dışı örgütlenmesi hakkında bilinen Paris Şubesidir. Dr. Refik Nevzat Eylül 1911'de Paris'te Osmanlı Sosyalist Fırkasının bir şubesini kurmuştur. Paris Şubesi, iki yıl sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Paris Şubesinin kuruluşunda yer alarak bu fırkaya katılmıştır. (Tunaya,1998:286). Yayınları ve siyasi çalışmaları hep hükümetin sıkı denetimi altında olmuştur. Yayınlardan ötürü Hüseyin Hilmi'nin gazeteleri kapanıyor, her seferinde Hüseyin Hilmi bu cenahın üyeleri ile birlikte kapanan gazetelerin yerine diğerini geçiriyordu. Bu kapanmalardan ötürü Hüseyin Hilmi ve fırkası çeşitli soruşturmalar geçirmiş ve kendisi de sürgün edilerek cezalandırılmıştır. Bu şekilde fırka, 1913 yılına kadar siyasi çalışmalarını sürdürmüştür. Hüseyin Hilmi'nin başında olduğu fırka ve etrafındaki cenah, 1913'te Mahmut Şevket Paşa'nın vefat etmesi akabinde, tüm muhalefetin etkisiz hale getirilmesi durumundan üzerine düşeni almıştır. Hüseyin Hilmi ve iki yüzün üzerinde politik isimle beraber Sinop'a sürgüne gönderilmiştir. Hüseyin Hilmi'nin muhalif kişiliği, yaşadığı sürgünler bu dönem ile sınırlı değildir. Hüseyin Hilmi I. Meşrutiyet döneminde Kastamonu'ya sürülmüş, devlet idaresiyle de sürekli kavgalı olduğu bilinmektedir. Sinop'a yapılan sürgünün akabinde Hüseyin Hilmi, önce Çorum'a ardından da Ankara'nın Bala kazasına sürgün edilmiştir. Hüseyin Hilmi, Mondros Ateşkes Antlaşmasına kadar gazetecilikten hem de politikadan uzak kalmıştır. (Temür,2010:86).

1.5. Osmanlı Ahrar Fırkası

Osmanlı Ahrar Fırkası, 14 Eylül 1908 tarihinde Sultan II. Abdülhamid'in yeğeni Prens Sabahattin'in liderliğinde Teşebbüsü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti adı altında teşkilâtlanan liberalizm yanlısı Jön Türkler tarafından kurulmuştur. Partinin kurucu üyeleri arasında Ahmet Fazlı Bey, Kıbrıslı Tefvik Bey, Celalettin Arif Bey, Mahir Said, Nureddin

Ferruh Bey, Dr. Nihat Reşat Belger, Tahir Hayreddin Bey, Ahmet Samim Bey, Damat Salih Paşa gibi isimler bulunmaktadır. Osmanlı mülkünde batı tarzı demokrasi anlayışıyla örtüşerek kurulmuş ilk firkadır Osmanlı Ahrar Fırkası. (Kuran, 1945:499). Ahrar Fırkası'nın meydana gelmesinin en önemli nedenlerinden biri de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendisine karşı kurulan muhalif oluşumlara tahammül edememesi ve bu oluşumları siyasal ortamda yok etmeye veya sindirmeye yönelik politikalar üretmeleridir. (Armutçu,2020:130). Fırka, 1908 yılının Eylül ayı içerisinde kurulmuş ve 1908 seçimleri öncesinde gerçek anlamda örgütlenen firkalaşma girişimi olmuştur. (Armutçu, 2020:143). Ahrar Fırkası; ülke çapında örgütlenememiştir. Programında da belirtildiği üzere sadece İstanbul'da Genel Merkezini açabilmiştir. Ankara ve İzmir'de örgütlenmek için hazırlıklar yapılmışsa da bu hazırlıklar tamamlanamamıştır. Ahrar Fırkası, 1908 yılında yapılan seçimlere sadece İstanbul'dan katılmıştır. Bunun sebebi kurulma aşamasında ülke çapında birçok yerde seçimlerin yapıyor olmasıdır. Hem Ahrar Fırkası'nın kurulması hem de Osmanlı gazetesinin yayımlanmaya başlaması İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ciddi manada zorlamış ve cemiyetin önde gelen isimleri kendilerine rakip olan bu siyasi yapılanmayı yok etmenin, sindirmenin yollarını aramışlardır. Milletvekili seçimlerinde Ahrar Fırkasından aday olan isimlerin seçilmesinin önüne geçilmiş, hile yapılarak her yerde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sayısal üstünlüğü kazanması sağlanmıştır. (Kuran,1945:172). Politik manada Ahrar Fırkası, basın tarafında da Serbesti gazetesi ve diğer muhalif yapılanmalar 31 Mart Olayı'nın neticelerinden negatif anlamda etkilenip muhalefet vazifesini yerine getirememişlerdir. Ahrar Fırkasının önemli isimlerinden olan Nurettin Ferruh Bey 1910 yılında ülkeye dönüş yapmış ve fırkanın feshini duyuran bir bildiri yayımlamıştır. Ancak Ahrar Fırkası tartışmalı bir fesih süreci yaşamıştır. Fırkanın fesih kararı Nurettin Ferruh Bey ve Kıbrıslı Şevket Bey'in muhalefetine karşın oy çokluğuyla alınmıştır. Dolayısıyla çoğunluğun verdiği karar uygulamaya konulmuştur. (Tunaya,1998:153). İki yıl kadar siyasi ömrü olan Ahrar Fırkası 31 Mart olayından sonra tabiri caizse tarihin tozlu raflarında kaybolmuştur. Ancak Ahrar Fırkası'nın ortaya koymuş olduğu hürriyet yanlısı ve demokrasinin özümsemiği bir yönetim günümüz demokrasisinin altyapısını oluşturmuştur. Siyasi anlamda özümsenen, tüm vatandaşların her anlamda eşit olduğu anlayışı Türkiye Cumhuriyeti Devletinde de kabul görmüş, sağlam bir devlet geleneğinin oluşmasına da katkı sunmuştur.

1.6. Osmanlı Demokrat Fırkası

Osmanlı Demokrat Fırkası, 1908 yılının ilk aylarında kurulmuş olan Selamet-i Umûmiye Kulübü'nün katkılarıyla, İbrahim Temo ve kendisine Mısır'dan danışmanlık yapan

Abdullah Cevdet gibi isimlerin gayretleriyle, 6 Şubat 1909 tarihinde, Fuat Şükrü Bey'in İstanbul'daki evi fırka merkezi olacak şekilde kurulmuştur. (Kaya, 2009:85). Osmanlı Demokrat Fırkası, dış siyasette barış yanlısı bir politikadan taraf olmuştur. Savaş hali hasıl olması durumunda işgalci niyet taşıyan devletlerden uzak durulması gerektiğini tezini uzun uzun açıklayarak gazetelerinde yer vermiştir. Fırka'nın kurucu isimlerinden olan Fuad Şükrü Bey'de yazılarında, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde savaş karşıtı bir dış politika izlemenin memleketin hayrına olduğunu, batıdaki denge ve rekabeti de gözardı etmeden devletin pozisyonunu belirlemesi gerektiğini her defasında dile getirmiştir. (Kaya, 2009:142). Osmanlı Demokrat Fırkası, her türden siyasal fikir akımının hayli fazlaştığı bir dönemde kısa süre faaliyet göstermiştir. Savunduğu ideolojisiyle demokrasiyi her alanda oturtmaya çabalamış bir firkadır. II. Meşrutiyet dönemi çok partili siyasal hayatında Osmanlı Demokrat Fırkası, Osmanlılık, İslâmcılık ve Türkçülük gibi fikir akımlarının içinde en çok Osmanlılık fikir akımını savunmuştur. Fırkanın kurucu kadrosu içerisinde İbrahim Temo ve Abdullah Cevdet gibi isimlerin geçmişte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de kurucularından olması, Jön Türkler hareketinin muhalif iki yüzü olmaları Fırkayı daha dikkat çeker hale getirmiştir. Fırkanın siyasi programına belirgin bir şekilde yansıyan faktör ekonomik zorluklardır. Sektör farketmeksizin işçilerin, çalışma ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi mecburiyeti, etkisi her geçen gün artan iktisadi koşulların zorlayıcılığının neticesidir. Fırka, özellikle işçiler olmak üzere diğer alanlarda görev yapan tüm çalışanlara ilişkin grev haberlerini, işçilerin sosyal ve iktisadi vaziyetlerini, iş koşullarını ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerini, sürekli gündemde tutmuştur. (Özdilli, 2012:334). 05 Aralık 1911 tarihinde bu fırka kendisini feshederek Hürriyet ve İtilaf Fırkasına katılmıştır.

1.7. Milli Meşrutiyet Fırkası

Milli Meşrutiyet Fırkası; 1912 yılının ortalarında kuruluş çalışmalarına başlamış, 5 Eylül 1912 tarihinde resmî olarak kurulmuştur. Milli Meşrutiyet Fırkası kuruluş beyannamesinde; anayasanın Osmanlı Devleti'ne sağladığı hukuk ve hürriyetlerin muhafaza edilerek uygulamaya geçirileceğini ilan etmiş, firkanın amacını bu şekilde ortaya koymuştur. Fırkanın kurucuları arasında; Ahmet Ferit Tek Bey, Yusuf Akçura Bey, Mustafa Zühdü İnhan Bey, Abdülkadir Cami Baykut Bey, Mustafa Suphi Bey bulunmaktadır. (Tunaya,1998:384-392). Milli Meşrutiyet Fırkası; İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkasından farklı olarak Âdem-i Merkeziyetçi davranışlar yerine, devletin temelini teşkil eden Türklere odaklanmak ve gücün Türk milletinden ve Türklük politikalarından çıkması fikrini savunmuştur. (Dumlu,2019:16). Fırka hakkında siyasi tarihimizin ilk milliyetçi fırkası

yakıştırması yapmak yerinde olacaktır. Bu nedenle kurulduğu zamanda gözleri ve tenkitleri üzerine çekmiştir. (Dumlu,2019:18). Milli Meşrutiyet Fırkası, memleketin her köşesinde yaşanan hararetli siyasal hayatı kontrol etmek için devlet memurları ile askerlerin politikayla ilgilenmelerinin önüne geçecek yasal düzenlemelerin yapılmasını istemiştir. Milli Meşrutiyet Fırkası, ideolojisinden ötürü tenkit edilmiştir. Hararetli bir devirde meydana gelmesinden sebep fırka yeteri kadar teşkilâtlanamamıştır. Fırkanın kurulduğu zaman fırkanın ideolojisine imkan verecek bir ortam da bulunamamıştır. Bu sebepten ötürü, toplumun alt kesimlerine ulaşamamıştır. İstanbul haricinde hiçbir yerde örgütlenememiştir. Fırkanın yayın organı olan *İfham* gazetesinin kapatılması, yaşanan ekonomik sorunlar ve fırka lideri Ahmet Ferit Bey'in Sinop'a sürgüne gönderilmesi gibi nedenlerle 1914 seçimleri öncesi, fırka siyaset arenasından çekilmiştir. (Tunaya,1998:353). Mütareke döneminde Milli Türk Fırkası ismiyle siyaset meydanına tekrar çıkmıştır. (Dumlu,2019:47).

1.8. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası

Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, İttihat ve Terakki Fırkasına muhalif olan milletvekillerinin Meclis içinde kurdukları yeni bir siyasal yapılanmadır. Yeni yapılanma, 1909 yılının Kasım ayında mecliste görev yapan Arnavut, arap ve Rum milletvekilleri tarafından kurulmuştur. Arap mebusların çoğunlukta olması, İstanbul dışında teşkilatlanarak Şam'da şube açması sebebiyle Mutedil Hürriyetperveran Fırkası bir Arap fırkası olarak görülmüştür. (Tural,2004:57-82). Bu Fırka, ayırım gözetmeksizin tüm tebaanın yararına çalışacağını, her türlü münazara ve münakaşadan özellikle Âdem-i Merkeziyet tartışmalarına girmeyeceğini beyan etmiştir. Âdem-i Merkeziyetin, federalizm anlamına geldiğini, böyle bir yönetim biçiminin Osmanlıyı kısım kısım ayıracağına ve esir olmasına yol açacağını ifade etmiştir. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, Vilayet Kanunu sayesinde taşra teşkilâtında gerçek bir dengenin kurulacağını, Osmanlılık fikrinin güçleneceğini vurgulamıştır. 1871 Vilayet Nizamnamesi'nin değiştirilmesi hususuna da dikkati çeken bu fırka, taşra teşkilâtında görev yapan günümüzdeki anlamıyla il genel meclislerinin görev alanlarını sanayi, ticaret, tarım ve eğitim konularını da kapsayacak şekilde genişletme fikrine de programında yer vermiştir. Kaynak sıkıntısının baş göstermesi ihtimaline karşı da bu fırka, bayındırlık ve eğitim harcamaları için ayrı bir vergi usulü uygulanması gerektiğini belirtmiştir. (Tural,2004:52-82).

Fırkayı meydana getiren milletvekilleri 1908 yılında gerçekleştirilen genel seçimle Meclis-i Mebûsan'a gelmişlerdi. 1911 yılının sonunda Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmışlardır. (Tunaya,1998:215).

1.9. İttihad-ı Muhammediye Cemiyeti

İttihad-ı Muhammediye Cemiyeti; Derviş Vahdetî ve onun yayın organı konumunda bulunan Volkan Gazetesi etrafında oluşmuştur. 05 Nisan 1909 tarihinde kurulmuştur. Bu Cemiyet, diğer İslamî cemiyetlerden farklı olarak bütün dünya Müslümanlarının bir araya gelmesini, birlik olması gerektiği fikrini savunmuştur. İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti, İslâma hizmet eden çeşitli cemiyetlerin, tarikat vb. yapılanmaların çatı teşkilâtı olma arzusundadır. Cemiyetin kurulma maksadı, İslâm dininin tam manasıyla icra edilmesi, yasalarda İslâm fıkına harfî harfine uyulmasının sağlanması, müslümanların birliği ve bütünlüğünün sağlanması, İslâm dinine saldırıların önüne geçmek için bilinçlendirme toplantıları tertip etmek olarak özetlenebilir. İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin kurulmasının akabinde 31 Mart Olayı patlak vermiş, bu olaya karışan askerler ellerinde İttihâd-ı Muhammedî'nin ilk gün merasiminde dağıtılan bayraklarla görülmüştür. Bu durum tüm dikkatleri cemiyete ve cemiyetin kurucusu Derviş Vahdetî'ye yöneltmiştir. Volkan Gazetesinin 14 Nisan 1909 tarihinde yayımlanan 104. sayısında Sultan II. Abdülhamid'i İttihat ve Terakki mensuplarının yer almadığı tarafsız bir Bakanlar Kurulu kurmaya davet eden Vahdetî imzalı açık mektup hem halkı hem de askerleri tahrik edici bulunmuştur. Derviş Vahdetî 25 Mayıs 1909 tarihinde tutuklanmış ve 31 Mart Olayına neden olmak suçundan cemiyet üyesi on iki isimle beraber 19 Temmuz 1909'da idam edilmiştir. (Özcan,2001:49-55).

2. Bab-ı Âli Baskını

Bab-ı Âli Baskını öncesinde Osmanlı Devleti, askerî açıdan oldukça zayıf bir konumdadır. Osmanlı ordusunun başlıca sorunları, eksik teçhizat, iaşe, savaş durumuna hazırlıksızlık ve ikmalde yaşanan sıkıntılardır. En önemli sorun ise, ordunun nitelikli askeri güce sahip olmamasıydı. Hükümet ise; Trablusgarb Savaşı ve Arnavutluk isyanı sırasında acziyet göstermiş, bu acziyet sonucu Rumeli'deki Osmanlı topraklarının güvenliği tehlikeye düşmüştür. Siyasi meselelerle yoğun olarak mücadele eden İstanbul Hükümeti, seferberlik ilânlarıyla ve öncesinde verilen notalarla adeta sarsılmıştı. Bab-ı Âli Baskınının, Birinci Balkan Savaşı esnasında Osmanlı Hükümeti Sadrazamı Kâmil Paşa'nın savaştaki başarısızlığın ve uluslararası kamuoyunun baskıları neticesinde Osmanlı Devleti'nin tarihî başkenti Edirne'yi Bulgarlara bırakacağı endişesiyle yapıldığı hususunda tam bir görüş birliği vardır. (Kuyaş,2013:26-35). Kâmil Paşa ve Hükümeti baskının yapıldığı zamanlarda Balkan devletleri ile ateşkes imzalamış ve sorunun siyasi teamüllere göre çözüme kavuşturmaya çalışmıştır. Bulgarlar, Osmanlı Ordusu'nun Edirne'yi boşaltmasını ve kentin kendilerine terk edilmesini

talep etmiş, İttihat ve Terakki Cemiyet de Kâmil Paşa Hükûmeti'nin Edirne'yi teslim edeceği propagandası ile halkı tahrik etmiş ve hükümet darbesi gerçekleştirmiştir. (Görgülü,2021:120).

Osmanlı Ordusunun seferberlik ilan ettiği 1 Ekim günü Sırp, Karadağ, Yunan ve Bulgar hükümetleri, Osmanlı Hükümetine üç günlük süre vermişler; Arnavutluk, Makedonya ve Girit'e özerklik verilmesini talep eden ortak bir nota vermiştir. Nitekim bu durum Dolmabahçe Sarayı'nda, eski bakanların, Ayan Meclisi azalarının, askerî, sivil ve adlî erkânın önemli isimlerinin katıldığı 22 Ocak 1913 'de padişahın başkanlık ettiği, devletin önde gelen isimleri ve din adamlarının katıldığı kurul toplantısında ele alınmıştır. Toplantıda, Başsavcı Hakkı Bey ve birkaç kişi dışında barış yapılmasının uygun olacağı hükmüne varılmıştır. (Kansu,2016:120). İttihat ve Terakki Cemiyeti de durum değerlendirilmesinin yapıldığı toplantıda, mevzu bahis notaya karşı çıktığını ve Balkan devletleriyle çıkması muhtemel bir savaşa destek olacağını kamuoyuna ilan etmiştir. (Dülger,2019:75). 8 Ekim'de Karadağ Büyükelçisi, Karadağ'ın Osmanlı Hükümetine sınır çatışmalarını gerekçe göstererek savaş açtığını beyan etmiştir. (Bayur,1983:413). Buna karşılık Osmanlı Devleti ise, Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Ardından karşılıklı savaş ilanları birbirini takip etmiştir.

23 Ocak 1913 tarihinde öğlen saatlerinde Enver Bey, Bayındırlık Bakanlığı binasının önüne geldiğinde orada bulunan İttihatçılar, Edirne'nin Bulgarlara bırakılacağı dedikodularıyla halkı, Kâmil Paşa Hükümeti'ne karşı tahrik etmeye başlamışlardır. Halkı kışkırtanların başını çeken Ömer Naci orada bir konuşma yapmış, bu konuşma halk üzerinde tesirli olmuştur. Bu nutkun etkisiyle Bâb-ı Âli'nin önünü hükümet aleyhine sloganlar atan kalabalıklar doldurmuştu. (Türkgeldi,2010:55). Başta Enver ve Talât Beyler olmak üzere sonradan protesto gösterilerine dâhil olan halkla birlikte oluşan kalabalık Hükümet Binasının kapılarını zorlamaya başlamıştır. Bu sırada Bakanlar Kurulu içeride toplantı halindeydi. Orada bulunan Ali Fuad Türkgeldi, Kâmil Paşa'ya kalabalığın parmaklıkları aşarak sadaret binasına girmekte olduğunu söyleyerek ikaz etmiştir. Sadrazam Kâmil Paşa ise, kapıların kapatılması ve içeriye kimsenin alınmaması yönünde talimat vererek toplantının devam etmesini sağlamaya çalışmıştır. (Türkgeldi,2010:58). Bab-ı Âli'nin güvenliğinden sorumlu olan taburun komutanı darbeden önce İttihat ve Terakki mensuplarınca cebren değiştirilmiş, onun yerine kendilerinden birini geçirmişlerdi. Bu esnada Enver Bey de Talât Bey de Hükümet binasına girmiş, etraf savaş alanına dönmüş, silahlar peş peşe patlamaya başlamıştı. Harbiye Nazırı Nâzım Paşa bulunduğu yerden öfkeyle kalkarak Enver Bey'e doğru yönelmiştir. Nâzım Paşa Enver Bey'e yüksek sesle kendilerini kandırdıklarını, verdikleri sözlerin böyle olmadığını ifade etmiştir. Önde gelen

İttihatçılardan Yakup Cemil Bey, bu tartışma sırasında silahını ateşlemiş ve Nâzım Paşa orada vefat etmiştir. Paşa'nın vurulmasının ardından Enver Bey, Talât Bey ve yanlarındaki askerler, Kâmil Paşa'nın makamına giderek ondan istifa mektubunu istemiştir. (Dülger,2019:85). Kâmil Paşa; memleketin içinde bulunduğu ahvâli hatırlatmış, özellikle Sırp, Karadağ, Yunan ve Bulgar hükümetlerinin Osmanlı'ya verdiği ortak notayı da kastederek böylesine bir hareketin muhtemel kötü sonuçlarını anlatmaya çalışmıştır. Ancak Talât Bey'den gelen yoğun istifa baskısı dayanılmaz boyutlara ulaşmış ve Kâmil Paşa istifa mektubunu kaleme almıştır. Kanlı Hükümet Darbesinin vuku bulduğu bu anda Kâmil Paşa'nın istifasından sonra Mahmut Şevket Paşa Sultan V. Mehmed Reşad tarafından sadrazam olarak atanmıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde siyasal değişim süreci; 1808 'de padişah ve ayanlar arasında varılan anlaşma neticesinde imzalanan Sened-i İttifak ile birlikte başlamıştır. Dünya siyaseti değiştikçe Osmanlı siyasal değişim süreci de takip eden yıllarda gelişerek devam etmiştir. Sened-i İttifak'ın Osmanlı idare sistemine çok ciddi bir tesiri olmamıştır. Ancak padişahın karşısında ilk kez devlet idaresinde kısmen de olsa söz söyleme hakkı olan kendi halkından birilerinin bulunması açısından önemlidir. 1700'lü yılların sonunda Osmanlı İmparatorluğu hem içte ve dış siyasette negatif hâllerle yüz yüze gelmiştir. Özellikle dış siyasette Batılı devletlerin baskılarıyla karşılaşmıştır. İç siyasette ise ayaklanmalar çıkmaya başlamış, bazı etnik gruplar da kendi içlerinde bağımsızlık ilan etmek suretiyle devlet olma yolunda faaliyetlere başlamıştır. Batının etkisiyle gelen, halk içinde de batı yanlılarının taleplerine cevap vermeye dönük olarak, 1839'da Tanzimat Fermanı, 1856'da Islahat Fermanı ve 1876'da da Kanun-i Esasi ilân edilmiştir. Bu reformlar hem İmparatorluğun politik nizamı için hem de akabinde kurulacak halk iradesine dayalı cumhuriyet için önemli kazanımlardır. Hem I. hem de II. Meşrutiyet'in ilanının akabinde vuku bulan hürriyet atmosferi içerisinde Osmanlı Devleti'nin muhtelif yerlerinde çok sayıda siyasi fırka kurulmuş, fakat devrin koşullarının elverişsiz olması sebebiyle istenilen neticelere ulaşılamamıştır. Meşrutiyet rejiminin ise devleti yok olmaktan kurtarmak için onlarca yıl süren baskı yönetimine karşı bir tepki olarak meydana geldiği söylenebilir. Bu dönemde önemli bir aktör olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, memleketin kaderini 1918 yılına kadar etkilemiş ve Türk siyasi hayatında önemli gelişmelerin öznesi olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde Kanun-i Esasi yeniden yürürlüğe konulmuştur. 1909 yılında Anayasada çok ciddi değişiklikler yapılmıştır. Bu anayasa değişikliğinin hükümet etme biçimi üzerindeki ilk tesiri, parlamentonun etkinliğine dayalı Bakanlar Kurulunun meclise karşı mesuliyetinin hem kişisel hem de toplum nezdinde benimsenmesidir. 1909 tarihinde yapılan

anayasa değişiklikleriyle de hükümetin kurulma biçimi de parlamenter sistemin gereklerine uyumlu hale getirilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilânı ve akabinde yapılan meclis seçimlerinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti mecliste üstünlüğü sağlamış ve devlet idaresinde etkili olmaya başlamıştır. İmparatorluğun son iki asrında batı ülkeleri karşısında ekonomik, askeri ve siyasal alanlarda yaşadığı mağlubiyetler, reformların kişilerle sınırlı kalması ve toplumsal nekahet döneminin yetersiz olması gibi sebeplerden ötürü, yapılan reform hamleleri hüsrarla neticelenmiştir. Ancak İttihat ve Terakki Fırkası, Ahrar Fırkası, Hürriyet ve İtilâf Fırkası gibi siyasi oluşumlar ve onların savunduğu düşünce akımları hem Osmanlı'nın son devrini hem de cumhuriyetin kurucu kadrolarını tesiri altına almıştır. Söz konusu dönemin iki önemli partisi vardır. Meşrutiyet yıllarında oldukça etkili olan bu partiler, İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'dır. Bu partiler arasında dönem içerisinde siyasi rekabetle birlikte önemli siyasi gelişmeler de yaşanmıştır. 23 Ocak 1913'te İttihat ve Terakki mensupları tarafından kanlı hükümet darbesi icra edilmiştir. Bu dönemde özellikle halkın dini hissiyatlarıyla oynanmıştır. Bu negatif hava orduya da yansımış ve alaylı-mektepli tartışmaları ortaya çıkmıştır. Halk ve asker muhtelif bahanelerle tahrik edilmiş, önce Taşkışla Olayı patlak vermiş, akabinde 31 Mart olayı ve Babıali Baskını gibi çok sayıda nahoş olay yaşanmıştır. Silsile halinde yaşanan olaylar sonucunda Türk Milleti, I. Dünya Savaşı, Sevr Antlaşması ve Mondros Mütarekesiyle karşı karşıya kalmıştır. Yaşanan bu kaotik ortamda demokratik hayat kesintiye uğramış ve Osmanlı Devleti'nde yıkılma süreci hızlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde hayata geçirdiği modernleşmeye yönelik reformlar ve yaşadığı tecrübeler ise Türkiye Cumhuriyeti devlet idaresinin halk iradesine dayalı yapılanmasına örnek teşkil etmiştir.

Kaynakça

- Al, G. (2006). II. Meşrutiyet Dönemindeki En Büyük Muhalefet Hürriyet ve İtilaf Fırkası Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Armutçu, M.A. (2020). Serbesti Gazetesi ve Ahrar Fırkası, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Aydın, M.A. (2001). Kânûn-ı Esâsî, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi C:24, 328-330, İstanbul.
- Berkes, N. (2016). Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Çavdar, T. (2013). Türkiye'nin Demokrasi Tarihi,1839-1950, İmge Kitabevi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.
- Demir, Ş. (2011). Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlılık, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 29.
- Dumlu, M. (2019). Milli Meşrutiyet Fırkasından Milli Türk Fırkasına İfham Gazetesi, Atatürk Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi s:18, Erzurum.
- Dülger, H. (2019). 1912 Seçimlerinden Bab-ı Âli Baskını'na Osmanlı Devleti'nde İktidar Mücadelesi (1912-1913), İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi s:75, İstanbul.
- Ertürk, K. (2020). II. Meşrutiyet'ten 1960'a Kadar Türk Siyasal Yaşamında Çok Partili Hayat, İstanbul Rumeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Görgülü, İ. (2021). On Yıllık Harbin Kadrosu 1912 – 1922, 3. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Basımevi, ISBN 9751605059, Ankara.
- Gözler, K. (2017). Türk Anayasa Hukuku, Ekin Yayınları. 60, Bursa.
- Gözübüyük, Ş. (2017) Açıklamalı Türk Anayasaları, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Kaan, O. (2021). II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Gelişmelerinin Türkiye Demokrasi Tarihine Etkileri, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 10 (1), 345-368.
- Kansu, A. (2016) İttihâdcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi (1908-1913), 1.bs., İletişim Yayınları: İstanbul.
- Karamustafaoğlu, T. (1982). Yasama Meclislerinin Fesih Hakkı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları. 189. Ankara.
- Kaya, G. (2009). II. Meşrutiyet'in Siyasal Hayatında Osmanlı Demokrat Fırkası(Fırka-î İbâd), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Yakınçağ Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.
- Kayar, B. (2017). Tanzimat Dönemi Osmanlı Hukuk Reformları, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Samsun.

- Kızıltan, Y. (2006). I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 26, Syf: 251-272. Ankara.
- Koray, E. (1983). Yeni Osmanlılar, Belleten Dergisi, C.47 Sayı 186, s: 563-582.
- Kuntay, M. C. (1996). Namık Kemal Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında, İstanbul.
- Kuran, A. B. (1945). İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, Tan Matbaası, İstanbul.
- Kuyaş, A. (2013). Bâb-ı Âli Baskını: 100. Yıl, NTV Tarih, 48, ss. 26-35,2013, ISSN 1308-7878
- Özbudun, E. (2017). Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları. 27, Ankara.
- Özcan, A. (2001). Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, ‘İttihadı Muhammedi Cemiyeti. 49-55. İstanbul.
- Özdilli, M. S. (2012). Osmanlı Demokrat Fırkası, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir.
- Sarıaslan, F. (2022). 1876 Anayasası (Kanun-i Esasi) ve İlk Osmanlı Parlamentosu, Yasama Dergisi, Sayı: 46, (TEMMUZ-ARALIK).
- Tansu, S. N. (2003). İttihat ve Terakki İçinde Dönerler (Anlatan: Galip Vardar), Yeni Zamanlar Yayınları, s. 229 -231, İstanbul.
- Temür, H. (2010) Kendi Yayınları (İştirâk, İnsaniyet, Sosyalist ve Medeniyet) Çerçevesinde Osmanlı Sosyalist Fırkası, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Tunaya, T. Z. (1998). Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt: I. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tural, E. (2004). ‘II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Partilerin Taşra Politikaları,’ Amme İdaresi Dergisi, C:37, sayı:4, s: 57,82, Ankara.
- Türkgeldi, A. F. (2010). Görüp İştiklerim, 5.Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Zürcher, E. J. (2003). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul.

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi
BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bengi>

ISSN: 2717-6584

XII. Yüzyılda Diyar-ı Bekr Bölgesinin Hakimiyeti Bağlamında Yinaloğulları-Artuklu İlişkileri

*Yinaloğulları-Artuqid Relations in the Context of the Domination of the Diyar-ı Bekr
Region in the 12th Century*

doi: 10.58646/bengi.1524794

Geliş/Received: 30 Temmuz 2024

Kabul/Accepted: 25 Ağustos 2024

Mehmet Nuri İldeniz* - **Abdülbaki Bozkurt****

Özet

Selçuklular, 1040 yılında kazandıkları Dandanakan zaferiyle sadece Gaznelileri yenmekle kalmamış, aynı zamanda “kâfir topraklar” olarak kabul ettikleri Bizans sınırlarına doğru önemli bir Türkmen/Oğuz göçüne de öncülük etmişlerdi. Elde edilen bu başarının ardından Selçuklu yönetimi altındaki Türk boyları, Anadolu’ya ve özellikle zaman zaman Diyar-ı Bekr’e doğru akınlar düzenlemişlerdi. Selçuklu lideri Melikşah’ın ölümünü takip eden karışık dönemden sonra, Diyar-ı Bekr bölgesindeki şehirler farklı Türk liderler tarafından idare edilmeye başlanmıştı. Bu sırada Yinaloğullarının merkezi konumundaki Amid, Suriye merkezli Selçukluların etkisi altına girmiş ve Hüsameddin Timurtaş ile Emir Yinal gibi yerel Türkmen beylerinin yönetimi altına geçmişti. Tarihsel kayıtlarda “Sahib-i Amid” olarak bilinen Yinaloğlu liderleri, başlangıçta belirsiz kökenlere sahip olsalar da Tutuş’un ölümünden sonra, 1095 civarında önem kazanmaya başlamışlardı. Amid’in öne çıkmasıyla birlikte, yerel Türkmen beyleri ve İmaduddin’in liderliğindeki Zengiler arasında bölge hâkimiyeti için büyük bir güç mücadelesi başlamıştı. Bu çatışmalar, özellikle 1151’de Mardin Artuklularının Timurtaş yönetimindeki Amid kuşatması sırasında yoğunlaşmış, komşu beyliklerle yapılan siyasi manevralar ve ittifaklarla daha da karmaşık bir hal almıştı. Yaşanan bu çatışmalar, Cemalüddin

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Yüksel Lisans Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, e-posta: mehmetildeniz1983@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-8584-0046.

** Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-posta: bakiyy@hotmail.com, Orcid:0000- 0002-9970-4897.

Atf/Citation: İldeniz, M.N.- Bozkurt, A. (2024). XII. Yüzyılda Diyar-ı Bekr Bölgesinin Hakimiyeti Bağlamında Yinaloğulları-Artuklu İlişkileri. BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2024 (3), 444-456.

ve İbn Nisan dönemlerinde Yinaloğulları üzerinde zorlu ve etkili olmuştur. Amid'in stratejik önemi, bölgesel güç dinamiklerini etkilemeye devam etmiş, bu sebeple XII. yüzyılın sonlarında beyliğin gerilemesine ve daha sonra Eyyübler döneminde yıkılmasına yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orta çağ, Selçuklular, Yinaloğulları, Amid, Artuklular

Abstract

The Seljuks, with their victory at Dandanakan in 1040, not only defeated the Ghaznavids but also led a significant migration of Turkmen/Oghuz tribes towards the Byzantine borders, which they considered “lands of infidels.” Following this success, the Turkic tribe under Seljuk administration began to stage raids into Anatolia and, in particular, into Diyar-ı Bekr from time to time. After the tumultuous period following the death of Seljuk leader Melikshah, the cities in the Diyar-ı Bekr region came under the administration of various Turkic leaders. During this time, Amid, which was the center of the Yinaloğulları, came under the influence of the Seljuks based in Syria and fell under the control of local Turkmen chief tains like Hüsameddin Timurtaş and Emir Yinal. Known historically as the “Sahib-i Amid,” the Yinaloğlu leaders, though initially of uncertain origin, began to gain prominence around 1095 after the death of Tutuş. With Amid’s rise, local Turkmen chief tains and the Zengids led by İmad al-Din began a major power struggle for regional dominance. These conflicts intensified, particularly during the siege of Amid by the Artukids of Mardin under Timurtaş in 1151, and were further exacerbated by political maneuvers and alliances with neighboring beyliks. The ongoing conflicts were significant and challenging for the Yinaloğulları during the periods of Cemalüddin and İbn Nisan. Consequently, the strategic importance of Amid continued to influence regional power dynamics, leading to the decline of the beylik by the late 12th century and its eventual collapse during the Ayyubid period.

Keywords: Middle Ages, Seljuks, Yinalids, Amid, Artukids.

Giriş

Diyar-ı Bekir bölgesi, uygun iklimi ve yaşam koşulları sayesinde tarihin en eski çağlarından beri insanların iskân için tercih ettiği önemli bölgelerden biri olmuştur. Orta Asya'da yaşanan bir takım ekonomik ve siyasal sıkıntılar, göç etmek için kendilerine yeni yerler arayan Türkmenleri başta bu bölge olmak üzere Anadolu'ya yönlendirmişti. Doğu Anadolu Bölgesi'nde yoğunlaşan bu göçler, bölge hâkimi olan Romalıları zor durumda bırakmış ve nihayetinde müdahale etmeye zorlamıştır. Ancak Romalıların müdahalesi, umdukları sonuçları vermemiş, aksine olumsuz sonuçlar doğurmuştur. 1071 Malazgirt Savaşı, bölgeye yerleşmek isteyen Selçuklulara Anadolu'nun kapısını açmıştı. Bu önemli adım, Selçukluları Anadolu'daki fetihlerde daha da cesaretlendirmiş ve kısa sayılabilecek bir sürede Anadolu, artık Selçuklu Türklerinin hâkimiyetine girmişti. Savaştan sonra fetih için görevlendirilen Türkmen beyleri, fethettikleri bölgelere yerleşmiş ve kendi adlarını beyliklerine vermişlerdi.

Böylelikle kendilerine bağlı devletçikler oluşturan Selçuklular, XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Diyar-ı Bekir bölgesinde Yinaloğulları, Artuklular, Dilmaçoğulları ve Kızıarslanoğulları gibi güçlü siyasi teşekküllere ev sahipliği yapmıştır. Bu beylikler, kurulduğu bölgeleri imar etmekle kalmayarak, tesis ettikleri kurum ve kuruluşlarla devrin siyasi ve sosyal istikrarını da sağlamışlardı. Beyliklerin en önemli özelliklerinden biri, Bizans'ın bir daha o topraklara geri dönmesini engellemiş olmalarıdır. Söz konusu beylikler bunu sağlarken, aynı zamanda bölgenin kalkınmasına ve zenginleşmesine de vesile olmuşlardı. Bununla birlikte, sınırlı bir coğrafyada kurulmaları ve devrin kaynaklarının yetersizliği, araştırmacıların bu yöndeki incelemelerini kısıtlamıştır. Oysa her ne kadar imkânlar kısıtlı olsa da Diyar-ı Bekir bölgesinde kurulan bu ilk Türkmen beyliklerinin araştırılması, bölge tarihinin aydınlatılması açısından son derece önemlidir.

Yinaloğulları, Amid merkezli olup tek şube olarak varlığını sürdürmekteydi. Buna karşılık, Artuklular Hısn-ı Keyfa, Mardin ve Harput merkezli olmak üzere üç şube olarak kurulmuştu. Güçlü bir komşu olarak kurulmuş olan Artukoğulları, daha önce kurulmuş olan Yinaloğullarının etkisini büyük ölçüde azaltmış ve geçen süre içerisinde de bölgenin en büyük siyasi aktörü olmuştur. Bu mücadeleler, her ne kadar XII. yüzyıldan itibaren bölgenin siyasi çehresini büyük oranda değiştirmiş olsa da bu konuyu aydınlatacak müstakil bir çalışma henüz yapılmış değildir. Bu makalede, Orta Çağ kaynakları ve modern araştırmalara başvurulmuş, XII. yüzyıla tekabül eden ve çoğu kez Yinaloğullarının elinde bulunan Amid'in zaptı üzerinden gelişen Yinaloğulları-Artuklu ilişkilerine yer verilecektir.

1. Yinaloğullarının Kuruluşu ve Artuklu İlişkilerinin İlk Dönemleri

Başarılarını 1040 yılında Dandanakan'da taçlandıran Selçuklular (Sadreddin Hüseyinî, 1999, s. 9; Ravendî, 1999, cilt 1, s. 100; Bundarî, 1999, s. 5; Reşîdüddîn Fazlullah, 2010, s. 91), sadece Gaznelileri bertaraf edip bölgede inisiyatifi ele geçirmekle kalmamış, aynı zamanda tarihte nadir görülen büyük bir Türkmen/Oğuz göçünü sevk ve idare ederek bu göçün yönünü batıya, özellikle de “küffar toprağı” olarak görülen Bizans sınırlarına çevirmişlerdi. Bizans'a karşı yapılan seferlerde Selçuklulara tâbi birçok Türkmen kitlesi, Anadolu'nun çeşitli yerlerine akınlar düzenlemişti. Bu akınların bir kısmının zaman zaman Diyar-ı Bekr'e doğru yöneldiği görülmektedir. Devrin kaynaklarında ve akademik literatürde “Irak Oğuzları” olarak anılan bir Türkmen grubu, 1041-1042 yılları arasında Diyar-ı Bekr bölgesini talan etmişti. Her ne kadar Selçukluların başlattığı seferlerle bu talanların doğrudan bir ilişkisi olduğuna dair kesin bir kayıt bulunmasa da bölgenin bu yeni etnik grupla tanışması önemli bir gelişmeydi (Çevik, 2007, s. 195-196).

Melikşah'ın ölümünden sonra yaşanan çalkantılı süreçte, başta Amid olmak üzere Diyar-ı Bekr bölgesinin önemli şehirlerinin yönetimi Suriye Selçukluları'nın eline geçmiştir. Tutuş'un ölümüyle birlikte sahip olduğu toprakların güney kısımları oğlu Rıdvan'a, Diyar-ı Bekr'in de içinde olduğu kuzey toprakları ise diğer oğlu Dukak'a miras kalmıştır. Diyar-ı Bekr bölgesinin Suriye sınırlarından uzak kalması ve Tutuş'un ölümüyle Suriye Selçukluları'nda yaşanan karışıklıklar, Diyar-ı Bekr bölgesinin Türkmen beyleri arasında taksim edilmesine yol açmıştır. Kısa bir süre sonra Hüsameddin Tüm-tekin adında bir Türkmen beyi Bitlis ve Erzen'i; Kızıl Arslan adında bir bey ise Siirt, Tanza ve Bahmerd'i; Emir Yinal ise Amid'i ele geçirmiştir.

Hangi tarihte kurulduğu kesin olarak bilinmeyen Yinaloğulları, tarihî kaynaklarda çoğunlukla “Sahib-i Amid” olarak anılmaktadır. Mervanî lideri Nasırüddevele Mansur'un, Melikşah'ın ölümünden sonra Tutuş'un İsfahan'a doğru yürümesini fırsat bilerek Amid'i tekrar ele geçirdiği bilinmektedir. Bu olayın ardından, Tutuş'un Diyar-ı Bekr bölgesini yönetmesi için gönderdiği Tuğtekin'in bölgeye ulaşmasıyla Nasırüddevele Mansur'un şehri boşaltmak zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Ancak Tutuş'un 1095 yılında öldürülmesi ve Tuğtekin'in de esir düşmesinin hemen ardından, bölgedeki siyasi zaafı faydalanmak isteyen Türkmen beyleri bazı şehirlerin yönetimini ele geçirmişlerdir. Bu sebeple Yinaloğulları'nın kuruluşunu 1095 yılına tarihlendirmek uygun görülmektedir (İbnü'l-Kalanisî, 2015, s. 25; İbnü'l-Ezrâk, 1956, s. 236-237, 245; İzzeddin İbn Şeddâd, 1978, cilt 3-2, s. 511; Sevim, 1989, s. 143; Sümer, 1993, s. 112; Ali Sevim, 2000, s. 257; Sevim, 2003, s. 268; Çevik, 2002, s. 491). Tutuş'un ölümünden kısa bir süre sonra Yinaloğulları'nın ilk beyi olarak değerlendirilebilecek Sadr adında bir şahsın

Amid'e hâkim olduğu bilinmektedir (İzzeddin İbn Şeddâd, 1978, cilt 3-2, s. 511; Sümer, 1993, s. 112; Sevim, 2000, s. 257; Sevim, 2003, s. 268).

Sadr'a ait bilgiler oldukça sınırlı olup, onun bu tarihten önceki faaliyetleri bilinmemektedir. Sadr'ın ölümünden sonra, yerine Yinal el-Türkmani adında yeğeni geçmiştir (İbnü'l-Ezrâk, 1956, s. 268; İzzeddin İbn Şeddâd, 1978, 3-2/511; Turan, 2019, s. 99; Yinanç, 1977, s. 613). Yinaloğulları ismini bu şahıstan almıştır. Ancak, Sadr'ın ölümünde olduğu gibi, Yinal el-Türkmani'nin hangi tarihte tahta geçtiği de bilinmemektedir. Onun hakkında bilgiler sınırlıdır; ancak en önemli kayıt, Dukak'ın bölgeyi işgaliyle onun artık Amid hâkimi olarak gösterilmesidir (İbnü'l-Ezrâk, 1956, s. 269; İzzeddin İbn Şeddâd, 1978, 3-2/416; Çevik, 2002, s. 491). Bir diğer kayıt ise, 1101 yılında Musul beyi Kürboğa'nın Amid'i kuşattığı sırada, Yinal el-Türkmani'nin şehri koruduğuna dairdir (İbnü'l-Esir, 1987, 10/316; İzzeddin İbn Şeddâd, 1978, 3-2/552; Cahen, 1986, s. 228-229; Çevik, 2002, s. 491-492).

Dımaşk Meliki Dukak, 1099-1100 yılında Diyar-ı Bekr bölgesine geldiği sırada, buradaki diğer hükümdarlar gibi Yinal el-Türkmani'nin de ona tâbi olduğu bildirilmektedir (İbnü'l-Ezrâk, 1956, s. 269; İzzeddin İbn Şeddâd, 1978, 3-2/416; Çevik, 2002, s. 491). Yinaloğulları'nın Amid'e hâkim olması, beyliğin kuruluşunu tamamladığını göstermektedir. Ancak, 1101 yılında Musul emiri Kürboğa Amid'i muhasara etmiş (İbnü'l-Esir, 1987, 10/316; İzzeddin İbn Şeddâd, 1978, 3-2/552; Cahen, 1986, s. 228-229; Çevik, 2002, s. 491), Yinal bu duruma karşılık olarak başta Artukoğlu Sökmen'den olmak üzere diğer Türkmen beylerinden yardım istemek zorunda kalmıştır. Sökmen, yeğeni Yakuti'yi de yanına alarak yardıma gelmiştir. Amid önlerinde yapılan muharebede Kürboğa galip gelmiş ve her iki bey canını son anda kurtarabilmiştir. Yinal el-Türkmani Amid şehrine sığınırken, Sökmen geri çekilmek zorunda kalmış ve yeğeni Yakuti'yi esir bırakmıştır. Kürboğa, Amid surlarını muhasara altına almış; ancak surların oldukça muhkem olması ve yeterli kuşatma aletinin bulunmaması nedeniyle muhasarayı kaldırarak Mardin'e dönmek zorunda kalmıştır (İbnü'l-Esir, 1987, 10, 316; İzzeddin İbn Şeddâd, 1978, 3-2/552; Cahen, 1986, s. 228-229; Sevim, 1962, s. 510-511; Çevik, 2002, s. 491-492).

Bu dönemde, bölgenin en güçlü siyasi teşekküllerinin Hısn-ı Keyfa ve Mardin merkezli iki Artuklu şubesi olduğu belirtilmelidir. Ancak Sökmen ve İlgazî'nin ölümünden sonra, Sökmen'in yerine Davud, İlgazî'nin yerine Timurtaş geçmiştir. Bu dönemde yeni bir tehlike ortaya çıkmıştır: Haçlılara karşı yaptığı cihatla tanınan İmâdüddîn Zengî. İmâdüddîn Zengî, Musul'u ele geçirdikten sonra kendi adına bir devlet kurmuş ve topraklarını Diyar-ı Bekr

cihetinde genişletmek suretiyle Artuklularla karşı karşıya gelmiştir. Zengî'nin ilerleyişini durdurmak isteyen Davud ve Timurtaş harekete geçtiklerinde, İl-Aldı da askerleriyle birlikte onlara katılmıştır. Aksungur'un oğlu İmâdüddîn Zengî, 1127 yılında Musul valisi olduktan sonra -ki bu tarih Zengîlerin kuruluşu sayılmaktadır- Haçlılarla mücadeleyi kendisine şiar edinmiş, ardından da Haçlıların kontrolündeki bölgelere ulaşmak için yol üzerindeki Artuklu beldelerini ele geçirmek amacıyla seferler düzenlemeye başlamıştır. İlk olarak Mardin Artuklularının elindeki Nusaybin'e saldırmıştır. Mardin hükümdarı Timurtaş, amcazadesi ve Hısn-ı Keyfa hâkimi Davud'dan yardım istemiştir. Davud, yardım edeceğine dair haberi taşıyan bir güvercini yola çıkartmış; fakat güvercin, bir şekilde İmâdüddîn Zengî'nin eline geçmiştir. İmâdüddîn Zengî, aynı güvercinin kanadına, Davud'un ancak yirmi gün sonra gelebileceğine dair bir mektup asmış ve şehre geri göndermiştir. Bu olay, Timurtaş'ın askerlerinin moralini bozmuş ve bu nedenle Timurtaş, bir elçi gönderip şehri teslim etmiştir (1127). Bu gelişme, Artukluların iki şubesini birleştirerek Zengîlere karşı ortak hareket etme kararı aldırılmıştır (1130). İl-Aldı da bu ittifaka katılmış ve diğer Türkmen liderleri de birlikte hareket etmeye başlamıştır. Davud liderliğinde ilerleyen ordu, Dara kasabası yakınlarında Zengîlerle savaşa tutuşmuş; ancak Artuklular yenilip geri çekilmek zorunda kalmıştır. Fakat İmâdüddîn Zengî, daha fazla ilerleme olanağı bulamamış ve iki taraf arasında barış yapılmıştır (İbnü'l-Esir, 1987, 10/524; İbn Vâsıl, 1956, 1/54; Turan, 2019, s. 172-173; Çevik, 2002, s. 492).

Bu süreçte İl-Aldı, Timurtaş'ı kendine metbu olarak tanımaktaydı. Ancak kısa bir süre sonra Davud'un tabiiyetine geçmesi, Yinaloğulları ile Mardin Artukluları arasındaki ilişkilerin seyrini değiştirmiştir. Bu da Timurtaş'ın Zengîlerle birlikte 1133 yılında Amid'e saldırmasına sebep olmuştur. Tell-Şeyh civarında bir araya gelen Timurtaş ve İmameeddin Zengî, Amid'e doğru harekete geçmiştir. Bunun üzerine İl-Aldı, Davud'dan yardım istemek zorunda kalmıştır. Hısn-ı Keyfa hükümdarı Davud, yanında kalabalık bir Türkmen ordusu ile İl-Aldı'nın yardımına gitmiştir. Amid önünde gerçekleşen kanlı bir muharebede Davud yenilmiştir (İbnü'l-Ezrâk, 1986, s. 61) ve Timurtaş kuşatmanın şiddetini artırmıştır. Çevrede bulunan bağ ve bahçeler talan edilmiştir. Ancak Amid'in müstahkem kalesini geçemeyeceğini anlayan Timurtaş ve İmâdüddîn Zengî, ordularını alıp geri çekilmek zorunda kalmıştır (İbnü'l-Ezrâk, 1986, s. 49; el-Azimî, s. 58; İbnü'l-Esir, 1987, 11/23-24; İbnü'l-Adim, 2/253-254; İbn Vâsıl, 1956, 1, s. 54; Süryani Mihael, 2/117; Cahen, 1986, s. 244-245; Yinanç, 1977, s. 614; Alptekin, 1978, s. 80; Çevik, 2002, s. 492-493).

Bu tehlike, İl-Aldı'yı oldukça endişelendirmiş olmalı ki, derhal kendisine yeni bir hami aramaya başlamıştır. Eskiden metbu olarak tanıdığı Timurtaş'ın artık kendisine

güvenmeyeceğini bildiğinden ve Davud'un da Timurtaş'a karşı gün geçtikçe güç kaybetmesi nedeniyle tek çare olarak Zengîlere yaklaşmak zorunda kalmış, 1142 yılından itibaren Amid'in Zengîler adına yönetildiği haberleri yayılmaya başlamıştır. Ancak Zengîlerin Amid üzerindeki baskıları devam etmekteydi. İl-Aldı'nın ardından yerine geçen Cemaleddin Mahmud, Zengîlerin baskısına boyun eğmek zorunda kalmıştır (1138). Artık Amid beyliği eski gücünde değildir; zira İbnü'l-Ezrâk, bu dönemi yazarken şehrin gerçekte, bu dönem Amid'de vezir olarak bulunan İbn Nisan tarafından yönetildiğini belirtmektedir. İbn Nisan, Cemaleddin Mahmud'un nüfuzunu iyice azaltmıştır. Vezir, Amid'e tamamen hâkim olmuş ve beyliği adeta kendisi idare etmeye başlamıştır (İbnü'l-Ezrâk, 1956, s. 49-50; Çevik, 2002, s. 493). Bu sırada Artuklular, Amid üzerindeki etkilerini arttırma amacıyla hareket etmeye başlamışlardır. Çünkü Timurtaş'ın kızı Safiye Hatun'un Cemaleddin Mahmud'la olan evliliği, iki tarafın akrabalık bağıyla bir arada kalmasına neden olmuştu. Ancak Safiye Hatun'un ölümünden sonra Mihir akdinin ödenmemesi, Timurtaş'ın Amid'i ikinci defa kuşatmasına sebep olmuştur. Bu kuşatma sırasında Amid'i teslim eden, İbn Nisan'dan başkası değildi. Bu olayların ardından Yinaloğulları beyliği son bulmuş ve Amid, Artuklulara geçmiştir (1137).

2. Selahaddin Eyyûbî'nin Diyar-ı Bekir Bölgesindeki Faaliyetleri ve Eyyûbî-Artuklu İttifakı İle Yinaloğulları Beyliği'nin Yıkılışı

Kara Arslan'ın 1167 yılındaki ölümünden sonra Yinaloğulları büyük bir tehditten kurtulmuştu. Yerine geçen Nureddin Muhammed, babasının bir türlü zapt edemediği Amid'i topraklarına katmak için en az babası kadar çaba gösterdi ve böylece Artuklu tehlikesi daha da arttı. Nureddin Muhammed, bu hedefini tek başına gerçekleştiremeyeceğini bildiğinden, büyük bir destek bulması gerekiyordu. Bu desteği de el-Cezire siyasetine müdahil olmaya çalışan Selahaddin Eyyûbî'nin nezdinde buldu. Büyük İslam mücahidi Nureddin Zengi'nin ölümünden sonra Selahaddin Eyyûbî, onun sahip olduğu topraklar üzerinde hak iddia edip el-Cezire'de faaliyetler göstermeye başlamıştı. Bu faaliyetlerin hem Yinaloğulları hem de bölgedeki diğer siyasi teşekkülleri tehdit etmesi, bölge hükümdarlarını bu yeni güç merkezine meylederek kendi çıkarları için yeni pozisyonlar almaya zorladı.

Musul başta olmak üzere bölgede birçok fetih gerçekleştiren Selahaddin Eyyûbî, bir sonraki hedef olarak Yinaloğulları'nın başkenti Amid'i seçti. 1181 yılında el-Cezire'ye yönelen Selahaddin Eyyûbî, buradaki beyleri itaate çağırduğunda, Hısn-ı Keyfa Artukluları emiri Nureddin Muhammed bu fırsatı değerlendirerek kendisini Selahaddin'e tabi olarak tanıdı (İmadüddin İsfahanî, 1979, 5/9; İmadüddin İsfahanî, 1971, 5/275; İbnü'l-Esir, 1987, 11/383-

384; Süryani Mihael, 2/262; Çevik, 2002, 495). Bu antlaşmanın gerçekleşmesinde etkili olan kişi Artuklu veziri el-Kiyam Ahmed b. Summaka olmuştur. Selahaddin Eyyûbî'nin huzuruna çıktığı bir sırada Sultan, efendisinin en büyük arzusunu sorduğunda, Artuklu veziri, efendisinin babası Fahreddin Kara Arslan'ın en büyük arzusunun Amid şehrini almak olduğunu ve bu uğurda hayatını kaybettiğini, eğer Sultan bu şehri alırsa Nureddin Muhammed'in kendisine köle olacağını belirtti. Sonuç olarak, Artuklu hükümdarı Sultan'ın hem itaat hem de Haçlılara karşı sürdürdüğü mücadeleye asker göndereceğini kabul etmiş ve karşılığında Amid'in alınmasına yardımcı olmasını istemiştir. Selahaddin Eyyûbî, bu teklifi kabul edip bölgeye yürüdüğünde, Nureddin Muhammed de kendi ordusuyla birlikte onun safında savaşmıştır. Sultan da vaat ettiği gibi Amid üzerine yürümüştür (İmadüddin İsfahanî, 1979, 5/93; İmadüddin İsfahanî, 1971, 5/306; el-Bündarî, 2004, 265-280; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 21/286).

Selahaddin Eyyûbî, Amid'i ele geçirmek için harekete geçmeye karar verdiğinde, askerlerini ilk olarak Resü'l-Ayn'da topladı. Buradan hareketle ordusuyla birlikte Mardin mülküne bağlı olan Harzem'e ulaştı. Sultan, burada askerlerini birkaç gün dinlendirirken, aynı zamanda etrafa keşif birlikleri göndererek Amid'in durumunu öğrenmeye çalıştı. Bu esnada Sultan'ın kardeşi Tacü'l-Müluk Börî, Mardin'e giderek Mardin Artuklularının hükümdarı II. Kutbeddin İl-Gazi'nin huzuruna çıkarak onlara katılma talebinde bulundu (İbnü'l-Esir, 1987, 11/389; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 21/286).

Bununla birlikte, Haçlılara karşı cihat ilan eden ve bunun için asker toplayan Eyyûbîlerin, bir İslam şehri olan Amid'e saldırması, Müslüman toplumda infiale yol açmaması için Selahaddin Eyyûbî'nin Halife'den bu seferin meşruiyetine dair fetva talep ettiği bilinmektedir. Halife, bu talebi uygun görmüş ve ilgili fetvayı çıkarmıştır (İmadüddin İsfahanî, 1979, 5/65-66; İmadüddin İsfahanî, 1971, 5/297-298; İbnü'l-Esir, 1987, 11/391; İzzeddin İbn Şeddâd, 3-2/514; Ebu Şame, 1992, 2/96; Çevik, 2002, 495). Nihayetinde Sultan, Harzem'deyken istediği fetva eline ulaştığında, fazla beklemeden Amid'e doğru harekete geçti. Bu sırada Yinaloğulları hükümdarı Mahmud, ilerlemiş yaşı nedeniyle bir köşeye çekilmiş ve devletin tüm yönetim birimlerini Nisanoğullarından Bahaeddin Mesud'a devretmiştir. Dolayısıyla, Eyyûbîlerin büyük bir ordu ile geldiği haberi alındığında, asıl hazırlık da Bahaeddin Mesud tarafından yapılmıştır. Ancak Nisanoğullarının kötü yönetimi ve özellikle tüccarlar başta olmak üzere Amid halkının onlardan bıkmış olması, şehrin kaybedilmesinde önemli bir etken olmuştur. Bu nedenle, Eyyûbîler şehrin önüne geldiğinde, Yinaloğulları askerleri düşman güçleri karşısında isteksiz bir şekilde savaşmıştır.

Anlaşıldığı kadarıyla, babası Cemalüddeve'nin sahip olduğu meziyetlere uzak olan Bahaüddin Mesud, bu kritik zamanlarda bile halka zulüm etmeye çalışmış, bu da beyliğin kötü gidişatını hızlandırmıştır. İmadüddin İsfahanî ve İbnü'l-Esir gibi tarihçiler, Nisanoğullarının kötü yönetimleri ve yaptıkları zulümlerin Amid halkını bıktırdığını özellikle vurgulamışlardır (İmadüddin İsfahanî, 1979, 5/75; İmadüddin İsfahanî, 1971, 5/300; İbnü'l-Esir, 1987, 11/391). İmadüddin İsfahanî'nin kaydettiğine göre, Amid halkı Bahaüddin Mesud'un yönetim ve zulmünden bıkmıştır (İmadüddin İsfahanî, 1979, 5/75; İmadüddin İsfahanî, 1971, 5/300), bu durumu aksettirmesi bakımından önemlidir. İbnü'l-Esir'in aktardığına göre, Bahaüddin Mesud muhasara sırasında kötü bir yönetim sergilemiş ve halka yiyecek vermeyerek onları kendi için savaşmaya zorlamıştır. Ayrıca, ordu içinde bulunan bir asker, düşmanın kâfir olmadığını ve bu nedenle halkın böyle bir beklenti içinde olmasının doğru olmadığını belirtmesine rağmen, vezir hiçbir şey yapmamıştır (İbnü'l-Esir, 1987, 11/391).

Amid içinde bu gelişmeler yaşanırken, Selahaddin Eyyübî, şehrin önüne karargâhını kurmuş ve kısa bir süre sonra da surları mancınıklarla vurmaya başlamıştır. Amid'deki iç karışıklıklardan haberdar olan Sultan, muhasaranın şiddetini artırırken, aynı zamanda kale içine teslim olmaları durumunda halka iyi davranacaklarını, aksi takdirde kötü sonuçlarla karşılaşacaklarını belirten kâğıtlar hazırlatıp bunları kale içine fırlatmıştır. Bu kâğıtları okuyan halk, Selahaddin Eyyübî'ye yönelerek Bahaüddin Mesud üzerinde baskı oluşturmaya başlamıştır. Şehir halkı ve askerlerin, vezirin kötü yönetimini açıkça dile getirmeleri, muhasaraya direnen askerler arasında ciddi bir zafiyete yol açmıştır. İçerideki bu zafiyetin yanı sıra, Eyyübî askerleri de kale duvarlarında gedikler açarak içeriye sızmak için lağımlar açmaya başlamışlardır. Kale düşmek üzereyken, Bahaüddin derhal Sultan'ın veziri Kadı Fadl'a başvurarak servetine dokunulmaması karşılığında şehri teslim etmeye hazır olduğunu bildirmiştir. Sultan, teslim olma teklifini kabul ederek onun şehirde kalmasına izin vermiştir (İmadüddin İsfahanî, 1979, 5/78-79; İmadüddin İsfahanî, 1971, 5/301; İbnü'l-Esir, 1987, 11/391).

Sonuç olarak, Amid şehri teslim olmuş ve Eyyübîler tarafından işgal edilmiştir. Sultan, halkın mal ve can güvenliğine dokunmama sözüne sadık kalmış ve halka iyilikle muamele etmiştir. Amid'in fethi, Yinaloğulları Beyliği'nin sonunu getirmiş ve bu önemli beylik Eyyübîlerin hâkimiyetine girmiştir.

Sonuç

Yinaloğulları Beyliği, Orta Çağ Anadolu'sunda önemli bir Türkmen beyliğidir. Beylik, XI-XII. yüzyıllar arasında varlığını sürdürmüş ve Diyar-ı Bekr bölgesi hakkında bilgi veren tarihî kaynaklarda sıklıkla bahsedilen önemli bir siyasi aktör olmuştur. Yinaloğulları Beyliği'nin varlığı, bölgedeki diğer Türkmen beylikleriyle olan ilişkileri ve komşu gçlerle olan çatışmalarıyla şekillenmiştir. Özellikle Artuklular ve Zengîler gibi güçlü komşularıyla belli dönemlerde ittifaklar yapmış, zaman zaman çatışmıştır. Ancak bu süreçte en büyük tehlikeyi Artuklulardan görmüşlerdir. Nitekim Yinaloğulları, Artukluların genişleyen politikası karşısında bir engel teşkil etmiş ve bu durum, beyliğin kısa sürede Artukluların dikkatini çekmesine neden olmuştur. Yinaloğulları Beyliği'nin kaderini belirleyen hadiseler, doğrudan Artukluların genişleyen bu politikaları ile ilgilidir. Bu durum, beyliğin siyasi varlığını ve sınırlarını belirlemiş, zaman içinde gç dengeleri değiştikçe beyliğin etki alanı genişlemiş veya daralmıştır.

Dönemin kaynaklarına göre, Artuklular birkaç defa hayli kalabalık sayılabilecek asker ve çok sayıda muhasara aleti ile Amid'i dört bir yandan kuşatmışlardır. Muhasaraların bir kısmı her ne kadar Artuklular tarafından Yinaloğulları'nı Nisanoğulları tahakkümünden kurtarmak amacıyla icra edilmişse de bir ucu Hısn-ı Keyfa diğer ucu Harput'a dayanan beyliğin ortasında kalan Amid'in stratejik konumu, Artuklular için ciddi bir tehdit oluşturmaktaydı. Ayrıca Amid'in stratejik konumu ve önemli askeri-ticari yolların üzerinde bulunması da bu tehdidin artmasına sebep olmuş gibi gözükmektedir.

Kaynakça

- Alptekin, Coşkun, (1978). The Reign of Zengi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları
- Artuk, İbrahim, (1991). “Amid’in Eyyublu Selahaddin tarafından Fethi ve Nisanoğlu’nun akıbeti”, Şevket Beysanoğlu’na 70. Yaş Armağanı, Ankara.
- Cahen, (2022). Türkiye’nin Doğuşu: Anadolu Selçuklu Devleti 11-14. Yüzyıl, (Epçeli, Nilüfer, Çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınları
- (1986). “İnalids”, The Encyclopaedia of Islam, Leiden-London: Tutasub Aegide Pallas, 3/1197-1198
- Çevik, Adnan, (2002). XI-XIII. Yüzyıllarda Diyar-ı Bekr Bölgesi Tarihi İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi.
- (2007). “XI. Yüzyıl Ortalarında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bir Oğuz Topluluğu: Irak Oğuzlar”, Journal of Turkish Studies, 31-1, 195-205
- Ebu Şame, (1992). el-Ravzateyn fi Ahbârî’d-Devleteyn, (Beysumî, A. Nşr.), 1-2, Dımaşk.
- Ebu’l-Farac, (1999). Ebû’l-Farac Tarihi, (Ömer Rıza Doğrul, Çev.), 1-2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- el-Azimî, (2006). Azimî Tarihi, (Sevim, Ali Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- el-Bundarî, (1999). Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, (Burslan Kıvameddin Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- (2004). Senau’l-Berkü’ş-Şamî, (Şeşen, Ramazan Thk.), İstanbul: İSAR Yayınları.
- İbn Havkal, (2014). Suretü’l-Arz, (Şeşen, Ramazan, Çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İbn Nazif el-Hamavî, (1960). Târîhu’l-Mansûrî, (A. P., Haz.), Gryaznevitch Moskova.
- İbn Vâsıl, (1953). Müferricü’l-Kurub Ahbar-ı Beni Eyyûb, (Şeyyal, Cemaleddin, Nşr.), Kahire.
- İbnü’l-Esir, (1987). el-Kâmil fi’t tarih, (Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özeydin Çev.), İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü’l-Ezrâk, (1959). Tarihu’l-Fârikîed-Devletil-Mervaniyye, (Avad, B. A. Nşr.), Kahire.
- (1986). The History of Mayyâfârikînand Amid, (Savran, A., Nşr.), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- İbnü’l-Kalanisî, (2015). Şam Tarihine Zeyl, (Özatağ, Onur, Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İmadüddin İsfahanî, (1971). Şeşen, Ramazan, “İmad al-Din al-Katib el-İsfahânî’nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler”, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, 3.

- İzzeddin İbn Şeddâd, (1979). Berku's-Şâmî, (Şeşen, R., Nşr.), 5, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ravendî, (1999). Rahatü's-Sudur ve Ayetüs's-Surur, (Ateş, Ahmet, Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Reşîdüddîn Fazlullah, (2010). Camii'ü't-Tevârih, Selçuklu Tarihi, (Göksu, Erkan - Güneş, H.Hüseyin, Çev.), İstanbul: Selenge Yayınları.
- Sadreddin Hüseyinî, (1999). Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkkiye, (Lügal, Necati Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sevim, Ali, (2000). "İnaloğulları", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara: TDV Yayınları, 22/257-258
- (2003). Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, (2013). Miratü'z-Zaman fi Tarihü'l-Ayan, (Zeybek, İbrahim, Nşr.), 21, Beyrut.
- Sümer, Faruk, (1993)., Sümer, Faruk, "Diyarbakır Şehri Yönetimi ve Yöresinde İnaloğulları Beyliği", II. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyet Semineri Bildirileri, Konya:
- Süryani Mihael, (tz). Süryani Mihael Vakayinamesi, (Andreasyan, Hrant D., Çev.), Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, numara 11.932.
- Turan, Osman, (2019). Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Üsame b. Münkız, (2006). İbn Munkız Haçlılara Karşı, (Hacıoğlu, Selahattin, Çev.), İstanbul: Bordo&Siyah Yayınları.
- Yinanç, Mükrimin Halil, (1977). "Diyarbakır", İslâm Ansiklopedisi, 3, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 601-626.

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi
BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bengi>

ISSN: 2717-6584

Историографический обзор диссертаций и авторефератов посвященных истории азербайджано-российских связей и защищенных в Российской Федерации

*Azərbaycan-Rusya İlişkilerinin Tarihine Ayrılmış ve Rusya Federasyonu'nda
Savunulan Tezlerin ve Özetlerin Tarih Yazımsal İncelemesi*

doi: 10.58646/bengi.1497085

Geliş/Received: 06 Haziran 2024

Kabul/Accepted: 26 Ağustos 2024

Aypara Rüstemova*

Özet

Rusya, Azerbaycan'ın kuzey komşusu, sınır ülkesidir. Ülkelerimiz və halklarımız 200 yıl boyunca Çarlık Rusya'sıyla birlikteydi, daha sonra ise 70 yıl SSCB'nin parçası olarak Rusya'yla birlikteydi. Azerbaycan Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasındaki diplomatik ilişkilerin tarihinin 30 yıldan fazla olduğunu da belirtmek gerekir. Bu dönemde Azerbaycan-Rusya ilişkileri üzerine birçok kitap ve makale yazıldı. Bu makalede, Rusya'da savunulan tezlerin tarih yazımına ilişkin kısa bir özeti ve bunların Azerbaycan Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasındaki ilişkilere ilişkin özetleri verilmeye çalışılmıştır. Makalede Rusya'da savunulan tezler sosyo-politik, askeri-politik ve ekonomik ilişkiler bölümü olarak gruplandırılmıştır.

İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler, stratejik ve bölgesel iş birliği konuları sosyo-politik ilişkilere ilişkin yazılan eserlere de yansımaktadır. Askeri-siyasi ilişkilere ilişkin yazılan tezlerde Azerbaycan'la Rusya'nın terörle mücadele operasyonu ve suçluların iadesi konusunda bilgi alışverişi yapılması görüşülmüştür.

Makalede Azerbaycan ile Rusya arasındaki ekonomik ilişkiler hakkında yazılan eserlere tarih yazımına ilişkin bir bakış sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Azerbaycan Tarihi, Bağlantılar, Tezler, Diaspora.

* Sorumlu Yazar/Corresponding author: Doç.Dr., Azərbaycan Milli Elmler Akademisi Tarih ve Etnologiya Enstitutu, e-posta: aypararustamova2007@rambler.ru, Orcid: 0000-0002-3616-9233.

Atf/Citation: Rüstemova, A., (2024). Историографический обзор диссертаций и авторефератов посвященных истории азербайджано-российских связей и защищенных в Российской Федерации. BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2024 (3), 457-477.

Abstract

Russia is Azerbaijan's northern neighbor and border country. Our countries and nations were together in Tsarist Russia for 200 years, and then in the USSR for 70 years. It should be noted that the history of diplomatic relations between the Republic of Azerbaijan and the Russian Federation goes back more than 30 years. During this period, many books and articles were written on Azerbaijani-Russian relations.

This article attempts to give a brief historiographical overview of the works defended in Russia and their abstracts on the relations between the Republic of Azerbaijan and the Russian Federation.

In the article, dissertations defended in Russia are grouped into the sections of socio-political, military-political and economic relations. Diplomatic relations, issues of strategic and regional cooperation between the two countries are reflected in works written on the topic of socio-political relations. In works devoted to military-political relations, the exchange of information with Azerbaijan about the anti-terrorist operation of Russia and the extradition of criminals is discussed.

The article also provides an overview of works written on economic relations between Azerbaijan and Russia.

Keywords: Republic of Azerbaijan, Russian Federation, history of Azerbaijan, connections, dissertation, diaspora..

Аннотация

Россия – северный сосед Азербайджана, приграничная страна. Наши страны и народы были вместе в царской России 200 лет, а затем в СССР 70 лет. Следует отметить, что история дипломатических отношений между Азербайджанской Республикой и Российской Федерацией насчитывает более 30 лет. В этот период было написано много книг и статей, посвященных азербайджано-российским отношениям.

В данной статье предпринята попытка дать краткий историографический обзор трудов, защищаемых в России, и их рефератов об отношениях между Азербайджанской Республикой и Российской Федерацией.

В статье диссертации, защищаемые в России, сгруппированы по разделам общественно-политических, военно-политических и экономических отношений.

Дипломатические отношения, вопросы стратегического и регионального сотрудничества между двумя странами отражены в работах, написанных на тему общественно-политических отношений.

В работах, посвященном военно-политическим отношениям, обсуждается с Азербайджаном обмен информацией об антитеррористической операции России и экстрадиции преступников.

В статье также представлен обзор работ, написанных по экономическим отношениям между Азербайджаном и Россией.

Ключевые слова: Азербайджанская Республика, Российская Федерация, история Азербайджана, связи, диссертация, диаспора

Введение

22 февраля 2022 года Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев по приглашению Президента Российской Федерации Владимира Путина находился с официальным визитом в Москве. Согласно принятой Московской декларации «О взаимной союзнической деятельности между Азербайджанской Республикой и Российской Федерацией», отношения между Азербайджаном и Россией поднялись на уровень качественного союзничества.

Следует отметить, что история дипломатических отношений между Азербайджанской Республикой и Российской Федерацией насчитывает более 30 лет.

В сентябре 2020 года Азербайджанская Республика освободила часть своих земель, оккупированных Республикой Армения в течение 30 лет. При посредничестве России 10 ноября 2020 года было достигнуто соглашение о прекращении боевых действий. Россия выступила в роли единоличного посредника. Надо отметить, что с самого начала конфликта обе закавказские республики ориентировались, в первую очередь, на посреднические услуги Москвы. Нейтралитет или объективизм российского руководства по отношению к конфликту в Карабахе охарактеризован защитой российских экономических и политических интересов в регионе.

В войне в Нагорном Карабахе Турция, несомненно, выступила гарантом для Азербайджана от прогнозируемых рисков при осуществлении масштабных военных операций. Интересы Турции, как и интересы России, тесно связаны с точки зрения энергетических и логистических проектов в Закавказье.

Эти моменты делают тему ещё более актуальной. В Азербайджане и в России написано много трудов посвященных азербайджано-российским связям и отдельным периодам этих отношений. Нашей целью при

написании статьи является анализ темы российско - азербайджанских связей на примере некоторых диссертационных работ, защищенных в России.

Научная новизна работы заключается в том, что в ней впервые представлен комплексный анализ диссертаций и авторефератов защищенных в России об общественно-политические, экономические отношения Азербайджанской Республики и Российской Федерации.

Отношения между Азербайджаном и Россией многогранны и охватывают политическую, экономическую, гуманитарную и другие области. Поэтому литература по исследуемой проблеме имеет различное содержание и различный характер. При написании статьи использована хронологический, историко-сравнительный, нарративный метод и методы актуализации,

Как выше сказано, об азербайджано-российских отношений написано не только книги и статей, есть также написанные и защищенные в России научно-исследовательские работы. В основном они затрагивают общественно-политические, военно-политические и экономические связи.

1. Общественно-политические связи

Диссертация А. Ярахмедова «Российско-азербайджанские отношения и проблемы регионального развития в Закавказье» исследует генезис российско-азербайджанских отношений, исторических корней экономических и культурных связей российских регионов с Азербайджаном. А. Ярахмедов анализирует приоритеты внешней политики современного Азербайджана, роль и место российско-азербайджанских отношений в системе международного сотрудничества на постсоветском пространстве.

В работе также проведен анализ основных направлений российско-азербайджанского сотрудничества, противоречий интересов Российской Федерации и Азербайджанской Республики в Южном Кавказе.

Автор отмечает, что экономический интерес России на Южном Кавказе связан с Каспийским морем.

В Заключение исследования автор вносит ряд предложений по усилению влияния России в регионе. В число этих предложений входят и авторские взгляды, не отражающие исторической объективности и наносящие вред отношениям двух стран. Например автор отмечает: «И на территории Дагестана, и на севере Азербайджана очень сильны настроения в пользу создания лезгинского государства или присоединения к Дагестану, к России азербайджанских регионов, где компактно проживает лезгинское население» (Ярахмедов, 1998:23). Это мнение автора звучит как призыв к сепаратизму между двумя странами и двумя народами. Как мы упоминали ранее, Московская декларация о союзничестве двух стран в 2022 году является солидным ответом на такие идеи. Она провозглашает: «Российская Федерация и Азербайджанская Республика строят свои отношения на основе союзнического взаимодействия, взаимного уважения независимости, государственного суверенитета, территориальной целостности и нерушимости государственных границ двух стран» (Rüstənova, 2023:23).

Диссертация И. Измоденова посвящена азербайджано-российским отношениям в 1991-2003 гг. Диссертация защищена в Российском университете дружбы народов. Автореферат диссертации состоит из Введения, 4-х глав и Заключения. Во вступительной части исследовательской работы автор отмечает, что основной задачей внешней политики России после распада СССР являлось выстраивание взаимоотношений с новыми независимыми государствами. Автор пишет: «Перед внешней политикой России возник целый ряд принципиально новых проблем, непосредственно связанных с Азербайджаном: вывод войск, в том числе пограничных, с территории Азербайджанской Республики, участие

России в урегулировании армяно-азербайджанского конфликта...и новые вызовы в связи со статусом Каспийского моря» (Измоленов, 2004:1). По мнению И.Измоленова, важный факт, определяющий значение Азербайджана для России, - его положение в Каспийском регионе.

В первой главе рассматриваются концептуально-институциональные основы российско-азербайджанских отношений. Автор считает, что правовой основой азербайджано-российских отношений является «Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной безопасности между Российской Федерацией и Азербайджанской Республикой» (1997 г.), а также Бакинская декларация Российской Федерации и Азербайджанской Республики (2001 г.) (Измоленов, 2004:15).

Рассказывая о проблемах между Россией и Азербайджаном во второй и третьей главах, Измоленов отмечает, что после вывода российских войск из Азербайджана военное сотрудничество двух стран было заморожено. Автор пишет: «Развитию сотрудничества не только в военно-технической сфере, но и в целом межгосударственным отношениям серьезно помешал скандал, разразившийся весной 1997 г., в связи с передачей Россией Армении вооружения в 1994-1996 гг. Этот вопрос стал сильным раздражителем в российско-азербайджанских отношениях» (Измоленов, 2004:18). В феврале 2003 года в ходе визита в Баку министра обороны России С. Иванова подписание межправительственного соглашения о военно-техническом сотрудничестве стало шагом вперед в военно-техническом сотрудничестве двух стран.

В конце третьей главы автором были затронуты вопросы диаспоры двух стран. Анализируются вопросы азербайджанской диаспоры в России и русской диаспоры в Азербайджане, их численность, деятельность, организации, роль русского языка между двумя странами.

В работе Измоденова впервые на научном уровне делается попытка комплексно изучить российско-азербайджанские отношения в 1991-2003 гг. Впервые подробно рассматриваются политические и правовые основы российско-азербайджанских отношений, механизм реализации внешней политики России в отношении Азербайджана. Использованные документы Государственного архива Российской Федерации и Архива Верховного Совета Российской Федерации (1991-1993 гг.) в настоящей исследовательской работе введены в научный оборот впервые.

Диссертация и его автореферат Г. Османова называется «Азербайджано-российские отношения в конце XX - начале XXI веков в контексте мировой политики». Диссертация защищена в Санкт-Петербургском Государственном Университете.

В работе, состоящей из трех глав, говорится о геополитическом статусе Азербайджана и его месте в международных отношениях. Автор подробно рассматривает отношения между Азербайджаном и Россией в конце XX века и начале XXI века. В работе автор проанализировал потенциал политико-экономического партнерства двух стран, роль лидеров России и Азербайджана в этой сфере, а также перспективы накопленного опыта в формате международных организаций. Автор пишет, что «развитие азербайджано-российских отношений имеет неслучайный и вынужденный характер, но представляет собой исторически объективный и реальный процесс формирования и отстаивания национальных интересов двух стран, их совместное участие и соизидании современных региональных объединений и международных отношений в целом» (Османов, 2006:10).

Диссертация А.С. Притчина посвящена статуса Каспийского моря и стратегические интересы России в регионе. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованных источников литературы.

В первой главе рассматриваются вопросы разделения Каспийского моря и региональные геополитические процессы. Также изложена хронология вхождения Каспия в сферу государственных интересов России. В этой главе рассмотрены позиции и интересы всех прикаспийских стран, а также США по вопросу раздела моря, его ресурсов, обеспечению безопасности в регионе.

В исследовании А.С.Притчина пишется, что с распадом СССР на Каспии появились три новых независимых государств: Казахстан, Азербайджан и Туркменистан. Эти государства выступили против существующего международно-правового статуса Каспия. Освоение каспийских энергоресурсов стало для них одним из важнейших условий обеспечения суверенитета. Они активно поддерживались западными странами в вопросе раздела моря. В Баку 20 сентября 1994 года был подписан «контракт века» между Республикой Азербайджан и консорциумом нефтяных компаний, в основном западных, об освоении месторождений «Азери-Чираг-Гюнешли», расположенных на шельфе моря. Принятой в 1995 году Конституции Азербайджана в одностороннем порядке закрепил за собой «азербайджанский сектор моря». Эта изменила позиции прикаспийских стран, прежде всего, российскую и Россия придерживался принципа - «дно делим, вода общая» (Притчин, 2012:16).

Активные переговоры с соседями позволили уже к 2003 году России, Азербайджану и Казахстану поделить Северный Каспий и приступить к освоению расположенных там месторождений. Стратегические интересы РФ в регионе Каспийского моря заключаются в обеспечении суверенитета, политической, экономической и социальной стабильности, безопасности (военной, экономической, экологической), создании пояса стран, с которыми у России складываются добрососедские отношения.

Вторая глава диссертации А.С.Притчина посвящена геополитическим интересам России в регионе Каспийского моря и пути их реализации. В этой главе также рассматриваются вопросы национальной безопасности, взаимоотношения России с прикаспийскими странами, в том числе с Азербайджаном.

Третья глава диссертации А.С. Притчина называется «Экономические интересы России в регионе Каспийского моря». Вопросы добыча и транспортировка каспийских углеводородов, развитие транспортной инфраструктуры в Каспийском регионе, защита экосистемы моря освещается в этой главе. Эти вопросы рассматривались в контексте как необходимые условия укрепления позиций России в регионе.

В Заключении автор пишет, что один из важных приоритетов для российской внешней политики предложено выстраивание добрососедских, прагматичных двусторонних отношений со странами региона, что является одним из наиболее эффективных невоенных механизмов защиты национальных интересов. Важно также развитие отношений с Азербайджаном. Сегодня Баку рассматривает сотрудничество с Москвой как возможность сбалансировать свою внешнюю политику и снизить зависимость от западного вектора. В данном контексте России очень важно иметь доверительные, прагматичные взаимоотношения с Азербайджаном, заметным геополитическим игроком (Притчин, 2012:22).

Диссертация и её автореферат на соискание ученой степени кандидата исторических наук Мехдиевой Улькер Мустафа кызы посвящена роли азербайджанской диаспоры в азербайджано-российских связях. Диссертация защищена в Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова. Автор является представителем азербайджанского клуба МГУ им. М. В. Ломоносова на историческом факультете, активистом Азербайджанского Молодежного Объединения России.

Исследовательская работа состоит из введения, двух глав, заключения и списка использованных источников и литературы.

Во введении автореферата содержится информация об актуальности темы, цели, научной новизне, хронологии и методологии.

Первая глава автореферата посвящена вопросу двустороннего сотрудничества Азербайджанской Республики и Российской Федерации в социокультурной сфере. В главе освещены различные аспекты отношений между Азербайджаном и Россией в сфере культуры и образования, а также сохранения русскоязычной среды в Азербайджане. Автор в этой главе отмечает, что проведенный в январе 2010 года Первый азербайджано-российский гуманитарный форум показал, что отношения двух стран в социокультурной области вышли на качественно новый уровень (Мехдиева, 2015:19). В первой главе автор также отмечает роли Фонда Гейдара Алиева, филиала Московского государственного университета имени М. В. Ломоносова, Бакинского Славянского университета и Российского Информационно-Культурного Центра в развитии связи между двумя странами. Несмотря на то, что русский язык не имеет официального статуса исследователь отмечает превосходное существование русскоязычных школ и толерантное отношение к русскому населению, которое является вторым по численности в Азербайджане.

Во второй главе рассматривается проблема азербайджанской диаспоры в России. В этой главе автор дает информации об истории, этапы формирования диаспоры азербайджанцев в России. Автор отмечает, что азербайджанская диаспора России сформировалась за счет миграции азербайджанцев из Азербайджана, а также из Грузии и Армении. Спрос на специалистов-нефтяников в Сибири также привел к приезду азербайджанцев в Россию и созданию диаспоры в 1950-х и 1960-х годах.

В результате армяно-азербайджанского конфликта в 80-90-е годы XX века в Россию прибыли беженцы- азербайджанцы из Армении.

В этом разделе исследователь предоставляет информацию о созданных азербайджанцами организациях «Оджаг» и «АзерРос» и др. Автор отмечает, что крупнейшей организацией азербайджанцев в России является Всероссийский Азербайджанский Конгресс, к моменту создания которого число азербайджанцев в стране, по неофициальным данным, достигало более миллиона человек. В составе ВАК функционирует Комитет по работе с регионами. Подразделения организации существуют более чем в 70 регионах Российской Федерации (Мехдиева, 2015:22-23). Исследователь У. Мехдиева в этой главе отмечает роль Азербайджанской Молодежной Объединении России в укрепление азербайджано-российских связей под руководством Лейлой Алиевой. Организация проводит многочисленные мероприятия, ведет международная кампания «Справедливость Ходжалам». В заключении автореферата даётся основные выводы исследования.

2. Военно-политические связи

Автореферат диссертации А. П. Коротышева «Эволюция отношения Российской Федерации с государствами Закавказья в военно-политической сфере (2000-2006 гг.)» посвящена военно-политической отношении России с республиками Южного Кавказа. Защита А. П. Коротышева состоялась в Нижегородском государственном университете им. Н.И. Лобачевского. Автор исследовал проблемы в рамках 2000-2006 годов. Актуальность темы исследователь обосновывает избранием В. В. Путина Президентом РФ и сменой политической элиты. Коренным образом изменив внешнеполитическую стратегию РФ в отношении кавказских республик, на более прагматичное понимание национальных интересов в регионе.

Отношения Москвы к каждым из трех государств Закавказья

значительно различались. Смена руководства в Грузии и Азербайджане также изменила отношение к России во внешней политике этих республик. В первом параграфе первой главы рассматривается динамика российско-азербайджанских отношений в военно-политической сфере. В этом параграфе автор отмечает, что в эти годы религиозные отношения превосходили политические. В 2000-2006 годах был принят ряд юридических документов, регулирующих отношения между Азербайджаном и Россией. Московская декларация 2004 года, как основной документ, имела большое значение в отношениях двух сторон (Коротышев, 2006:15). Автор также отмечает роль личных отношений лидеров России и Азербайджана.

В третьем параграфе второй главы рассматривается посредническая роль России в урегулировании конфликта в Нагорном Карабахе. По мнению исследователя, благодаря российской дипломатии в 1994 году между Азербайджаном и Арменией было объявлено прекращение огня. По инициативе России в апреле 1999 года в Москве состоялась встреча Президента Азербайджанской Республики Г.Алиева и Президента Республики Армения Р.Кочаряна. Именно двусторонние контакты с представителями России позволили начать и поддерживать переговорный процесс.

Третий параграф второй главы автореферата посвящен сотрудничеству России со странами Южного Кавказа в антитеррористических операциях. В этом параграфе представлена краткая информация об обмене информацией об антитеррористической операции России с Азербайджаном и экстрадиции преступников.

А.П.Коротышев в конце реферата делает обобщения и отмечает, что в 2000-2006 гг. российско-азербайджанские отношения имеют развитую

нормативно-правовую базу и развиваются на основе прагматичного взаимовыгодного сотрудничества, являясь очень важными для России.

3. Экономические связи

Автореферат диссертации Ямуднна Гаджибубаевича Магамедкиримова «Совершенствование системы экономических отношений между Россией и Азербайджаном» посвящена Российско-азербайджанских экономических связи. Основной целью диссертационной работы является научное обоснование и разработка направления совершенствования взаимовыгодных экономических отношений России и Азербайджана в рамках СНГ в условиях становления рыночных отношений. Это кандидатская работа защищена 1998 года в «Академии труда и социальных отношений».

Автореферат состоит из введения, трех глав, заключения, библиографии и приложения.

Первая глава называется «Современное состояние и уровень экономической интеграции России и Азербайджана». В главе рассматриваются методологические вопросы формирования общего экономического пространства, общая нормативно-правовая база экономического сотрудничества в СНГ, в том числе между Россией и Азербайджаном, стратегических интересов России в сотрудничестве с Азербайджаном, уровень экономического сотрудничества России и ее регионов с Азербайджаном. Автор в этой главе отмечает что, по данным Минсотрудничества России с 1991 по 1997 гг. между Россией и Азербайджаном было подписано около 70 различных документов. Из этих документов 33-и касаются экономики, торговли, финансов, социально-культурного и военно-технического сотрудничества (Магамедкиримов, 1998:15). По мнению автора Экономические интересы России в Азербайджане в ближайшие годы и в

перспективе определяются в первую очередь участием в добыче нефти в азербайджанском секторе Каспийского моря и в ее транспортировке.

Вторая глава автореферата так называемого "Анализ ресурсного и производственного потенциала Азербайджана как основа развития экономических отношений с Россией" посвящена анализу природных ресурсов и современного состояния экономики Азербайджана. В этой главе автор подробно рассказывает о природной богатстве республики. Потенциальные ресурсы Азербайджана которое имеет мировое значение, является нефть. Нефти и газового конденсата оцениваются в 3,9 млрд. т. (Магамедкиримов, 1998:18). В этом разделе автор отмечает, что возникновения кризиса в экономике из-за стихийности в Азербайджане не продвигаются экономические реформы.

Надо отметить что, автор забыл, что 20% земель Азербайджана оккупированы Арменией и что республика находится в состоянии войны. Экономика республики в таком состоянии, безусловно, в то время зависела от нефтяных ресурсов.

Исследователь отмечает, что во внешнеэкономических связях Азербайджана в настоящее время (1998 г.) преобладают торговые- 36,7% товарооборота республики приходится на страны Содружества и 15,4% — на долю России (Магамедкиримов, 1998:24).

В третьей главе в результате анализа экономики и производственного потенциала Азербайджана исследователь пришел к выводу, что сотрудничество республики во всех сферах, считающихся приоритетными Россией, является перспективным.

Экономический рост Азербайджана связана с развитием топливно-энергетического комплекса и транспортировки В 1997 году, после транспортировки нефти по маршруту Баку-Новороссийск, стало ясно, что пропускная способность этого трубопровода ограничена (Магамедкиримов,

1998:26). Конечно, в этом случае Азербайджан будет искать альтернативные маршруты и будет вынужден обратиться к иностранным инвестициям. Россия, в свою очередь, должна найти пути интеграции со странами СНГ, особенно с Азербайджаном.

В конце исследователь Я.Магамедкиримов делает обобщения и вносит некоторые предложения. Эти предложения о традиционных источниках сырья, поддержание экономических, рыночных, экономических отношений, экологическая безопасность и защита прав русскоязычного населения, проживающего в Азербайджане. По мнению исследователя, интеграция должна начинаться снизу, эффективность связей между регионами и субъектами оправдана на практике. В сотрудничестве должно быть обеспечено равных условий.

Автор в конце работы вносить еще одно предложение «Необходимо изменение российской политики в части предоставления субсидий, которые давались бы не столько в обмен на политические уступки» (Магамедкиримов, 1998:33).

Диссертация и его автореферат М. Гулиева «Экономические отношения Азербайджана с Россией: проблемы, приоритеты, перспективы» посвящена экономическим отношениям и совместному сотрудничеству Азербайджана и России. Тема раскрывается в трех главах. В первой главе рассматриваются теоретические, геоэкономические основы азербайджано-российских экономических отношений, а также фактор нового этапа отношений между двумя странами СНГ.

Автор пишет, что «азербайджано-российские отношения, как между странами, некогда объединенными в рамках единого государства, а в последнее десятилетие XX века являющимися самостоятельными субъектами мирового хозяйства, вступают в новый исторический этап» (Гулиев, 2002:2).

Во второй главе автор рассматривает динамику, структуры и тенденции развития двусторонней торговли, интеграционные процессы в сфере производства и совместной предпринимательской деятельности, а также процессы миграции рабочей силы и проблемы ее взаимоурегулирования.

Приоритеты и проблемы развития экономического сотрудничества в рамках СНГ, пути оптимизации структуры торгово-экономических отношений, направления и перспективы развития экономических отношений между Азербайджаном и Россией исследуются автором в третьей главе.

Диссертация А. В. Алиева на тему «Организационно - методическое обеспечение реализации институционального потенциала промышленной интеграции» посвящена экономической интеграции стран ЕС, также вопросы свободной торговли с Азербайджанской Республики. Диссертация защищена в Санкт-Петербургском государственном экономическом университете. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованных источников. Автор оценивает Азербайджанскую Республику как «страна, с динамично развивающейся экономикой, интегрированной в глобальные экономические связи» (Алиев, 2015:4). По мнению автора Россия и Азербайджан лидеры в торгово-экономических отношениях на Южном Кавказе. Эти отношения между нашими государствами является важной составляющей двусторонних отношений. На современном этапе в экономических отношениях с Азербайджаном участвуют 72 из 83 субъектов Российской Федерации (Алиев, 2015:4). Первая глава диссертации называется «Формирование в институциональных основ промышленной интеграции». В этой главе рассматриваются теоретические основы становления российско-азербайджанского экономического сотрудничества, сущность

промышленной интеграции, а также особенности государственного регулирования процессов интеграции.

Автор во второй главе исследует основные интеграционные процессы в эпоху глобализации, рассматривает источники образования экономического эффекта и др.

Институциональный потенциал интеграции предприятий промышленности России и Азербайджана рассматриваются в третьей главе. В данной главе автор оценивает экономическую эффективность институциональной реализации потенциала промышленной интеграции между Россией и Азербайджаном и перспективы их развития.

Заключение

Анализ авторефератов диссертаций российских соискателей о связях между Азербайджаном и Россией показывает, что отношения между двумя странами, хотя ранее были напряженными, постепенно нормализовались в результате правильной политики двух государств. Важную роль здесь сыграл приход к руководству Азербайджанской Республики Гейдара Алиева, который был первым заместителем председателя Совета Министров СССР, а также избрание Владимира Путина Президентом Российской Федерации в 2001 году. Взаимные визиты обоих президентов в страны, заявления, сделанные в ходе визитов, а также принятые государственные документы привели к расширению двусторонних отношений.

Южный Кавказ, включая Азербайджан, всегда представлял интерес для России. По этой причине, наряду с большим количеством опубликованных книг по отношениям с Азербайджаном, в России проводятся и исследования академического уровня. В ходе написания статьи выяснилось, что в российской историографии написано достаточно научных трудов об отношениях двух стран, защищены многочисленные

диссертации. В работах российских исследователей общественно-политические отношения между двумя странами оценивались как союзничество. Деятельность диаспорских организаций также нашла отражение в этих исследованиях.

В работах российских исследователей разработаны такие темы, как военно-политические, а также антитеррористические операции, взаимная выдача преступников между Азербайджаном и Россией.

Работа более 500 российских компаний в Азербайджане, участие в проектах, связанных с углеводородными ресурсами Каспийского моря, обусловили необходимость проведения научных исследований в экономической сфере.

Таким образом, анализируя работы российских исследователей, мы приходим к выводу, что в работах российских авторов отношения двух стран оцениваются как стратегическое партнерство и союзничество во всех отраслях.

Kaynakça

- Алиев, А. (2015). Организационно - методическое обеспечение реализации институционального потенциала промышленной интеграции. : / Автореферат дис. на соискание ученой степени экон. полит. наук. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет экономики и финансов.
- Гулиев М. (2002). Экономические связи Азербайджана с Россией: проблемы, приоритеты, перспективы: / Автореферат дис. на соискании ученой степени канд. экон. наук. Санкт-Петербург: СПбГУЭФ.
- Измоденов И. (2004). Российско-азербайджанские отношения (1991-2003 гг.): / Автореферат дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук. Москва: Российский университет дружбы народов.
- Коротышев А. (2006). Эволюция отношения Российской Федерации с государствами Закавказья в военно-политической сфере (2000-2006 гг.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Нижний Новгород: Нижегородского государственного университета им. Н.И. Лобачевского
- Магамедкиримов Я. (1998). Совершенствование системы экономических отношений между Россией и Азербайджаном. /Автореферат дисс. на соискание ученой степени канд. экон. наук. Москва: Академия труда и социальных отношений.
- Мехдиева У. (2015). Роль азербайджанской диаспоры в развитии социокультурных связей между Россией и Азербайджаном (2003 - 2010 гг.). Автореф. дисс.на соискание канд. ист.наук. Москва: Московский Государственный Университет им. Ломоносова.
- Османов Г. (2006). Азербайджано-российские отношения в конце XX - начале XXI веков в контексте мировой политики: / Автореферат дис. на соискание ученой степени канд. полит. наук. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургского государственного университета.
- Притчин С. (2012). Проблема Международно-правового статуса Каспийского моря и стратегические интересы России в регионе В 1991-2011 гг. : / Автореферат дис. на соискание ученой степени канд. полит. наук. Москва: Институт востоковедения РАН.

Rüstəmovə , (2023). Azərbaycan – Rusiya əlaqələri. Tarixi -bibliografik araşdırma (1992-2022). Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu.

Ярахмедов, (1998). А. «Российско-азербайджанские отношения и проблемы регионального развития в Закавказье: / Автореферат дис. ... на соискание ученой степени канд. полит. наук. Москва: Дипломатической академии МИД России..

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi
BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bengi>

ISSN: 2717-6584

Turkey's Perspective On The Migration Problem And The Latest Situation In The Measures Taken

Türkiye'nin Göç Problemine Bakışı ve Alınan Tedbirlerde Son Durum¹

doi: 10.58646/bengi.1507599

Geliş/Received: 30 Haziran 2024

Kabul/Accepted: 26 Ağustos 2024

Haydar Çoruh**

Özet

Türkiye'nin göç problemi Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminde başlar. Osmanlılar özellikle Balkanlar ve Kafkaslarda uğradıkları büyük toprak kayıpları 18 yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında büyük kitlelerin Anadolu'ya doğru akmasına sebep olmuştur. Mora'da meydana gelen 1780'li yıllarda Ruslar tarafından Kırım'ın ilhakı, 1814'te Balkanlarda Sırp İsyanları, 1821 Yunan İhtilali, 1870'li yıllarda Kafkaslardan gelen Çerkez göçleri, 1876'dan itibaren Bulgar ve Makedonya'dan başlayan göçler Osmanlı topraklarını adeta bir göçmenler diyarına döndürmüştür. Ancak Osmanlı Devleti bütün bu göçleri geçici komisyonlarla idare ettiği için bir tecrübe edinilememiştir. Türkiye Cumhuriyeti de benzeri yöntemler kullanmış olduğundan 2010 yılında başlayan Arap Baharı dönemine kadar bir Göç Bakanlığı oluşmamış, özellikle Suriye'den gelen göçlere hazırlıksız yakalanan bir devlet konumuna düşülmüştür. Bu tarihten sonra ülkemizde hem devlet katında ve hem de akademik camiada hızlı bir kurumsallaşma yaşanarak göç alanı ilmek ilmek işlenmeye başlanmıştır. Bununla beraber işin çok başında olan Türkiye Cumhuriyeti'nde uygulamada pek çok yanlış olmakla beraber, doğruya çok yakın olan bir anlayışın doğması da mümkün olmuştur.

*¹ This article is a revised version of the paper titled 'Turkey's View of the Migration Problem and the Latest Situation in Measures' submitted to the International Symposium with the main theme 'The Future of Migration' hosted by Batman University between 14-15 April 2022.

** **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Assoc. Dr., Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, haydarcoruh@mku.edu.tr; orcid: 0000-0002-7632-9721.

Atf/Citation: Çoruh, H. (2024). Turkey's Perspective On The Migration Problem And The Latest Situation In The Measures Taken. BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2024 (3), 478-504.

Bu makalede Osmanlıdan günümüze göç problemi işlenmekte ve özellikle son dönemde alınan tedbirler irdelenerek, neler yapılması gerektiği üzerinde titizlikle durulup durulmadığı üzerinde analizler yapılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Kurum, Türkiye, Suriye, Osmanlı, Akademik.

Abstract

Türkiye's immigration problem began during the decline of the Ottoman Empire. The great territorial losses suffered by the Ottomans, especially in the Balkans and the Caucasus, caused large masses to flow towards Anatolia in the late 18th and early 19th centuries. The annexation of Crimea by the Russians in the Peloponnese in the 1780s, the Serbian Revolts in the Balkans in 1814, the Greek Revolution of 1821, the Circassian migrations from the Caucasus in the 1870s, and the Bulgarian and Macedonian migrations starting in 1876 turned the Ottoman lands into a land of immigrants. However, since the Ottoman Empire managed all these migrations with temporary commissions, no experience was gained. Since the Republic of Türkiye used similar methods, a Ministry of Migration was not formed until the Arab Spring period that started in 2010, and the state was caught unprepared for the immigrations, especially from Syria. Since then, there has been a rapid institutionalization both at the state level and in the academic community in our country, and the field of migration has begun to be processed. However, although there have been many mistakes in the Republic of Türkiye in practice, at the very beginning of the work, it has also been possible to give birth to an understanding that is about to come true.

In this article, the problem of migration from the Ottoman Empire to the present day and especially the measures taken recently were examined, and it was aimed to analyze whether it was focused on what should be done meticulously.

Keywords: Migration, Institution, Türkiye, Syria, Ottoman, Academic.

Introduction

The migration of compatriots, which started during the collapse of the Ottoman Empire, turned into an intensive migration movement starting from the middle of the 19th century through the Balkans, Caucasus, Peloponnese, and North Africa to Anatolian lands (Kırımlı, 2008: 752). As a result of the defeat of the Ottomans in World War I, the Ottomans were forced to leave these lands both militarily and institutionally. As a result, on the one hand, the immigrations directed to Anatolia in line with the demands of the cognates, and on the other hand, the migrations of the cognates who saw it as an obligation to come to Anatolia due to the Russian, Bulgarian, and Greek oppression and the massacres they suffered, turned this geography into a gathering center (Şimşir, 1968:21-22).

The Ottoman Empire had to meet the first waves of migrations flowing from Ottoman geographies. The Ottoman-Russian War of 1828-1829, when these migration waves first carried their descendants fleeing the pressures of the wars in the Caucasus and the Balkans to Anatolia, caused unprecedented inflation, famine, and anxiety in the Ottoman Empire until then (Aykun, 2002: 728; Bayraktar, 2011:399). Although the state tried to come to the rescue of its compatriots with all the means at its disposal, with the arrival of hundreds of thousands, especially Edirne, Istanbul, and Izmir could not withstand the poverty and misery brought by these immigrations and became on the brink of bankruptcy.

Since the experiences gained from the 1878 Ottoman-Russian War set the stage for great experiences for the Ottoman Empire in the following periods in the Greek War of 1897, the Balkan War of 1911, and finally the First World War of 1914, these experiences were used to meet the waves of immigration from the Balkans, Caucasus, and other regions during the establishment phase of the newly established Republic of Türkiye.

1. Experiences of Immigration Transferred from the Ottoman Empire to the Republic of Türkiye

In this period, when the Ottoman Empire did not have any experiences during the establishment of the United States of America, the systematic acting with the logic that neighbor is in need of neighbor's ashes, the first Settlement and Refugee Commission (Habiçoğlu, 1993: 103-106) was established in Trabzon in 1860, seeing that it could not handle this job by acting with genetic and sociological instincts and believing that some kind of institutionalization was urgently needed, and then a new institutionalization called Aşair Ve Muhacirin Müdüriyeti

Umumisi(Uzun, 2017: 84 vd) in 1914 to meet the migration process that started with the Balkan Wars is accepted as the first institutionalization period of the migration issue(İçduygu, Erder, Gençkaya, 2014: 94).

If this period is looked at from a general perspective, it will be possible to get an idea about the new settlers of Anatolia. Between 1860 and 1922, more than 1 million of our compatriots who could not withstand the Russian offensives had to seek refuge in Anatolia. On this subject, some sources such as Kemal Karpat (2003) and İlhan Tekeli (2002) reduce these raids to 1789-1800s and record that 200 thousand of our people died, 500 thousand of our people took refuge in these lands, and 400 thousand in 1860-1864. According to another source, an estimated 1.800 thousand Crimean Turks arrived in the same year(Kurat, 2010: 331-332).

Not only Tatars but also Circassians from Crimea and the Caucasus chose Anatolia as a new homeland around the same time. The Muslim Circassian tribes were subjected to Russian attacks, especially immediately after the exile in Istanbul, which the Caucasian Eagle Sheikh Shamil had to go through because of his mother. As a result of these offensives, approximately 2 million people immigrated to Ottoman lands between 1859 and 1879 (McCarthy, 2012: 71-73).

During the Circassian migration, at least a quarter of the immigrants perished on the roads due to attacks by Russian, Armenian, and other gangs. The inability to replace Sheikh Shamil caused the migration waves to spread to other Turkic nations in a short time(İçduygu, Erder, Gençkaya, 2014: 92). Kazan and Ural Turks, who were mixed in the migration waves of Circassians, also started to come to Anatolia in droves. With these immigrations between 1881 and 1914, more than 500 thousand people poured into Anatolia.

The migrations from Bulgaria, which started especially in the last periods of Ottoman history, continued until the 1990s. Bulgarians turned hostile to the Turks, with whom they had lived together for 400 years, during the 50 years of Russian captivity. However, while this cognate-Bulgarian union, which was formed by the Turks who came to the region with the armies of Attila the Hun and the kinship ties they established with the Thracians, was experiencing the joy of breaking the chain of captivity during the reign of Sultan Murat II and returning to its former glory, under the Russian pressure that started after the 1860s and gradually began to enslave the Balkans, they began to believe that they could also be Slavs, which constituted the most important phase of the Ottoman-Bulgarian conflicts(Eren, 1966, 32). The number of Turks who were forced to return to Anatolia between 1893 and 1902 due

to the Slavist policies of the Russians exceeded 70 thousand, while the number of Jews who had formed a fateful bond with them reached 10 thousand². The Ottoman Empire was forced to submit to a mutual exchange as a result of an agreement concluded in 1913, when the Bulgarian Empire came to an end and the independent Kingdom of Bulgaria was established (Halaçoğlu, 1994: 31). The Ottoman Bulgarians living in Thrace immigrated to the new Kingdom of Bulgaria, and the Turks living in northern Bulgaria immigrated to Anatolia, displacing about fifty thousand people from each side³. After the 1913 exchange, migration from Bulgaria to Anatolia continued (Uzdil, 2006:133-134). 750 thousand Turks and Muslims who were forced to choose between life and death due to the oppression of Communist governments, especially after the 1960s, had to come to Türkiye between 1913 and 1990(İçduygu, Erder, Gençkaya, 2014: 92).

After the end of the Ottoman Empire and the victory of the new Republic of Türkiye in the War of Independence, one of the problems that could not be resolved in the Treaty of Lausanne was the issue of Turks living in Western Thrace and the islands and Ottoman subject Greeks living on the western coast of Anatolia and in Istanbul, who were not really Greeks but had long identified themselves with the Greeks of the Peloponnese under the propaganda of the Greek Patriarchate of Fener and Ethniki Eteria. After the end of the war, Türkiye and Greece were able to talk to each other, and negotiations were initiated to make a final judgment on these communities. The issue of the exchange of citizens, now called the "Great Exchange", came to the fore. As a result of this exchange between 1923 and 1926, approximately 360 thousand Turks immigrated to Anatolia, and 190 thousand Greeks immigrated to Greece. It can be concluded that a total of 70 thousand Turks who could not withstand the pressures of Greece immigrated to Anatolia between 1926 and 1970(İçduygu, Erder, Gençkaya, 2014: 92-93).

In the State of Yugoslavia, which was established in 1923-1970s when the Ottoman Balkans were reshaped, especially Turks and Muslims of Turkish descent faced great persecution. While 250 thousand Turks arrived at the gates of Anatolia as a result of the migrations during the problems caused by the end of the First World War, the Second World War led to new waves of migration and finally, approximately 185 thousand of our compatriots

---

² Elçin Macar, "Yunanistan'dan Anadolu'ya Göç: Nüfus Mübadelesi", M. Erdoğan ve A. Kaya (Editörler), *Türkiye'nin Göç Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 174.

³ Ahmet İçduygu, Erder, Gençkaya, "a.g.m.", 92

immigrated to our country through Edirne in the 1950s-1970s(İçduygu, Erder, Gençkaya, 2014: 93).

The French scholar Eugene Morel, in the foreword of his work “Türkiye and its Reforms” (Morel, 1984), makes the following statements: “The entire Ottoman geography, especially the Balkans, which was uprooted from the Ottoman Empire, fell into the grip of chaos and cruelty after the Turks, and wherever there were no Turks, mothers and fathers were left to drown in a flood of tears that flowed non-stop for many years. This statement underlines a great truth. The post-Ottoman Balkans were turned into a kind of safari place where Turks and Muslims were hunted by Russians, Serbs, Bulgarians, and other Slavic nations. For this reason, to summarize the migrations from the Balkans to Anatolia, between 1877 and 1950, approximately 3-4 million people, most of whom were killed, were displaced and forced to immigrate to Turkish territory (İçduygu, Erder, Gençkaya, 2014: 93). In Salahi Sonyel's article “How Turks in the Peloponnese were exterminated during the days of the Greek Uprising” (Sonyel, 1998: 107-120), based on British archival documents, it is revealed that it caused a trauma that could last for years while explaining how 50 thousand Turks were killed in one night during this death safari under the supervision of British and French commissars.

This data largely reflects the period between 1860 and 1923. The Russians, Bulgarians, Greeks, and Serbs caused the Turks, whom they had uprooted from the Ottoman lands as a result of a great period of massacre for socio-economic as well as religious reasons due to the Turkophobia that had been ingrained in their lungs for centuries, to gather in the Ottoman capital Istanbul. Managing this apocalypse of poverty, hunger, and human tragedy required great sacrifices and organization. The Ottomans had successfully dealt with small-scale immigration events with traditional methods until then, but the new process that began in the 1860s with the entry of thousands of Circassians into the country revealed that such methods could not be used to take measures, and that a more organized and faster-acting large-scale activity with decision-making capability was needed. For this purpose, the Ottoman State issued a total of 8 regulations and instructions between May 12, 1861, March 1878, 1879, 1902, 1906, March 1913, 1861-1913. In addition, about 5 additional regulations were made in addition to these regulations and instructions (Erdem, 2014).

After the 1854 Crimean War, the supposed victory over Russia triggered the Turkophobia Syndrome, and more than 150 thousand Crimean Turks fleeing Russian

persecution immigrated to the Ottoman capital between 1855 and 1860⁴. The Ottomans were witnessing perhaps one of the largest population displacements in their history, and they had neither the power nor the means to provide for the sustenance, accommodation, and resettlement of this population. The only thing they could do was to dedicate the municipal system of the time, called the Şehremaneti, entirely to this task (Martin, 2012: 6). However, after a while, when it became clear that this matter could not be handled by the city administration, the first Ottoman Refugee Commission was established on January 5, 1860 (Martin, 2012: 7; Cuthell, 2005: 177-178). Due to the experience gained by the Şehremaneti during the time it dealt with the refugees, some of its staff was also included in this commission (Öztürk, 1998:55). On January 13, 1860, it started to serve with the central building established in Hayyamiye Barracks.

The first task of the commission, which started its duty under the chairmanship of Hafız Pasha, was to resettle the refugees in the Ankara-Konya-Sivas regions, centered in Central Anatolia, who were wandering around and causing harm. The commission, which was not very successful at first due to the vastness of the area, started to ensure easier control of the resettlement areas by introducing the narrow zone system after the fall of 1861 (Akbayar, 1985: 1242-1245). These regions are Bursa, Biga, Thessaloniki and its surroundings, Catalca, Kütahya, İzmir, Adana, Tekfurdağı, Gelibolu, Sinop, Samsun and Konya (Yılmaz, 1996: 137; Erdem, 2014: 72-75)..

The resettlement of refugee, which was a very costly and extensive task, required the commission to have a budget that could not be interfered with. For this reason, the Ottoman government was able to establish an institution with a total budget of 12663 kurus (cents) between 1860 and 1865 through donation campaigns. The budget of this institution was composed of the amount transferred from the Oppenheim Company and the donations made by the wealthy and other people (Demirtaş, 2009: 216-220).

The first task of the commission was to identify the vacant lands where the refugees would be settled. Afterward, the construction of shelters that would protect the refugees from the winter cold began on these lands. In addition, empty households were identified, and necessary arrangements were made. The state, which aimed to establish some standards during these arrangements, also benefited from foreign experts. 7 different settlement methods were

---

⁴ Ufuk Erdem, *a.g.t.*, 70.

applied according to the categories made by David Cuthell(Cuthell, 2005: 187-188; Erdem, 2014: 80-81).

In 1860, a total of 66981 Circassians were settled in Bandırma, Rhodes, Mudanya, Izmit, Izmir, Gallipoli, Gelibolu, Çayağzı, Gemlik, Thessaloniki, Çandarlı, Silivri and Çanakkale(Erdem, 2014: 86-87).

Although the Ottomans obtained successful results from this first attempt at a Refugee Commission, they felt the need to abolish the system when the immigrations ceased. An important factor in this decision was that although the work was completed, the officials continued to burden the treasury. When it was closed on November 27, 1865, the monthly expenses of the commission members exceeded 35 thousand kurus(Saydam, 1997:114). However, this mistake made by the Ottoman Empire to save the day necessitated the re-establishment of the refugee commissions from scratch in the process that started with the 93 War. The Ottoman administrators, faltering in the face of the threats brought by the war, were unable to cope with the economic, social and administrative problems caused by migration, even though they established three separate refugee commissions from scratch in the difficulty of shelving the old experiences after a 20-year interval. As a result of the efforts initiated by the order of Sultan Abdülhamid II, it was finally possible to establish a new full-fledged commission, the General Refugee Commission(İpek, 1999: 73).

As a result of the resettlement efforts initiated by the General Refugee Commission, a total of 75 thousand refugees were settled in the provinces of İzmir, Baghdad, Mihaliç, Ankara, Aydın, Antalya, and Tripoli⁵. Not only did the commission deal with resettlement but it also tried to meet the needs of the refugees in many areas including funerals, cleaning, health, and public order. However, after the influx of refugees in 1860, the issue of refugee resettlement in 1878 caused a lot of knowledge and experience with the same difficulties, but due to the recurring lack of foresight and especially due to the unfavorable situation of the treasury, the General Refugee Commission also terminated its activities in April 1878(Erdem, 2014: 103).

As can be seen, the Ottoman Empire acted with an understanding that primarily considered the state of its treasury, rather than a migration incident that could erupt at any moment due to financial impossibilities. However, the Russian offensive against the Turkish provinces after the war did not allow the migration to end completely this time. Considering

---

⁵ Ufuk Erdem, *a.g.t.*, 98.

that this situation could continue for a longer period, Sultan Abdülhamid II, believing that the commission should be reorganized more comprehensively and continuously even though its activities had been suspended, reorganized the General Refugee Commission under the name of İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu on August 13, 1877. The duties and responsibilities of the commission were defined by an instruction issued in June-August 1878(Erdem, 2014: 104).

The commission was tasked with taking care of all the expenses, food, clothing, accommodation, etc. of the refugees until they reached their settlement places. In the first stage, the Commission initiated the necessary initiatives for the resettlement of the refugees who had landed in the vicinity of Varna and Salonika due to Russian pressure in Syria, Aleppo, Adana, and Zor Sanjak. In Anatolia, they were to be sent to Kastamonu, Aydin, Sivas, and Hudavendigar livestock(Erdem, 2014: 105). The commission was able to be organized throughout the country as such; these centers were organized in Edirne, Hüdavendigar, Aydın, Trabzon, Konya, Sivas, Adana, İzmit sanjaks in Anatolia, and Thessaloniki, Tarnova and Bitola sanjaks in the Balkans(Erdem, 2014: 111).

This commission was also closed down in 1893. Until this date, out of a budget of approximately 1,750 thousand kurus, 950 thousand kurus was spent on salaries and the remaining 800 thousand kurus was spent on refugees. The Ottoman Empire, not giving up its habit of bathing in the same river several times, closed down this commission and distributed the rest of its budget to various departments. Like its budget, its employees also received their share, and each of them was placed in a different official office(Erdem, 2014: 111).

In addition to the resettlement activities, the Administration of Refugee Commission carried out activities to establish hospitals, widow's homes, schools for the poor, and job opportunities throughout the country, and it is possible to say that it implemented a kind of social project to ensure that the refugees were accustomed to their new lives (Erdem, 2014: 117).

While the Ottoman Empire was struggling for its survival in a century that did not stop regarding immigrant issues, it was also trying to ensure the well-being of its compatriots who were subjected to the oppression of the newly established states. However, despite being established for the third time, the Administration-i Umumiye Commission (Erdem, 2014: 121) was abolished in 1893, and the influx of migrants not only from Thessaly but also from the most strategic region of the Aegean Sea such as Crete due to the 1897 Ottoman-Greek War

caused the Refugee Commission to be on the agenda again. This time, the same commission was replaced by the Muhacirin Komisyon-u Alisi (Supreme Refugee Commission)⁶.

The duty of this commission was to ensure the return of the immovable properties such as goods, property, and land left behind by the immigrants or to demand their monetary value from the countries of the addressee. With the decree signed on November 27, 1897, it was decided to take every precaution to ensure that the procedures of the refugees were not delayed. This commission was intensively engaged in the affairs of Cretan refugees. In 1897, the population of Crete was approximately 300 thousand (Kassab, 1999: 697). 70 thousand of these were Muslims. Muslims, who constituted 23% of the population in 1897, represented only 11% of the population in the 1900 census (Gönüllü, 2009: 309-321).

Beginning with the Greek invasion in 1897, even Greek-speaking Muslims from Crete were forced to emigrate, and most of them arrived in the western and southern parts of Anatolia, with Antalya, Mersin, and Tarsus being the most preferred destinations (Emgili, 2006: 190). 21795 of these refugees who arrived on August 29, 1898 were settled in Benghazi, Ankara, Konya, Adana, Aleppo, Syria, Beirut, Karahisar-i Sahip Sanjak, and Aydın provinces (Emgili, 2006: 190).

The Ottoman Empire believed that this commission, like the other refugee commissions, had finished its work, and in 1898, it closed its doors. Its staff and budget shared the fate of the previous commissions and were distributed to other state institutions as was customary (Erdem, 2014: 126).

As can be seen, the Ottomans always established a commission for refugees after each war. However, despite the pains of the gradual retreat from the vast geography of the empire to Anatolia, the Ottoman administrators were either incapable of seeing this or they made savings by closing these commissions due to budgetary constraints. This situation forced the Ottoman Empire to establish commissions from scratch like a newborn child in the face of immigration that started again each time, and to open its eyes to life without remembering the problems and solutions of the other and to meet all the problems from the beginning.

Although the Ottoman Empire, under the rule of Sultan Abdülhamid II, exhibited a structure that maintained the old habits, signs of change began to appear after the 1880s. Upon a warning from the SheikhuIslam, the sultan believed that the time had come for a new

---

⁶ Ufuk Erdem, *a.g.t.*,121.

permanent organization to remedy the problems of Muslims who had been subjected to persecution under the rule of foreign states and somehow had to turn to Anatolia. With this belief, the sultan re-evaluated the issue and decided to establish a new commission called Muhacirin-i Islamiye Komisyonu on February 22, 1899. The 18-article charter of this commission was published on December 22, 1905. This 18-article charter stipulated that the Muhacirin-i Islamiye Commission was to support the Muhacirin-i Islamiye Commission in all matters, including the process from the beginning of their immigration until they entered into the Ottoman territory, and after their entry, including their needs for sustenance, accommodation, settlement and housing(Erdem, 2014: 12-129). The most difficult issue for the Ottoman Empire was, of course, the financial part; for this reason, a budget of 191 thousand kuruş was allocated for the refugees, while a separate budget of 131 thousand kuruş was created for the employees. As revenue items of this budget, some of the revenues of revenue offices such as the Ministry of Post and Telegraph, Defter-i Hakani, Rusumat Emaneti, and the Ministry of Mines and Agriculture were to be transferred here. By 1907, approximately 500 kuruş had accumulated in the commission's account. However, the fact that this income was equal to the expenditures in its account led to the need for new revenue items, and it was decided to support it with temporary items such as the Refugee Stamp and the Lottery Administration (Erdem, 2014: 131).

Muhacirin-i Islamiye Komisyonu extended a helping hand to all immigrants arriving from Bulgaria, Eastern Rumelia, Bosnia, Romania, Russia, Thessaly, and Montenegro, with a particular focus on Cretan immigrants. The immigrants were generally sent to the regions of Hüdavendigar, Edirne, Trabzon, Aydın, Konya, İzmit, Biga, and Çatalca. As of 1899, the number of refugees sent to Anatolia with the support of the commission was around 3000. Upon its establishment, the commission settled 1000 refugees per month. However, as of 1901, the number of immigrants increased again, and around 18 thousand immigrants from Bulgaria, Eastern Rumelia, Russia, Romania, and Bulgaria entered into Istanbul. They were sent to Hüdavendigar, Ankara, Edirne, Thessaloniki, Adana, Trabzon, Aydın, Syria, Kosovo, Manastır, Kartal, and Beykoz. The number of arrivals in 1906 was around 12 thousand. Like the previous commissions, the Ottoman State abolished this commission because its mission was over, and distributed its employees to other departments. Although the commission's paperwork did not indicate that it was closed, its activities were probably discontinued in 1908(Erdem, 2014: 139).

Another refugee commission of the Ottoman Empire was the Tripolitan Refugee Commission, established in 1911 just before the Balkan Wars. The charter of this commission was announced on March 17, 1912. Since this commission was only concerned with the refugees emigrating from Tripolitania, it dealt with a limited number of refugees. For this reason, its budget was around 2000 liras. On the one hand, the commission was trying to host the refugees from Tripolitania, and on the other hand, it was trying to get back the Tripolitan notables who were Ottoman citizens of Tripolitania and had been transferred to Naples by the Italians. On February 2, 1912, the state succeeded in getting Germany involved to transfer the families from Rome to Istanbul by ferries and trains. When the commission completed its task in this way, it ceased its activities on February 18, 1913 (Erdem, 2014: 143, 147-140).

The declaration of war by Montenegro on October 7, 1912 was followed by the declaration of war first by Bulgaria and Serbia and then by Greece on October 17, 1912. Since the Ottomans had to fight on many fronts, defeats piled up. After the last immigration in 1897, the number of refugees coming from the region, albeit at short intervals, did not amount to many. However, when the war broke out and hundreds of thousands of refugees moved towards Istanbul, the Ottoman Empire had to start preparations from scratch to form a new Refugee Commission (Halaçoğlu, 2006: 77). On May 13, 1913, the Directorate of Umur-ı Aşair and Refugees, which was put into effect with the Iskân-ı Refugee Regulation, was established to investigate the needs and customs of the tribes, to examine their situation, and to ensure their settlement, but it was also obliged to ensure the transportation, provision, and settlement of the refugees who were likely to come from other countries(Erdem, 2014:152-153).. The 1916 budget of this directorate was the largest budget of any commission ever established. The budget of 5. 527 thousand kurus was formed through two separate units, the Central and Provincial organizations. In addition to the expenses of more than 3 million kurus for the central organization and 695 thousand kurus for the provincial organization, the budget of the commission, which had a total budget of 10 thousand kurus for the resettlement of tribes and refugees and a total of 16 thousand kurus, reached its peak with an allocation of 50 million kurus as of January 8, 1917 when World War I started. By December 22, 1917, the commission's budget had reached approximately 200 million kurus with an additional 100 million kurus. However, the devastation brought about by the war caused an influx of around 1,100 thousand refugees to the country in the first phase(Erdem, 2014:152-153).. The budget of the Commission was reduced to very low figures in February 1920 and its lowest period with a budget of 721,200 liras. However, when Istanbul was occupied on March 16, 1920, the

commission was disbanded and its activities ceased. Nevertheless, the directorate wanted to announce its activities in some way and as a result of the announcement made on May 24, 1920, this report on the activities carried out during World War I included the immigration activities after the Balkan Wars. The report also included information about the population for which the directorate was responsible. The directorate was in charge of providing food, shelter, and accommodation for 414 thousand refugees, 408 thousand refugees, 143 thousand refugees from Izmir, 300 thousand Armenians and Greeks, and around 14 thousand Arab families and civilian prisoners. The amount of support provided by the Directorate to the refugees and tribes during the years in question was 613,540,073 kuruş. The number of refugees from Bulgaria, Greece, Serbia, Montenegro, and others who benefited from this budget for the years 1913-1916 is around 435 thousand (Erdem, 2014:165-167).. This directorate, which was assumed to have completed its duty, continued its duty until the end of 1922, according to the instruction letter sent by Mustafa Kemal Pasha to Refet Pasha, who took over Istanbul from the enemy, on November 4, 1922, and the directorate was affiliated to the Ministry of Health on this date. It is understood that when this directorate was disbanded by the British after the occupation of Istanbul, its members defected to Ankara and rebuilt the directorate here. Although the center of this directorate seems to have remained in Istanbul until the end of the National Struggle, it was managed from Ankara (Marttin, 2012: 170-205). When Istanbul was liberated from the enemy, the directorate there was abolished and continued its activities under the name of the Ministry of Health in Ankara (Erdem, 2014: 167-207).

As can be seen, each of the Refugee Commissions established during the Ottoman Empire was established as a temporary commission. This procedure was continued in the Republican period. However, with the intervention of Mustafa Kemal Atatürk, the era of temporary commissions was put to an end with a new unit established under the name of the Ministry of Health as of November 4, 1922, instead of these institutions.

3. Türkiye's Migration Policies in the 1923-2000s

After the collapse of the Ottoman Empire, a large mass of Turks, especially in the Balkans, remained in the hands of the enemy and their fate was mostly unknown. Although the condition of having Turkish ancestry and Turkish culture was generally accepted as a prerequisite during the implementation of the settlement law enacted for the millions of people who flocked to the country with immigration during the establishment stages of the Republic,

immigrants from the Balkans as well as the Caucasus and the Middle East were also considered within the scope of this law (Erdem, 2014: 167-207).

Law No. 885 of 1926(Arslan, 2007: 345-355)⁷ is known to have used some different structures during the implementation phases of the 1926 Settlement Law. In particular, it is possible to talk about three different periods and three different practices in which three different practices were carried out: the period between 1923 and 1949, when all of those who came from the Balkans were accepted based on the assumption that they would adapt to the Republic more easily; the period of immigration of Turks, who were accepted as “foreign Turks” during the Cold War period and who were mostly from the Balkans in the 1950-1989 period; and finally, after 1990, when our compatriots who took refuge in our country from all these geographies came and continued to come(İçduygu, Erder, Gençkaya, 2014: 138).

The Turks who came in the first period, especially as the heirs of the Ottoman Empire, are claimed to be dominated by an understanding that sees themselves as the rightful owners in the establishment of the new Republic, and another view, it is believed that the main reason that triggered this migration during the establishment period of nation-states was not being an heir, but the ethnic cleansing that started in the Balkans, especially targeting Turks(İçduygu, Erder, Gençkaya, 2014: 139-140). From this point of view, between the years 1923-2007, 792 thousand migrants from Bulgaria, 308 thousand from Yugoslavia, 409 thousand from Greece, 123 thousand from Romania, 21 thousand from others, and approximately 1700 thousand migrants entered Türkiye. Since the attachment of these people to the places where they were born and grew up was broken in about 100 years, it would be a more accurate analysis to say that this was due to an understanding of migration forced by an ethnic cleansing rather than the founding instincts of the heir (İçduygu, Erder, Gençkaya, 2014: 141-142).

The best examples of ethnic cleansing can be seen in the friendship agreements signed with Romania between 1934 and 1938. With this agreement, Muslims, Tatars, and Circassians living there were deported to Türkiye. In addition to this, the fact that the Christianized Gagauz Turks were left out of the agreement reveals that for both Türkiye and Romania, this migration and expulsion was based on an unquestionable preference for the masses that would not cause

---

⁷ While this law was amended in 1934 as the Resettlement Law No. 2510 with the content of Commitment to Turkish Culture, it was last amended in 2006 as the Resettlement Law No. 5543 (Ahmet İçduygu, Erder, Gençkaya, “a.g.m.”, 161-162). In all these changes, the content of Commitment to Turkish Culture has been preserved, but some changes have been made in specific definitions.

problems to stay and the masses that would cause problems to leave (İçduygu, Erder, Gençkaya, 2014: 142)..

Another important point in this regard is that the founding elements of the Republic of Türkiye were mostly of Balkan origin. Behind the scenes of this migration is the fact that the biggest opponents of the Ottoman Empire were also settled in the Balkans. The return of the Ottoman intellectuals who stayed here after the war was seen as the return of the original element to the country. This was of utmost importance during the resettlement of this element. In the placement of immigrants in public institutions, the status in the abandoned places was especially taken into consideration.

It is possible to say that in the migration adventure of the Turkish element coming from Bulgaria in 1951-1952, there was actually a defeatist structure of the Communist regimes aiming to stop the economy and finally the development of Türkiye as a NATO bloc country. It would be more accurate to argue that the exclusion of these people, who devoted themselves to adapting to the conditions of their post-Ottoman countries, was not related to their minority status, but directly to a political and systematic migration game. The most negative aspect of this game for Türkiye was that the Muslim communities of Balkan origin, once embraced as a founding element, had lived under the Communist regime for a long time and that communist agents had been planted among them during their migration. After this moment, this understanding of the founding element was abandoned and the new appellation was reorganized as "Foreign Turks". After that, the newcomers were admitted to the country not directly, as in the past, but after long examinations and observations oğanay, 1997:194-205; İçduygu, Erder, Gençkaya, 2014: 147-148).

In 1989, Bulgaria was again in the Picture, and this time the migration occurred at a time when the friendship and migration agreement signed in 1968 accelerated the migration of relatives. The main trigger of this migration was the stagnation in the Bulgarian economy as opposed to the revival in Türkiye's agriculture and industry after the Cold War, and although this dilemma offered a choice to the migrants, the main reason for this migration was the chaos initiated by the policy of Bulgarianization of Muslim groups by the Zhivkov government that came to power in 1984. These people, whose religions, names, identities and moral structures were tried to be changed, were subjected to ethnic discrimination for a long time, and it would be more accurate to say that they were forced to leave their homeland under the pretense of a special permit given to them under the name of freedom of movement, but in reality they were

forced to leave their homeland. In this way, more than 300 thousand refugees were forced to settle in Anatolia and Thrace, primarily due to the immigration towards Türkiye. After the change of Zhivkov's regime, the new Bulgarian administration's efforts to improve relations with Türkiye and the policy of reuniting divided families triggered migration from Türkiye to Bulgaria, leading to the return of approximately 100,000 people (İçduygu, Erder, Gençkaya, 2014: 151-152).

There have been and will continue to be many debates on the reasons for the return of compatriots to Bulgaria. However, it is possible to say that the only undeniable fact in these discussions is the uneasiness about work and food due to the livelihood problems caused by the changing conditions in Türkiye after 1980. It is necessary to state that these anxieties are directed towards a kind of alienation to exclude the cognates in the process of sharing the diminishing bread and to emphasize their belonging to the places they come from, such as Bosniak, Cretan, Thessaloniki, Macedonian, Bulgarian, Polonaise. The second and one of the most important issues is the benefits that Bulgaria's rapprochement with the EU would hopefully provide to the returnees in the following period.

One of the main problems of the Republic of Türkiye in terms of accepting foreign migration is the above-mentioned Settlement Law, which was put into practice to facilitate the arrival of Turkish descendants during the establishment phase of the country (Sarinay, 2001: 351-387). With the changes that this law has undergone over time, it has become the most important factor preventing both the arrival of Turkish descendants and the acceptance of immigrants through foreign migration. As a result of the changes the law underwent, it turned into a law that made it difficult even for the arrival of Turkish descendants by transforming into a system that allowed the selection of those who came over time, a classification according to whether they were of Turkish descent or not, and the admission of those who were certain. Although this law was taken into consideration in the 1951 Geneva Convention of the United Nations Organization regulating post-war refugee rights in 1951, Türkiye signed the Geneva Convention in 1961 with a geographical limitation based on its reservations, defining the law as “those who suffered harm in Europe in events before 1951”. This definition was subject to criticism for a long time. For this reason, even though a new definition was made in 1967 and the pre-1951 definition was abolished, the phrase “refugees from Europe” and the existence of geographical restrictions in the definition continue to be an issue that makes it difficult for immigrants other than Turkish descendants to arrive. (İçduygu, Erder, Gençkaya, 2014: 158).

This situation allows Türkiye to provide immigrant status only to those with Turkish ancestry, while those who do not have Turkish ancestry must be accepted under temporary protection, as in the case of refugees from Syria in the 2010s.

The 1934 Settlement Law was amended several times in 2006 and 2008 to make it a bit more systematized in line with external threats to Türkiye. Despite these changes, the law still plays a major role in denying asylum to non-Turkish nationals (such as Syrians). Considering that the biggest advocates and implementers of this law today are those who came to Türkiye in the past thanks to this law, it is necessary to underline once again that the law in its current state does not comply with human rights. The fact that those who raise their voices against this situation are generally viewed as marginalized groups causes the law to continue to be implemented in this way. However, there is a need for a new regulation that will revise Türkiye's perception of foreign migration and reconcile those who have been victimized by this law with our country.

In this context, the enactment of a new immigration law that is in line with human rights and far from being offensive, rather than being restrictive to both internal and external migration, will largely eliminate the insensitivity and lack of ownership regarding “external migration”.

4. Irregular Immigrants Arriving in Türkiye and the Methods Applied During Reception

Located on one of the most important transit points of the world, Türkiye has a strategic importance as the route of all migrations from east to west and from west to east. For centuries, migrations to Europe through Türkiye and its territories have generally originated from Central Asia and the Middle East. The Jewish migrations between 1920 and 1948, which constitute the last link in the migration journey from west to east, constitute perhaps the last link in the migrations from west to east. After these migrations, there are partial migrations, and a few migrations from the Balkans to Anatolia can be mentioned.

Migrations from the East to Anatolia and through Anatolia to Europe The uninterrupted migration journey from Afghanistan, which started with China's invasion and massacre of East Turkestan in 1949, to Türkiye and then to Europe from Afghanistan, which was occupied by Russia in the 1970s, constituted the first examples of irregular migration and migrant phenomenon for Türkiye (İçduygu, Damla B. Aksel, 2012: 7-15).. This process continues with

the 1979 Islamic Revolution in Iran, the 1990 Iran-Iraq War, the 2004 US invasion of Iraq, and finally the Syrian civil war that started in 2011.

As a country on the migration route from east to west, Türkiye continues to be both a receiving country and a transit point for irregular migrants in international migration regimes. In this respect, Türkiye has become a transit point for migrants from Asia, Africa, the Middle East, and even the Far East. The numerical data on those apprehended while migrating to the West through Türkiye is also important in terms of showing how busy this route is. Considering that 1994: 47.000, 1995: 11.000, 2000: 94.000, 2002: 83.000, 2008: 60.000, it would be more accurate to say what kind of a mission Türkiye has undertaken, or rather what kind of a mission irregular migrants have imposed on Türkiye. The diversity of irregular migrants who wanted to cross through Türkiye between 1995 and 2008 is remarkable. The fact that this convoy is composed of people coming from northern and western countries is important in terms of showing that migration in the east and west continues through Türkiye (İçduygu, Erder, Gençkaya, 2014: 230-233).

When we look at migrants coming from Western and Northern countries, we understand that they are usually undocumented immigrants who enter the country legally to be employed in areas such as domestic work, prostitution, entertainment, textiles, construction and tourism, and who do not return when their visas expire and want to stay in the country. While the number of such immigrants reached 100,000 in the 2000s, today it is only 50,000. On the other hand, the number of irregular immigrants coming from Iran, Iraq, Pakistan, Bangladesh, Afghanistan, Bangladesh, Pakistan, Bangladesh, Afghanistan, and some African countries in the east-west direction was over 100 thousand in the early 2000s, but this number has fallen below 50 thousand due to the measures taken⁸. The measures taken against this type of immigration for human trafficking, increased border security, and the severity of the penalties imposed are the biggest factors in the continued decline in this number (İçduygu, Erder, Gençkaya, 2014: 235).

5. Establishment of the Department for Combating Irregular Migration and Methods of Combating Irregular Migration

The 2011 Syrian civil war reversed this process once again. During this war, approximately 4 million people sought refuge in Türkiye, leading to one of the largest refugee

---

⁸ Mehmet Ali Eryurt, İsmet Koç, *Türkiye'de Afganistan Uyruklu Uluslararası Koruma Başvurusu ve Statüsü Sahipleri Üzerine Analiz: Türkiye'ye Geliş Sebepleri Türkiye'de Kalışları Gelecek Planları ve Amaçları*, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ve Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2017, 20.

problems in history, which Türkiye had to deal with. For this reason, Türkiye has had to develop strategies to combat irregular migration, introduce legal reforms, and become involved in international cooperation systems (Çoruh, 2021: 291-315).

With Presidential Decree No. 4, which entered into force in 2018, the Department for Combating Irregular Migration was established to combat irregular migration and several measures were taken under its initiative (<https://www.goc.gov.tr/turkiyenin-duzensiz-gocle-mucadelesi>). The Department for Combating Irregular Migration has published a strategy document and a national action plan to be implemented between 2021 and 2025 (<https://www.goc.gov.tr/turkiyenin-duzensiz-gocle-mucadelesi>).⁹

The establishment of this department paved the way for the fight against irregular migration. After this date, the deportation of irregular migrants was abandoned. Instead, an additional regulation was made in the Law on Foreigners and International Protection No. 6458 on 24 December 2019 to lay the foundations of the National Assisted Voluntary Return Mechanism (Koç, 2017: 47). According to this additional regulation, a new support package was prepared by the Directorate General of Migration Management for irregular migrants, victims of human trafficking and foreigners in the process of applying for international protection who wish to voluntarily leave their country or a third country through the Voluntary Return Regulation. In this context, two other regulations were also introduced (<https://www.goc.gov.tr/turkiyenin-duzensiz-gocle-mucadelesi>).¹⁰

Apart from these regulations, the Republic of Türkiye is also engaged in a series of activities with international institutions and organizations. One of the most important reasons for this is the growing dimensions and globalization of the fight against irregular migration, which reveals the fact that countries cannot deal with this problem alone. For this reason, nations have tended to continue this struggle by forming bilateral, regional and global groups. In this sense, the United Nations Migration Agency, the United Nations High Commissioner for Refugees, the International Center for Migration Policy Development (ICPMD) and various national non-governmental organizations are among the institutions that Türkiye has entered into cooperation with. In this context, Türkiye assumed the chairmanship of the Budapest Process, which aims to prevent irregular migration, to find permanent solutions in the fight

---

⁹ Eylem planı hakkında bkz. <https://www.goc.gov.tr/turkiyenin-duzensiz-gocle-mucadelesi> (Erişim: 30. 03. 2022, 18. 40).

¹⁰ On these regulations, see. <https://www.goc.gov.tr/turkiyenin-duzensiz-gocle-mucadelesi> (Erişim: 30.03.2022, 19:35).

against irregular migration and to develop sustainable policies in the field of migration management, with the participation of 53 participating countries, 4 observer countries and 13 International Organizations, at the beginning of January 2006. As an indication of the importance Türkiye attaches to the fight against irregular migration, Türkiye pioneered the establishment of the Silk Road Region Working Group and aimed to bring together the source, transit and destination countries on the migration route. Türkiye also contributes to the Dialogue on Transit Migration in the Mediterranean Region initiative of ICMPD and signed a Memorandum of Understanding with FRONTEX (EU Border Security Unit) on 28 May 2012 to prevent irregular migration. immigration (<https://www.goc.gov.tr/turkiyenin-duzensiz-gocle-mucadelesi>).

One of Türkiye's most emphasized issues in the fight against irregular migration has been the operation of Readmission Agreements. These agreements are mechanisms that enable countries to take measures against irregular migration, especially on human rights issues. By the agreement, while ensuring the safe return of irregular migrants to the countries that are parties to the agreement or the country of their last entry, the rights and freedoms of individuals are prioritized not to be offended. In this sense, since 2001, Türkiye has signed agreements with Syria, Greece, Kyrgyzstan, Romania, Ukraine, Pakistan, Russia, Nigeria, Bosnia-Herzegovina, Yemen, Moldova, Belarus, Montenegro, Kosovo, Norway, and the European Union for the return of many migrants. In addition to this agreement, another agreement was signed between Türkiye and the European Union on March 18, 2016. According to this agreement, the Readmission Agreement and the Visa Waiver Roadmap with the European Union were signed simultaneously in Ankara on 16 December 2013 and ratified by the Turkish Grand National Assembly on 25 June 2014. Law No. 6547 on the ratification of the Agreement was published in the Official Gazette No. 29044 on June 28, 2014. The ratification of the Agreement was decided by the Council of Ministers on 21 July 2014 by Article 3 of Law No. 244 dated 31 May 1963 and published in the Official Gazette No. 29076 dated 2 August 2014. The Readmission Agreement with the European Union entered into force on October 1, 2014, in terms of readmission and transit provisions for the parties' citizens (<https://www.goc.gov.tr/turkiyenin-duzensiz-gocle-mucadelesi>). The provisions of the Agreement on readmission of third-country nationals have not yet entered into force.

This situation makes Türkiye a target for countries exposed to migration due to war and other disasters, which necessitates the evaluation of migrants entering the country under different statuses. For this reason, a series of legal arrangements are needed.

6. Legal Regulations on Irregular Immigration

One of the biggest problems of Türkiye in the fight against irregular immigration is not the employment of migrants, but the process of combating organizations that want to turn migration into an opportunity. In this context, Türkiye signed the Convention against Transnational Organized Crime and its two Protocols on Smuggling of Migrants and Trafficking in Human Beings on 13 December 2000 in Palermo to distinguish between migrants and criminals.

Immediately following the Palermo agreement, the Turkish Citizenship Law was amended on June 4, 2003, abolishing the direct acquisition of Turkish citizenship by foreigners who marry Turkish citizens. This amendment also eliminated the abuse of the principle of Turkish citizenship and ensured the resolution of many cases. Türkiye has made it a condition for naturalization through marriage that the marriage must continue for at least three years. This amendment also aims to put an end to abusive and arranged marriages to gain Turkish citizenship.

Türkiye has also had to take some measures against irregular migration and an illegal labor force. For this purpose, Law No. 4817 on Work Permits for Foreigners and its implementing regulation dated September 6, 2003, were put into effect. These laws and regulations aimed at preventing the illegal and low-wage employment of foreigners and keeping the domestic labor force employment in balance. For this purpose, a new regulation was made and the crime of migrant smuggling was also regulated in Article 79 of the Turkish Penal Code No. 5237. With Law No. 6008 dated July 20, 2010, it was added to the relevant article that the crime shall be sentenced as if it was completed, even if it remained at the attempt stage. This law was supplemented by an additional article to the Law on Foreigners and International Protection No. 6458 with Article 6 of the Decree-Law No. 690 published in the Official Gazette dated April 29, 2017.

Türkiye has greatly enhanced its security with laws addressing issues related to migration-migrant crimes such as human trafficking, illegal labor recruitment, and improper acquisition of Turkish citizenship. Nevertheless, the duties, authorities, and responsibilities of

all institutions within the scope of this issue had to be determined by a law to successfully carry out the affairs and procedures of foreigners found as irregular migrants. The Republic of Türkiye was able to overcome this issue by issuing the Implementing Instruction on the Principles of Working and Cooperation in the Fulfillment of the Affairs and Procedures of Irregular Migrants.

Türkiye enacted Law No. 6458 on Foreigners and International Protection in order to regulate its migration policies and manage migration more effectively. To this end, the Directorate General of Migration Management was established under the Ministry of Interior on 11 April 2014. This institution is tasked with monitoring developments related to irregular migration and taking and implementing necessary measures. A new amendment was made to this law by Law No. 7196 dated December 24, 2019, and regulations and updates were made regarding the entry bans on foreigners with Circular No. 2020/17 on Restriction Procedures and Operations (<https://www.goc.gov.tr/turkiyenin-duzensiz-gocle-mucadelesi>).

Conclusion

During the migration adventure of the Ottoman Empire, which started in the 1860s, a large organization called Refugee Commissions was established. However, when these organizations completed their functions, they were always abolished and the personnel in the commissions, as well as their experience, were transferred to other state units. Even though the Ottoman Empire has made it a tradition to establish refugee commissions by continuously enacting similar laws in every migration process, it is observed that these commissions have not developed a system that protects and protects the experiences they have gained during the migration process and even turns these experiences into a systematic instruction and vigilance. Although the Republic of Türkiye, which was established after the collapse of the Ottoman Empire, generally benefited from the same experience in migration issues in 1918 and the following period, the fact that the experience was not recorded caused the country to have to make new experiences from scratch. Despite being exposed to many migration events throughout the adventure that started in 1920, the first law on migration was the 1926 Settlement Law No. 885. This law was renewed and sterilized in 1934 to facilitate the entry of only citizens of Turkish descent. The law was applied in the migrations that took place in 1951, 1971, 1987, and 1990s. However, although it was slightly more systematized with the amendments in 2006 and 2008, it was aimed to ensure mutual agreement, especially in the European Union process, by signing the migration and asylum agreement, especially in the stages of establishing the

necessary infrastructure for the acceptance of migrants from Syria and other regions to our country. However, despite this agreement, the problem has become more complex and a series of new agreements and new laws have had to be enacted since 2011. Although these laws were slightly more systematized with readmission agreements signed in 2013, 2014 and 2016, the fact that they were revised in 2019 and subject to new regulations in 2020 shows that the Republic of Türkiye, like the Ottoman Empire, does not have a deep-rooted institutionalization of migration. In addition, Türkiye's relations with Europe and the Union's contradictions with Türkiye make it unlikely that a definitive law on migration will be enacted.

References

- Akbayar, Nuri, (1985), “Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Nüfusu”, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, V, İstanbul: 1242-1245.
- Arslan, Nebahat Oran (2007), “Güney Kafkasya’dan Türkiye’ye Gelen Muhacir Ve Mültecilerin Durumu (1921-1945)”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED), 14/35, Erzurum: 345-350.
- Aykun, İbrahim (2002), “Paskeviç ve Şark Seraskerliği”, Türklük Ansiklopedisi, XII, Ankara.
- Bayraktar, Hilmi (2011), “Kırım ve Kafkasya’dan Adana Vilayeti’ne Yapılan Göç ve İskânlar (1869-1907), Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid, (Haz. Mehmet Metin Hülâgü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan), II, Kayseri.
- Cuthell, David Cameron (2005), The Refugee Komisyonu: An Agent in the Transformation of Ottoman Anatolia 1860-1866, Columbia University.
- Çelik, Rüştü (2009), “1898 Kandiye Olayları Sonrasında Girit’ten Mersin Sancağı’na Göçler (1898-1907)”, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Mersin: 82-126.
- Çoruh, Haydar (2021), “Arap Baharı Bağlamında Avrupa’ya Yapılan Göçler, Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir İnceleme”, Gaziantep University Journal of Scial Sciences, 20/1: 291-315.
- Doğanay, Filiz (1997), “Türkiye’ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi”, Toplum ve Göç - II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara: 194-205.
- Emgılı, Fahriye (2006), “Tarsus’ta Girit Göçmenleri”, AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, XXXIX/25, Ankara.
- Erdem, Ufuk (2014), Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923), (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE), Erzurum.
- Eryurt, Mehmet Ali- Koç, İsmet (2017), Türkiye’de Afganistan Uyruklu Uluslararası Koruma Başvurusu ve Statüsü Sahipleri Üzerine Analiz: Türkiye’ye Geliş Sebepleri Türkiye’de Kalışları Gelecek Planları ve Amaçları, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ve Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Gönüllü, Ali Rıza (2009), “Antalya’da İskân Edilen Muhacirler (1878-1923)”, SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 26, pp. 309-321.
- Habıçoğlu, Bedri (1993), Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler, Nart Yayıncılık, İstanbul.
- Halaçoğlu, Ahmet (1994), Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri (1912-1913), Ankara.

- İçduygu, Ahmet, Damla B. Aksel (1994), *Türkiye’de Düzensiz Göç, Uluslararası Göç Örgütü*, Ankara 2012.
- İçduygu, Ahmet -Erder, Sema -Gençkaya, Ömer Faruk (2014), “Türkiye’nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-Devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere”, *MiReKoç Proje Raporları 1/2014 TÜBİTAK 1001_106K291*, Eylül 2009, İstanbul.
- İpek, Nedim (1999), *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri*, TTK, Ankara.
- Karpat, Kemal (2003), *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*. (Çev. Bahar Tırnakçı), *Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, İstanbul.
- Kassab, Sawgan Agha (1999), “II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Vilayetleri’ne İskân Edilen Giritli Göçmenler”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: IV, Ed. Güler Eren, *Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara.
- Kırımlı, Hakan (2008), “Eimmigrations from the Crimea to the Ottoman Empire during the Crimean War”, *Middle Eastern Studies*, 44/5.
- Koç, Firdevs (2017), “Türkiye’de Mülteci Sorununun Çözümünde Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün Yeri Ve Önemi”, *Uluslararası 11. Kamu Yönetimi Sempozyumu (Uluslararası Göç Ve Mülteci Sorununun Çözümünde Kamu Yönetiminin Rolü)* 28-30 Eylül 2017, *Bildiri Kitabı*, Elazığ: 40-52.
- Kurat, Akdes Nimet (2010), *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, TTK, Ankara.
- MACAR, Elçin (2015), “Yunanistan’dan Anadolu’ya Göç: Nüfus Mübadelesi”, *Türkiye’nin Göç Tarihi*, (Edt. M. Erdoğan ve A. Kaya), *İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*, İstanbul.
- Martin, Volkan (2012), *Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyyet-i Umûmiyyesi Teşkilât Tarihi (1914–1922)*, *Doktora Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Mccarthy, Justin (2012), *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kırımını (1821-1922)*, (Çev. Fatma Sarıkaya), TTK, Ankara: 71-73.
- Morel, Eugene (1984), *Türkiye ve Reformları*, İstanbul.
- Öztür, Adil Adnan (1998), “Sosyo-Ekonomik Yapıya Etkileri İle Rumeli’den İzmir’e Yapılan Göçler (1878-1912)”, *Tarih Ve Toplum Dergisi (TTD)*, İletişim Yayınları, XXX/178, İstanbul Ekim.
- Sarınay, Yusuf (2001), “Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara’ya Yapılan Göçler (1923-1990)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXVIII/ 81, Kasım: 351-387.
- Saydam, Abdullah (1997), *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)*, TTK, Ankara.

- Şimşir, Bilal (1968), Rumeli'den Türk Göçleri, I, Ankara.
- Sonyel, Salahi (1998), "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?" Belleten, 62/233:107-120.
- Türkiye'nin Düzensiz Göçle Mücadelesi, T. C. Göç İdaresi Başkanlığı (2022), <https://www.goc.gov.tr/turkiyenin-duzensiz-gocle-mucadelesi>
- Tekeli, İlhan (2002), Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İlhan (2008), Göç ve Ötesi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Uzdil, Mahmut Belig (2006), Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı, Ankara.
- Uzun, Şenol (2017), "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Göç Yönetimi", Uluslararası 11. Kamu Yönetimi Sempozyumu (Uluslararası Göç ve Mülteci Sorununun Çözümünde Kamu Yönetiminin Rolü) 28-30 Eylül 2017, Bildiri Kitabı, Elâzığ: 80-96.
- Yılmaz, Mehmet (1996), Konya Vilâyetinde Muhacir Yerleşmeleri (1854-1914), (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Konya.

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi
BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bengi>

ISSN: 2717-6584

Li Bai: Tang Döneminin Ölümsüz Şairi

Li Bai: Immortal poet of the Tang period

doi: 10.58646/bengi.1508060

Geliş/Received: 01 Temmuz 2024

Kabul/Accepted: 18 Ağustos 2024

Pasha Guluzade*

Özet

Li Bai Çin tarihinde önemli yere sahiptir. Yaşamı ve yazdığı eserler onu dönemin diğer şairlerinden farklı kılmaktadır. Eserlerindeki betimlemeler, onların içeriğindeki farklılıklar onu özel yapmaktadır. Güzelliğe, maneviliğe, yaşamın çelişikliğe ilişkin ortaya koyduğu görüşler ve arayışlar Li'nin düşüncesindeki değişkenliği göstermektedir. Bu onun yaşam serüvenindeki dalgalanmalardan kaynaklanmaktadır. Özellikle hanedan mensuplarına olan tutumundaki değişiklikler Li Bai'nin yaşamını etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Yaşam, Güzellik, Hanedan, Arayış.

* Sorumlu Yazar/Corresponding author: Dr., Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, e-posta: prquluzade@gmail.com. Orcid: 0000-0002-0456-0799.

Atf/Citation: Guluzade, P. (2024). Li Bai: Tang Döneminin Ölümsüz Şairi. BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2024 (3), 505-509.

Abstract

Li Bai has an important place in Chinese history. His life and the works which were written by him make him different from other poets of the period. The descriptions in his works and the differences in their content make him special. The views and quests he puts forward regarding beauty, spirituality, and the contradictions of life show the variability in Li's thought. This is due to the fluctuations in his life adventure. Especially the changes in his attitude towards the members of the dynasty affected Li Bai's life.

Keywords: Life, Beauty, Dynasty, Quest.

Giriş

Tang Hanedanlığı'nın Çin'li şairi Li Bai 701 senesinde Sichuan eyaletinde doğmuştur. Yangtze Nehri Vadisi'nde dolaşmak ve şiir yazmak için 725 yılında evinden ayrılmıştır. Bu dönemde şiir yazmaya başlayan şair bunların bir kısmını sekreter veya memur olarak işe alınma umuduyla çeşitli memurlara göndermiştir. 742 senesinde İmparator Xuanzong tarafından Hanlin Akademisi'ne atanmış, ancak bir süre sonra buradan ihraç edilmiştir. Daha sonra 755'teki An Lushan İsyanı'ndan sonra isyana öncülük eden Yun Prensi'nin yanında hizmete girmiştir. Bu hizmet nedeniyle Li Bai vatana ihanetten tutuklanmış ve Jiujiang'da hapsedilmiştir. 758 yazında Yelang'a sürgüne gönderilmiş fakat, oraya varmadan önce genel aften yararlanmıştı. Doğu Çin'e dönmüş ve hayatının sonuna kadar orada bir akrabasının evinde yaşamıştır. Onun ölümüne ilişkin popüler efsaneye göre sarhoş bir şekilde tekneyle ayın sudaki yansımaları yakalamaya çalışırken boğulmuştur.

Li Bai'nin eserleri büyük Çin şiiri hazinesinde özel bir yere sahiptir. Eşsiz, derin ve aynı zamanda parlak, Tang döneminin muhteşem şiirsel dalgasının ruhunu mükemmel bir şekilde kendi şiirlerinde yansıtmaktadır. Sürekli arayış içerisinde olan dostluğa ve iletişim zevkine değer veren, şaraba ve güzelliğe saygı duyan, dünyanın en güzel güzelliklerinden keyif almayı bilen, ormanlarla, dağlarla ve şelalelerle sohbet eden, yalnızca insan ve doğa yaşamını anlamakla kalmayarak Tao'yu arayan şair, manevi bilgi ve kendini geliştirme sevgisiyle benzersiz bir hayat yolu geçmiştir.

Yedi Bilge zirveden biri olarak kabul edilen Li Bai, sonsuz ve geniş dünyaya alçakgönüllü bilgelik, sınırsız hayranlık, samimi empati, neşe ve saf üzüntüyle bakmıştır. Şair küçük dünyevi tutkuların çürümesinin üzerinde görkemli bir şekilde yükselen, ancak yeni yaşamın kaynağını temsil eden, sonsuz Kozmos yolunda onu takip eden sayısız milyonlara manevi besin veren yaşam vadisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserlerinde küçükteki büyüğü, özellikle zor olanı, büyüğün içindeki küçüğü gözlemleyerek sonsuz evrenin bir parçası gibi davranırken aynı zamanda zeki ve derin bir muhatap olarak kalmaktadır. Ve bazen dünyadan eşit derecede memnun olanlar ve küçük, organik, parlak ve mümkünse onun gerekli bir parçası olmaya çalışanlar için mutlu ve neşeli bir içki arkadaşlığı da teklif etmektedir.

Ölümlü yaşamdaki çelişkili yolda şair aslında herkes gibi iyi ve kötüyü görmüş, bazı şeylere sevinmiş ve üzülmüş, arayışlar içerisinde kaybolmuştur. Bazen bu arayışlarda başarılı da olmuştur. Hayatta karşılaştığı zorlukların ve huzursuzlukların üstesinden gelmeyi başarmıştır. Yaşam sürecinde elbette yanlış anlaşılmalarda da sık sık karşılaşmıştır. Hayat serüveni göz önünde bulundurulduğunda bunun anlaşılabilir bir durum olduğu kabul

edilebilirdir. Günlük yaşamında, içtenlikle sevdiği akrabalarının ve arkadaşlarının bile beklentilerini karşılayamamıştır. Hatta imparatorun kendisine bile yeterince saygı duymadığına ilişkin iddialarla bile suçlanmıştır.

Bazen kaderin değişimleri onu tam anlamıyla ölümden uzaklaştırmıştır. Yaklaşan ölüme kıl payı uzaklıkta, beklenmedik bir şekilde gerçekten mucizevi kurtuluşa erişebilmiştir. Şair ve savaşçı, yaşam ve ölüm, yaratılıştaki yıkım ve yıkım içinde yaratım imgelerini ortaya koymaya çalışmıştır. Dünyanın sonsuz harmonisinde, varoluş dengesini güçlendirmek ve böylece kahramanları kurtarmak için bu ilkelere başvurmuştur. Bu ilkelerin birinin fiziksel ölümden, diğerinin ise ruhsal ölümden kurtarmaya yettiğini ifade etmiştir.

Döneminin önemli bir parçası olmak çabasıyla şair, daha yüksek, bazen yalnızca anlaşılır ve erişilebilir erdemlerin arayışı içerisine girmiştir. Yaşadığı çevreyi değiştirmek, arkadaşlar kazanmak, bilgelik çiçeklerine hayran olmak ve mutluluğu tatmak, güzelliği özümsemek ve yeteneğinin kıvılcımlarını cömertçe serpmek, güzelliği ortaya çıkarmak ve keşiflerini içtenlikle paylaşmak amacıyla şiirler yazmıştır.

Zümrüt tepelerde konaklayan şair bu yaşam tarzının kalbine huzur verdiğini belirtmektedir. Özellikle şeftali çiçekleri ve ırmakların onu etkilediğini ifade etmektedir. Dünyadaki varoluşun bir gizemi olduğunu düşünmekte ve ölümlüler için olmayan bir dünyanın varlığını kabul etmektedir. Li Bai, kendisini insani kuralların ötesinde ölümsüz bir şair olarak betimlemektedir. Ve bu nedenle yazılarını genellikle tercih edilen saray estetiğinden farklı bir şekilde ortaya koymaya çalışmıştır.

Örneğin sonun habercisi olarak su saatinden damlayan su ve ayı yutan dalgalar imgesini kullanmayı tercih etmiştir. Aslında bu anlatımda trajediye ilişkin haber verilmektedir. Oysa şair trajediyi bile farklı bir şekilde ortaya koyarak dönemin şiirsel anlatımından ayrılmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi sürgün hayatını da tadan ölümsüz şair Li Bai aynı zamanda şarap aşığı saygı duyulan birisi olmuştur. Şiirlerinden hareketle hiç kimse onun tarihteki en büyük Çin şairlerinden biri olmadığını iddia edemeyeceği sonucuna varmak mümkündür. Kitap onun şiirlerindeki güzellik, kendilik bilinci, doğa ve insana olan yaklaşım, dünyayı anlama ve tarihsellik gibi konuları betimlemesini öne çıkarmaktadır. Okura yaşamın farklı taraflarının ipuçlarını şiirsel anlatımla veren şair insanların yaşama dair bakış açılarını yeniden değerlendirmelerini istemektedir.

Kaynakça

Haz: Турицын, И.В. (2024). Ли Бо: Бессмертный поэт эпохи династии Тан. Перевод: Го Сяоли, Чэн Хун. Москва: НИИ истории, экономики и прав.

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi
BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bengi>

ISSN: 2717-6584

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki Osmanlı Eserlerinin Kültür Turizmine Etkisi Üzerine Bir İnceleme

A Study on the Effect of Ottoman Artifacts on Cultural Tourism in the Turkish Republic of Northern Cyprus

doi: 10.58646/bengi.1512898

Geliş/Received: 09 Temmuz 2024

Kabul/Accepted: 07 Eylül 2024

Selahattin Kabakci*

Özet

Turizm endüstrisi, teknolojinin gelişmesi ile turizm faaliyetlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Turizm birçok ülke için birincil gelir kaynağını oluşturmaktadır. Turizmin önemli bir türü olan kültür turizmi, turistlerin yeni deneyimler kazanmalarına ve ziyaret ettikleri ülke veya bölgenin kendine özgü somut ve soyut değerlerini tanımalarına olanak sağlamaktadır. Bu makalenin amacı, kültür turizmi adı altında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin tarihi ve burada bulunan Osmanlı eserleri hakkında farkındalığı artırmaktır. Turistlerin bu yerleri ziyaret etmesini teşvik ederek, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde deniz, kum ve güneş turizmine alternatif olarak kültür turizminin teşvik edilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Kültür Turizmi, KKTC, Osmanlı Eserleri.

* Sorumlu Yazar/Corresponding author: Drnt., Selçuk Üniversitesi, e-posta: selahattin.kabakci@gmail.com. Orcid: 0009-0008-6406-7104.

Atf/Citation: Kabakci, S. (2024). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki Osmanlı Eserlerinin Kültür Turizmine Etkisi Üzerine Bir İnceleme. BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2024 (3), 510-558.

Abstract

The tourism industry has significantly impacted tourism activities, especially with the advancement of technology. Tourism constitutes a primary source of income for many countries. Cultural tourism, a key type of tourism, allows tourists to gain new experiences and familiarize themselves with the unique tangible and intangible values of the country or region they visit. The aim of this article is to increase awareness of the history of the Turkish Republic of Northern Cyprus and the Ottoman artifacts found there under the banner of cultural tourism. By encouraging tourists to visit these sites, the goal is to promote cultural tourism as an alternative to sea, sand, and sun tourism in the Turkish Republic of Northern Cyprus.

Keywords: Tourism, Cultural Tourism, KKTC, Ottoman Artifacts.

Giriş

Turizm endüstrisinin temel işlevi turistlere hizmet etmektir. Tüm sektörlerin karşılıklı olumlu ilişkileri turizm endüstrisinin sürekliliğini sağlamaktadır. Turizm endüstrisini, ulaşım, konaklama, rekreasyon ve yiyecek-içecek işletmeleri oluşturmaktadır. İlk çağlardan günümüze kadar insanın merak duygusu, yeni yerler keşfetme, farklı deneyimler kazanmak gibi istekleriyle bulunduğu yerden başka bir yere seyahat etmesi, turizm ürün ve hizmetlerinin oluşmasını sağlamıştır. Bu turizm ürün ve hizmetlere, ulaşım aracılığıyla hızlı, kolay ve aktif olarak erişim sağlanmaktadır (Camilleri, 2018: 6).

Kültür turizmi ile turistlerin gitmiş oldukları yerin tarihini, kültürünü, yemek, sanatını, mimarisini, gelenek- göreneklerini, festivallerini, tarihi yerlerini, müzelerini, flora ve founasını ayrıca gidilen yerdeki yaşayan insanların gündelik hayatlarını tanıma ve deneyimleyerek yeni kültürleri öğrenmiş olmaktadırlar. Kültür turizmi çerçevesinde ülkenin veya bölgedeki yaşayan medeniyetlere ait günümüze kadar gelen restorasyonlu veya orijinal hali korunmuş mimari yapıların yanı sıra müzeler ile geçmiş dönemde yaşamış medeniyetlere ait nesnelerin ve sanat eserlerinin sergilenmesi turistlerin o dönemde yaşama hissini uyandırmaktadır (Whyte, Hood, ve White, 2012: 8).

Yeni Taş Devri, Bronz Çağı, Eski Mısır Dönemi, Hitit Dönemi Finikeliler Dönemi, Asurlular Dönemi, Mısır Dönemi, İran Pers Dönemi, Pers ve Helen Dönemi, Ptolemiler Dönemi, Roma Dönemi, Bizans Dönemi, Haçlılar Dönemi, Lusignan Dönemi, Venedik Dönemi, Osmanlı Dönemi, İngiliz Dönemi, Kıbrıs Cumhuriyeti ve son olarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Dönemi gibi evreleri kapsayarak geniş bir tarihi geçmişe sahip olan Kıbrıs, kapsamlı bir kültür çeşitliliğine sahiptir. Bütün dönemler tarih boyunca birbirlerini etkilemiştir. Kıbrıs'ın Osmanlı Dönemi'nde Türk mimarisini yansıtan eserler olarak camiler, kiliseden çevrilen camiler, hanlar, hamamlar, çeşmeler, su kemerleri, kaleler, konutlar, tekkeler ve türbeler yapılmıştır (Ertürk, 2018b: 4).

1. Turizm Kavramı

Turizmin temelini, insanın psikolojik tatmin duygusu oluşturmaktadır. Turizm kavramının daha iyi anlaşılması için turizm sözcüğü incelendiğinde Latince kökenli olup Latince'de dönme hareketini ifade eden "tornus" sözcüğünden "tour" ve touring kelimeleri türetilmiştir. Hareket edilen yere dönmek şartıyla gerçekleştirilen seyahat, tour sözcüğü ile ifade edilmiştir. Touring sözcüğü, zevk için yapılan eğitsel ve kültürel özellik gösteren seyahatler için kullanılmaktadır. Turizm (tourism) sözcüğü ise "tur yapan" anlamına gelen "tourist" sözcüğü ile "tour" sözcüğünden doğmuştur (Özdipçiner ve Soydaş, 2016: 2).

Birleşmiş Milletlere bağlı ve küresel turizm konusunda önde gelen uluslararası kuruluş olarak tanınan Dünya Turizm Örgütü (WTO) turizmi şu şekilde açıklamaktadır: Eğlence, iş ve diğer amaçlarla art arda bir yıldan fazla olmamak üzere ikamet ettikleri yerlerin dışındaki yerlere seyahat eden ve orada kalan kişilerin faaliyetleridir (Rowe, Smith ve Borein, 2002: 3).

Uluslararası Bilimsel Turizm Uzmanları Birliği tarafından 1980'te yapılan turizmin tanımı olarak, insanların ikamet ettikleri yerlerin dışında yerlere seyahat ve turizm sektöründe faaliyet gösteren iş yerlerinin ürettiği mal ve hizmetlerin tüketilmesidir.

Çeşitli turizm tanımlarından hareketle turizm kavramı hakkında şu sonuçları çıkartabiliriz (Ünüvar, 2008: 5);

- Turizm, kişilerin devamlı ikamet ettiği yer dışına yaptıkları seyahat hareketleridir.
- Turizm faaliyeti içinde var olan seyahat hareketi kişilerin iradeleriyle gerçekleştirilmelidir.
- Seyahatin, turizm olayı sayılabilmesi için para kazanmak, askeri, politik, siyasi amaçlar dışında yapılması gerekmektedir.
- Yer değiştirme faaliyetinin turizm olarak nitelendirilebilmesi için kişinin gittiği yerde en az bir gece konaklaması şarttır.
- Konsolosluk temsilcileri, diplomatlar, mülteciler vb. turizm faaliyeti içinde değerlendirilmezler.

1.1. Turizmin Önemi

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, turizm, dünya ekonomisinde en hızlı gelişen ve genişleyen sektörlerden biri haline gelmiştir. Turizm, çoğu zaman diğer birçok endüstri gibi bölgesel veya ulusal kalkınma için bir araç olarak kullanılmıştır. Turizm sektörü, yaygın biçimde gelir, iş ve vergi gelirlerinin oluşturulmasında, ödemeler dengesi problemlerinin hafifletilmesinde, bölgesel ve ulusal ekonomik gelişmelere katkıda bulunmada rol oynayan önemli bir faktör olarak yerini almıştır (Çımat ve Bahar, 2003: 2).

Turizm hem ulusal ekonomiye katkıda bulunan hem de uluslararası kültürel ve toplumsal iletişimi sağlayıcı ve bütünleştirici etkisi ile dünya barışının korunmasında büyük payı olan bir sektördür. Turizmi diğer sektörlerden ayıran en önemli özelliği onun bir hizmet sektörü olmasıdır. Turizm sektörü hizmet sektörüne dahil edildiği için emek yoğun üretim gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle emek becerisinde meydana gelecek değişim, ürünün kalitesinin düşmesini ve yükselmesini etkilemektedir. Turizm sektöründe ürün ve fiyat standartları; yere, zamana ve ziyaretçiye göre değişebilir. Bu sektördeki girişimciler, ilgili

sektöre yapılan kamu harcamalarıyla ve alt yapı çalışmalarıyla çok yakından ilişki içindedirler. Bu nedenle kaliteli bir turizm hizmeti, kamu ve özel sektörün birlikte oluşturacakları turizm bilincinde sağlanabilecektir (Yurdakul ve Özgencil, 2017: 174).

Ülkelerin gelir kaynağının ilk sırası turizme yer verilmiştir. Turizm sadece tek başına seyahat getirisi sağlanmamaktadır. Seyahatin yanı sıra konaklama, yiyecek-içecek, rekreasyon, hediyelik eşya ve dağıtım işletmelerinin turizm gelir getirisine büyük ölçüde katkısı bulunmaktadır.

Turizm endüstrisinin sürekli ve aktif kullanılması gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde doğrudan ülke ekonomisine önemli ölçüde etki etmektedir. Turizmin önemini şu şekilde sıralayabiliriz;

- Ülkeye başka ülkelerin para biriminin girmesini sağlamaktadır,
- Turizm alanına yapılan yatırımlar ve yapılanmalar ülke ekonomisine katkıda bulunmaktadır,
- Ülkedeki işsizlik probleminin azalmasını sağlamaktadır,
- Bölgeler arası gelişmişlik düzeyindeki farklılıkların azalmasını sağlamaktadır,
- Yabancı turistlerin ülkeye gelmesiyle kültürler arası iletişimi artırmaktadır.

Ülkeler turizm gelirlerini arttırmak için mevcut turizm yönelimlerine ek olarak farklı turizm türlerine yönelmeleri ile alternatif turizm (gastronomi, sağlık, hüzün, spor, etkinlik, kruvaziyer vb. turizm çeşitleri) kaynakları oluşturarak turistlerin farklı istek ve ihtiyaçlarını karşılanması ülkenin turizm pazar payının artmasını sağlamaktadır. Artan pazar payı ile ülkenin ulusal ekonomisi gelişmektedir.

1.2. Kültür Turizmi

Kültür kelimesi, Latince'deki 'Cultura' ya da 'Colera' ediminden kaynaklanmaktadır. Tarımsal anlamda ekip biçmek, sürmek ve ürün yetiştirmek şeklinde kullanılan 'Cultura' nın, ilk kez insan deneyimi ve onun yaşama tarzı olarak anlam kazanması, Almanya'da 1750'den sonra gözüken gelişmeler sonucunda ortaya çıkmıştır. Kültür kavramı, insanın zihinsel kapasitesinin yarattığı bir değer olarak kullanılmaya başlamıştır. 1843'de Gustav Klemm tarafından yazılan 'İnsanlığın Genel Tarihi' adlı kitapta 'Kültür' sözcüğüne, çok açık ve net bir şekilde bir insan topluluğunun yetenek ve becerileri, sanatları ve gelenekleri olarak topyekûn yaşama tarzı şeklinde anlam kazandırılmıştır (Usal ve Kuşluvan, 1998: 105).

Türk dil kurumu sözlüğüne göre kültür; tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede

kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin (Türk Dil Kurumu, 1998: 1436).

Kültür teriminin iki ana tanımı vardır: birincisi antropolojik yaklaşım olarak tanımı, tam/büyük yaklaşım sanat, müzik, edebiyat, dil, gelenekler, din, yemek, ev, mobilya, silah vb. gibi tüm insan etkinliklerinin kültürel olduğu; İkinci tanımı, insan faaliyetinin yalnızca entelektüel, ahlaki ve estetik yönlerinin kültürel olarak sınırlandırılmış olmasıdır (Matuchniak-Krasuska, 2015: 234).

Kültür turizmi, “bir bölgede yaşayan bir insan grubuna özgü somut ve soyut özelliklerinin, ziyaretçinin ilgi ve amacına göre gerçek ortamında deneyimlenmesi için yapılan seyahat” olarak tanımlanmaktadır. Bu basit tanım, kültürün değişik unsurlarına göre insanların seyahat edebileceklerine ve hepsinin kültür turisti olduğuna işaret etmektedir. (Bahçe, 2009: 3).

Dünya Turizm Örgütü'nün (UNWTO), Çin'in Chengdu şehrinde düzenlediği 22. Genel Kurul Toplantısında, Kültür turizmi, ziyaretçilerin temel motivasyon kaynakları, bir turizm destinasyonundaki somut ve somut olmayan kültürel turistik yerleri/ürünleri öğrenmek, keşfetmek, deneyimlemek ve tükettikleri bir turizm türüdür. Bu turistik yerler/ürünler bir bireyin bir dizi ayırt edici maddi, entelektüel, manevi ve duygusal özellikleriyle ilgilidir. Sanat ve mimariyi, tarihi ve kültürel mirası, mutfak mirası, edebiyat, müzik, yaratıcı endüstriler ve yaşam tarzlarıyla yaşayan kültürler, değer sistemleri, inançlar ve gelenekler” olarak tanımlamıştır. Bu yeni tanım, kavramın çok daha geniş bir doğasını doğrulamaktadır. Sadece tarihi alanlar ve anıtlarla değil, aynı zamanda çağdaş kültür turizminin yaşam tarzları ve gündelik kültürün bir parçası olduğunu göstermektedir (Islomov, 2021: 288).

Kültür turizmine eğilimi olan turistler diğer turizm türlerine eğilimi olan turistlere göre farklı kişilik özelliklerine sahiptir. Kültür turizmine katılan turistlerin, kültürel ürün türlerine göre farklı kişilik özelliklerine sahip olmasına rağmen diğer turizm türlerinin turistleri ile bazı ortak özellikleri bulunmaktadır. Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan bir araştırmada kültürel turistin çok yaygın olduğunu sonucuna varılmıştır. Kültürel turistlerin genel özellikleri şunlardır (Silberberg, 1995: 363);

• Turistlerin gelir düzeyleri çok yüksektir ve tatilleri boyunca çok fazla para harcamaktadırlar,

- Ziyaret ettikleri bölgede çok fazla vakit geçirmektedirler,
- Genellikle otellerde veya motellerde konaklamaktadırlar,
- Alışveriş imkânlarından çok fazla faydalanmaktadırlar,
- Ziyaret ettikleri bölgedeki yerel halka göre eğitim düzeyleri daha yüksektir,

- Kadın katılımcılar erkek katılımcılara göre daha fazladır,
- Çoğunlukla orta yaş turisti (25 – 60 yaş) kültür turizmini tercih etmektedir.

2. Kıbrıs'ın İsim Kökeni ve Konumu

Akdeniz'in doğu ucunda yer alan Kıbrıs, Sicilya ve Sardunya Adaları'ndan sonra bu denizdeki en büyük üçüncü adadır. Adanın toplam yüzölçümü 9.251 km² olup 3355 km²'si KKTC'ye aittir. Türkiye'den 70 km, Suriye'den 100 km, Mısır'dan 370 km, Rodos'tan 400 km ve Girit'ten de 500 km uzaklıktadır. Adanın ismi en çok kabul gören görünüşe göre Latince bakır anlamına gelen "aes cuprium" kelimesinden gelmektedir (Önalp, 2007: 9).

Türkçe'de Kıbrıs, Arapça'da "Kubrus" (Kubruş), Batı dillerinde "Cyprus", "Cypre", "Chypre", "Gipros" ve "Cypren" olarak adlandırılan ada; Mısır ve Hitit kaynaklarında müştereken Alaşya (Alasya) şeklinde geçerken, Mısır kaynaklarında, ayrıca "Asi" kelimesiyle de ifade edilmektedir. Asurlular'da "Yatnana" veya "Ya", İbraniler'de "Kittim" denilen Kıbrıs; "Kypros" olarak ilk defa Homeros'ta geçmektedir (Özmen, 2018: 22).

2.1. Kıbrıs'ın Tarihçesi

Kıbrıs coğrafi konumunun stratejik önemi olması nedeni ile tarih boyunca birçok uygarlığın egemenliği altında bulunmuştur. Kıbrıs'ta çok eski zamanlardan beri insan toplulukların yaşamış olduğu arkeolojik kazılar ile ortaya çıkmıştır. İnsanların adaya ilk kez M.Ö. 12.000 yıllarda Kıbrıs'a deniz yoluyla neolitik denizciler ulaşmayı başarmıştır. Kıbrıs'taki ilk yerleşimcilerin Neolitik Çağ'da Anadolu'dan ve Levant'tan gelen topluluklar olduğuna dair görüşler mevcuttur. Adanın güneyinde bulunan Khirokitia'nın M.Ö. 5800'den daha eski bir yerleşim yeri olduğu Karbon 14 metodu kullanılarak belirlenmiştir (Önalp, 2007: 9; Bar-Yosef Mayer, Kahanov, Roskin, ve Gildor, 2015: 412).

Kalkolitik Çağ döneminde adada yaşayanlar sayesinde bakırın ve bronzun gelişmesiyle birlikte daha fazla bakırın işlenmesi ve taşınması Kıbrıs'ı bir ticaret merkezi ve ihracatçı konumuna gelmiştir. Bu çağın sonlarına doğru Mısırlılar etkilerini göstermeye başlamışlar ve Mısır ile Girit arasında ticaret yapılmaya başlanmıştır (Mallinson, 2012: 9).

Bronz Çağ döneminde Kıbrıs'ın komşu ülkelerle, özellikle Anadolu ile ticari ve kültürel temasları çok gelişmiş ve Kıbrıs'tan Anadolu'ya bakır ihraç edilmiştir. Erken Bronz Çağı'ndan itibaren sürekli olarak Anadolu'nun etkisinde kalmaya başlamıştır. Başlangıçta Kıbrıs ve Anadolu'nun kültürel özellikleri birleşmiştir. Daha sonra ise saf Anadolu seramik tipi hâkim olmuştur. Bu dönemde Kıbrıs, Anadolu'nun özellikle batı (Truva - Yortan) ve güney bölgeleriyle sürekli temas halindedir. Kıbrıs'ın Kalkolitik devirdeki komşularıyla olan sınırlı ilişkisi, bu dönemde yoğunlaşarak, Anadolu'ya özgü çanak çömlek yapımı ve maden işleme

sanatı Kıbrıs'a gelmiştir. Aynı dönemde Anadolu'dan gelen insanlar, Kıbrıs'ın kültürünü zenginleştirmekle kalmamış, nüfusunu da artırmış ve halk kıyılarından uzaklaşarak vadilerde çoban ve çiftçi kulübeleri kurmuştur. Bu dönemde Kıbrıs'ta seramik endüstrisi yüksek bir seviyeye ulaşmış, ayrıca kaynaklardan çıkarılan bakır külçeler halinde dış ülkelere gönderilmiştir. Bakır, süs eşyalarında; daha sert olan tunç ise sadece silah yapımında kullanılmaya başlanmıştır. 1500'lerden itibaren Kıbrıslılar, Minoa Giriti'nin Linear A'sına benzeyen bir yazı şekli kullanmaya başlanmıştır. (Gözlü, 2011: 232-233).

Kültürel gelişim ve ekonominin olumlu hareketlenmesi Kıbrıs için avantaj sağlarken adanın savunmasının yetersiz olması, bu adanın zenginliğinden faydalanmak isteyen güçlü komşularını cezp etmiş ve Geç Bronz Çağı döneminde (yaklaşık M.Ö.1500–1450) Mısır Firavunu III. Thutmose'un orduları Kıbrıs'ı ele geçirmiştir. Ancak ada ile ilgilenen Hititler de bir süre Kıbrıs için Mısır ile mücadele etmiş ve Hitit Kralı III. Tudhaliya zamanında (M.Ö. 1320) Kıbrıs, Hitit Krallığı'nın egemenliği altına girmiş ve 120 yıl boyunca onun egemenliği altında kalmıştır. Hititliler Karpaz bölgesindeki Nitovikla'da yerleşip adadan bakır ihtiyaçlarını karşılamış ve aynı zamanda adayı sürgün yeri olarak kullanmışlardır. Hititlerin Kıbrıs'taki egemenliği, Hitit Krallığı'nın M.Ö. 1200'de yıkılması ile bitmiş ve Kıbrıs yeniden Mısır Firavunlarının egemenliği altına girmiş ve askeri üs olarak kullanmışlardır. Mısırlıların egemenliği sırasında Dor istilası sonrası Ege'den ve Anadolu'dan milletler Kıbrıs'a göç etmiş ve koloniler oluşturmuştur (Middle East Technical University, 2024).

M.Ö.1200 yıllarında Doğu Akdeniz'deki siyasal güçlerin ortadan kalkmasıyla Suriye bölgesinde hem iç ticaret hem de dış ticaret de tüm Akdeniz'i dolaşan Fenikeliler M.Ö.1100'ler de Cebelitarık Boğazına ulaşmıştır. Kıbrıs'ta (Salamis), Ege'de (Rodos, Thera gibi) Malta'da (Melite) Sicilya'da, Sardunya bölgelerine üstler kurmuşlardır. M.Ö.1000 yıllarında Kıbrıs'ta Fenike hâkimiyeti başlamıştır. Hz. Süleyman'ın kayın babası olan Tir (Sur) Kralı I.Hiram Kıbrıs'ta hâkimiyetini kurmuştur. 291 yıl süren bu dönemde Kıbrıs'ta kültür ve medeniyet sahasında büyük gelişmeler yaşanmıştır. III. Tiglat-pileser zamanında Kıbrıs'ta Asur nüfusu artmış ve III. Tiglat-pileser'in yerine geçen oğlu olan Asur kralı II. Sargon (Şarrukin) M.Ö.722-705'de Fenikelileri yenmiştir. M.Ö.709'da Samaria merkezli İsrail Devleti'ni ve Kıbrıs'ı ele geçirmiştir. Kıbrıs krallıkları Asur Krallarına bağlılık sözü vermiş ve haraç ödeyerek varlıklarını sürdürmüşlerdir. M.Ö. 612'de Asur'un yıkılışına kadar egemenliğinde kalmışlardır. Doğu Akdeniz bölgesinde yerini tekrar Mısır almıştır. M.Ö. 609'da Sais Kralı Firavun II. Amasis bölgeye hâkim olmuş ve Kıbrıs'ı da tekrar almıştır. Salamis'i ve diğer Kıbrıs

şehirlerinin yönetimine Euelthon'u Firavun'un genel valisi olarak Kıbrıs'ı yönetmiştir. Bu dönemde maden ve kereste ihracatı daha çok mısır ve Suriye'ye yapılmıştır (Okkar, 2017: 34).

Mısır'ın son Firavunlarından II. Amasis ölmesi ile yerine oğlu III. Pisametik geçmiştir. Pers Kralı II. Kambises Mısır'da başlayan entrikalar üzerine saldırıya geçerek III. Pisametik'in esir olarak Sus şehrine yolladı ve M.Ö. 525'te Firavunların saltanatını sona erdirmiştir. Firavunların egemenliğinde olan yerler Perslere bağlanarak senede 350 talan vergi vermeye başlamışlardır. M.Ö. 500 yılında İyonlar, Perslere karşı isyan etti. Salamis şehrinin kralı olan Gorgos kardeşi Onesilos tarafından Perslere karşı isyan çıkarmasını istemiş fakat bu girişim başarısız olmuştur. Bunun üzerine Onesilos, Gorgos'un sur dışında gezmesinden faydalanarak şehrin kapılarını kapattı ve hükûmeti eline geçirmiştir. Bu duruma Kıbrıs'ın diğer kralları da isyan ettiler. Onesilos kendine katılmayan ve Fenike sömürgesi olan Amatus'un üzerine Yunan donanması ile birlikte yürümüştür. Pers komutanı Artybios'un emrinde bulunan kuvvetler, karada Kıbrıslılara karşı ve denizde ise Fenikeler ile İyon donanmaları arasında savaş başlamıştır. Fenikelilerin deniz savaşında yenilmeleri savaşın sonucunu etkilemedi. Kara savaşını kazanan Persler savaşı kazandı ve Onesilos öldürülmüştür. Kıbrıs tekrar Pers hâkimiyetine girdi. M.Ö. 411'de Perslerin Kıbrıs'a hâkim oldukları Darius ile Serhas zamanlarında Kıbrıs'ta hüküm süren ailenin (Teukrid) torunu olan Evagoras ise Yunanistan'da öğrenimini tamamladıktan sonra Kıbrıs'a gelerek Salamis Krallığını kurmuştur. Evagoras, Yunanlılar ile dostluk kurdu. Kıbrıs'ı Persler karşı isyana teşvik etmiş sonuç başarısız olmuştur. Perslere bilgi vermek kaydı ile krallığını kaybetmekten kurtarmıştır. M.Ö. 374'te suikast sonucu Evagoras öldürüldü ve yerine oğlu Nicocles geçmiştir (Alasya, 1964: 18-19).

Makedonya kralı Büyük İskender, M.Ö. 336'da babasının II. Philip'in öldürülmesinin ardından komutanlarca kral ilan edilmiştir. M.Ö. 334'ün ilkbaharında toplam 30 bin piyade ve 5 binin üzerinde süvariden oluşan ordusuyla yola çıkmış ve bu ordunun içinde 14 bin Makedonyalı ve Helen birliğine bağlı 7 bin asker ile birlikte M.Ö. 333'te İssos Savaşı'nda, Pers Kralı Darius'u kesin bir yenilgiye uğratmıştır. İskender, bu zaferden sonra Suriye ve Fenike'ye doğru ilerlemiştir. Amacı, Fenike kıyılarını fethederek pers donanmasını üstsüz bırakmak ve etkisizleştirmektir. Bir liman kenti olan Tyre ile yapılan kanlı bir kuşatma sonucunda Tyre kalesini de ele geçirmiştir. Tyre'nin kuşatılması sırasında Kıbrıs Kralları İskender'in yanında yer alarak donanma desteği vermişlerdir. Kıbrıs, M.Ö. 333'te Büyük İskender'e bağlanmış ve yardım eden Kıbrıs Kralları'na özerklik vermiştir. Kıbrıs'ın Büyük İskender için önemi, Batıdan gelebilecek tehlikelere karşı Kıbrıs'ı ileri bir karakol olarak kullanmıştır. M.Ö. 323'te Büyük İskender'in ölümü ile mirasçıları, zengin bir ödül olan Kıbrıs üzerine kavga ettikleri

zaman, Kıbrıs Kralları'nın da özerk yönetimleri sona ermiştir. Büyük İskender'in generallerinden biri olan Ptoleми Soter, Mısır'da Ptoleми Hanedanlığı'nı kurmuştur. Ptoleми, M.Ö. 321'de Kıbrıs'ı ele geçirmek için Salamis Kralı Nicocreon, Paphos Kralı Nicocles, Soli Kralı Pasocrates ve Amathus Kralı Androcles ile ittifak yapmıştır. Rakibi Antigonos Cyclops, Ptoleми'nin Kıbrıs'taki gücünü dengelemek için Kition, Lapithos, Marium ve Cyrenia (Girne) şehir kralları ile anlaşma yapmıştır. Ptoleми, M.Ö. 312'de bir ordu gönderip Antigonos'a destek veren şehir krallarını yenilgiye uğratmıştır. Fakat yapılan savaflara rağmen, M.Ö. 294'e kadar Kıbrıs'ı ele geçirememiştir. Bu savaflarda Kıbrıs şehir kralları zayıf düşerek yok olmuş ve çok sayıda insan ölmüştür. Bu dönemde ada, yarı bağımsızlık statüsüyle Mısır'a bağlanmış ve Kıbrıs şehir krallıkları kandırılarak, merkezi bir yönetim kabul edilmiştir. Helen olan Ptolemelerin olduğu dönemde Kıbrıs, büyük ölçüde Helenleşti ve Kıbrıs'ta karışık bir kültür oluşmuştur. Helenistik Kıbrıs'ta sanat ve felsefe gelişmiştir. Felsefenin önde gelen isimlerinden Kıbrıs'ın Kition şehriden olan ve Atina'da Stoacı okulun kurucusu Kıbrıslı Zenon'dur. Bu dönemde Kıbrıslılar, heykel ve tıp alanında da başarılı olmuşlardır. Ptolemeler döneminde, M.Ö. 320'de Kudüs'ün alınmasından sonra Kıbrıs'a Yahudiler de gönderilme ile birlikte bakırcılıkta yapılmıştır. Kıbrıs, Helenistik bir devlet olan Ptolemaioslar devletinin bir parçası olarak strategos denilen, Mısır kralına bağlı hükümet generalleri tarafından yönetilmiştir. Ptolemaios hanedanının tüm erkek hükümdarları, "Ptolemaios" ismini taşımışlardır. Ptolemaios hanedanı krallarının eşleri olan kraliçelerin bazıları kocaları ile kardeştir. Kraliçe isimleri çok kere Kleopatra, Arsinoe veya Bernice olmuştur. Ptolemaios hanedanının tarihte en ünlüsü, en son üyesi ve en son kraliçesi olan VII. Kleopatra'dır. İki buçuk asır süren iç çekişme ve entrikalarla devam eden Ptolemaios dönemi, M.Ö. 58 yılında komutan Marcus Porcius Cato tarafından ada Roma hâkimiyetine geçmiştir (Gözlü, 2011: 354-356).

Kıbrıs'ın Roma İmparatorluğu tarafından alınmasından sonra Aziz Claudius, Lex Clodia adında bir tasarı hazırlamış ve bu tasarı uyarınca Kıbrıs'ta bulunan krallığın son bulması kararı alınmıştır. M.Ö. 53-51 yılları arasında Kıbrıs'ta valilik yapan Claudius, ağır vergiler ve vergide usulsüzlük, eyaletlilerden aşırı talepte bulunma, eyaletlilere onurlandırma konusunda baskı yapma, yasadışı yollardan sağladığı finansmanla Roma'ya elçi gönderme, rüşvet ve haraç alma gibi fiillerin yaygın olması ekonomik ve siyasi sorunlara neden olmuştur. Bu nedenle halka uygulanan ağır vergiler uygulanmıştır. Claudius'un görevini bitirdikten sonra yerine M.Ö. 51'de Cicero adaya vali olarak atanmıştır. Aynı zamanda P. Cornelius Dolabella tarafından Claudius'a görevini kötüye kullanma ve vatana ihanet suçuyla dava açılmıştır. Fakat Caesar'ın katillerinden damadı Brutus, dostu Pompeius ve aynı grupta yer alan diğer

senatörlerden destek görmüş, her iki suçtan da aklanmıştır (Ertekin, 2008: 361). Cicero, hasat zamanında ortaya çıkan kıtlık sorununu çözmesi ve halka uygulanan ağır vergilerin kaldırılması sağlamıştır. Bu dönemde Salamis gibi liman şehirlerinde ticaretin gelişmesi ve zeytinyağı ticaretinin yapılması Kıbrıs'ın ekonomisi iyileşmiştir. Cicero Valiliği döneminde oluşturulan bir ordu Fırat Nehri'ni geçerek Anadolu'ya girmiştir. Amanos dağlarında yaşayan ve Roma hâkimiyeti altında olmayan kabileleri Roma İmparatorluğu egemenliğine katmıştır. Roma döneminde adada ekonomik, tarım, bayındırlık alanlarında gelişmeler yaşanmıştır. Gemicilik, Kıbrıs günlük yaşamı ve kültürünün önemli bir parçası olmuştur. Siyasi bütünlüğün simgesi olarak Kıbrıs Federasyonu adıyla para bastırılmıştır. Adanın yönetim şekli Roma prensiplerine göre olmuş ve adada büyük askeri birimlerin yerine küçük birimler yer almıştır (Akçay, 2018: 141-142).

M.Ö. 48'de, Mısır'daki faaliyetleriyle meşgul olan Julius Cesar, adanın kontrolünü IV. Arsinoe'e ve XIII Ptolemy bıraktı. M.Ö.36'da VII. Kleopatra'nın Kıbrıs'a tam anlamıyla hâkim olması Mark Anthony'nin desteğiyle olmuştur. M.Ö.30'da VII. Kleopatra'nın ölümü ile Kıbrıs, Octavian tarafından Roma'ya geri verilmiştir. Bu dönemin en önemli olaylarından biriside Kıbrıs'ta Hristiyanlığın başlamış olmasıdır. M.S. 45 yılında, Kıbrıslı bir Yahudi olan Havari Barnabas, arkadaşı Aziz Paul ve yeğeni Markos Hıristiyanlığı yaymak için gelmiştir. Paganların ve Yahudilerin bunlara karşı oldukça düşmanca tepkiler ile karşılaşmışlardır. Hıristiyanlığı kabul eden ilk Romalı Vali Paulus tarafından yönetilen ilk ülke olmuştur. M.S. 49'da Barnabas ve Markos Kıbrıs'a geri dönmüş ve Lazarus'u Kition'da bu kez piskopos olarak atanmışlardır. Kıbrıs Kilisesi'nin kurucusu Havari Barnabas M.S. 57 yılında trajik bir şekilde adadaki Yahudiler tarafından taşlanarak öldürüldüğünde Markos tarafından antik Salamis yakınına gömüldüğü rivayet edilmiştir. Hıristiyanlık 4. yüzyıldan sonra adada hızla yayıldı ve bunun başlıca nedenin piskoposlara verilen önemli yetkinin hükümetin tartışmasız temsilcisi olması etkili olmuştur (Christodoulou, 2013: 52-57).

M.S. 70'te Yahudi Zealotlar (Fanatikler) tarafından Romalılara karşı Kudüs'te başlatılan Yahudi İsyanı'nın vergilerin toplanması, kanunların uygulanması, arazilerin işletilmesi gibi konularda aksaklıklar ve usulsüzlüklerin yanı sıra Yahudi geleneklerinin ve kutsallarının aşağılanması ve defalarca kez hor görülmesi isyanı tetiklemiştir. Florus'un, Yahudilerin Tapınak hazinesinden 17 Talent (para birimi) talep etmesi, isyanın başlamasının görünürdeki sebebidir. Diğer taraftan isyanın gerçek sebebi ise, Zealotlar'ın isyan ortamında faydalanabileceklerini düşünerek harekete geçmeleridir. Bu isyan Romalılar tarafından Kudüs'ün kuşatılmasıyla şehirde ve Kral Süleyman tarafından inşa edilen Tapınak'ta büyük bir

yıkım gerçekleşerek Romalıların eline geçmiştir. Zealotlar'ın aşırı bir tavırla başlattıkları bu savaş, Kudüs'teki Yahudi varlığını sona erdirecek noktaya getirmiştir (Erdemir ve Erdemir, 2010: 123-124). Bu isyanın ardından sağ kalan Yahudiler Mısır, Cyrenaica, Libya, Mezopotamya ve Kıbrıs gibi yerlere göç etmişlerdir. İmparator Traianus, Armenia Kralının Parth Kralı tarafından devrilmesinin Roma için bir sorun ve Parthlarla bir savaş sebebi olarak görmesi üzerine, Parthlar üzerine bir sefere çıkmış, Armenia'yı bir Roma eyaletine çevirmiş, oradan Mesopotamia'ya inmiş, kuzeyini Roma'ya ilhak etmiş ve Parth başkenti Ctesiphon'u ele geçirmiştir. Tüm bu olaylara karşılık olarak bilinen İkinci Yahudi İsyanı M.S. 115'te Cyrenaica'da Yahudiler tarafından isyan başlamıştır. Bu isyan, Mısır ve Kıbrıs'a kadar ulaşmıştır. Cyrenaica'da çıkan isyanda Yahudilerin başında Andreas adında birisi bulunmaktadır ve şehirde yaşayan bütün Yunan ve Romalıları öldürmüşlerdir. Bunun üzerine Cyrenaica'daki Yahudiler Mısır'ın geri kalanını yağmalamışlar, ancak İmparator'un gönderdiği Marcius Turbo ve birlikleri tarafından durdurulabilmiştir. Artemion adlı başka bir Yahudi liderliğindeki Kıbrıs'taki ayaklanmalarda yine hedef Romalılar ve Yunanlılardı. Adada o kadar çok yıkıma neden olmuşlar ki, Cassius kendi döneminde Kıbrıs'a Yahudilerin gelmesinin yasak olduğunu söylemiştir (Bozkurt, 2019: 95-96).

M.S. 395'te Roma İmparatorluğu, Batı Roma İmparatorluğu ve Doğu Roma İmparatorluğu olarak ikiye bölündü. Bizans İmparatorluğu olarak da bilinen doğu kısmı da 4. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar Kıbrıs'ı içeriyordu. Kıbrıs'ta Erken Hıristiyanlık-Erken Bizans Dönemi'nde Hristiyanlığın hızla yayılması ile birlikte Salamis Başpiskoposu I. Epiphanius tarafından Aziz Barnabas Kilisenin kurucusu olarak kabul edilen Kıbrıs Ortodoks kilisesi inşa edilmiştir. M.S. 488'de Bizans İmparatoru Zeno, Başpiskoposluk görevini kabul etti. İmparator Zeno sayesinde kilisenin kendi piskoposunun ve kendi başpiskoposunu seçebilen tamamen bağımsız olan bir kilise olmuştur. Aziz Barnabas'ın mezarının bulunduğu yere bir manastır yapılmıştır. Kıbrıs'ın başkenti Baf'tan Salamis-Constantia'ya taşındı. Bu dönemde ipek ve kuyumculuk endüstrisi gelişmiştir. Bizans İmparatoru Heraklios tarafından Salamis'te su kemeri inşa edilmiştir. Kilise sanatı Greko-Romen geleneğinden ve doğu unsurlarını içeren mimari ile inşa edilmiştir. Kıbrıs, Bizans ve İslam devleti arasında Akdeniz'deki konumu nedeniyle bu iki büyük imparatorluk arasında çatışmalar yaşanmıştır. M.S. 648-649'da Kıbrıs'a yönelik Arap akınları başlamıştır. İslam Devleti'nin mücadelesi M.S. 965 yılına İmparator II. Nicephorus Phocas'a kadar devam etmiş ve sonucunda başarısız olmuşlardır (Antoniadou, 2019: 11-12).

1191 yılında Üçüncü Haçlı Seferi sırasında Kıbrıs, İngiltere Kralı I. Richard tarafından fethedilmiştir. Ada daha sonra Lusignan ailesine geçmiş ve 1489 yılına kadar onların yönetimi altında kalmıştır. Bu dönemde Kıbrıs, önemli bir Haçlı Krallığı haline gelmiştir. Lusignan Dönemi'nde Kıbrıs'ta Katolik Kilisesi devletin resmi kurumu olmuş ve feodal yönetim ile yönetilmiştir. 1291'den sonra Acre'nin Memlûklerin eline geçmesi Mısır'ın Kıbrıs'ı Hıristiyanlığın tek kalesi olarak kalmıştır. Adanın Doğu Akdeniz'in en önemli ticaret merkezi olmasının Venedikli ve Cenevizli tüccarlar arasında ticari çekişme başlamıştır. Ammochostos şehri 1372'de Cenevizliler verilmiş ve 1464 yılına kadar yönetmişlerdir. Kıbrıs'ta 14. yüzyılda ticaret çok gelişmiştir. Lefkoşa adasının başkenti ve Ammochostos şehri önemli ticari faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Orta Çağ boyunca Kıbrıs yüksek miktarda üretim ve ihracat yapılmıştır (Love Cyprus, 2022: 10).

Memlûk Devleti, Lusignan Kralı I. Pierre'nin öncülüğünde Haçlılar tarafından gerçekleştirilen 1365 yılındaki İskenderiye saldırısına yaşadığı iç karışıklıklardan dolayı bir türlü cevap verme şansı bulamamıştı. Fakat Sultan Barsbay döneminde bu şansı elde etme imkânı bulmuştur. Üstelik Lusignan Kralı Janus döneminde artan korsancılık faaliyetleri Memlûkler için Kıbrıs'a sefer yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Memlûkler tarafından 1424 yılında ilki gerçekleştirilen ve 1426 senesinde üçüncü deniz seferi sonucunda yenilgiye uğratılan Lusignan Krallığı bu tarihten yıkılışına kadar olan süreçte bağımsızlığını kaybederek Mısır'a bağlı olan bir devlet olmuştur (Üstün, 2018: 33).

Venedikliler, 1489'da Kıbrıs'ın resmi kontrolünü Ekaterina'nın tahttan çekilmesiyle ele geçirmiştir. Bu sırada Doğu Akdeniz'in savunması Bizans'tan Venedik'e geçmiştir. Venedikliler Osmanlı tehdidi nedeniyle Kıbrıs'ı savunmak için adanın imarına çok fazla yatırım yapmıştır. Doğu Akdeniz'deki Hıristiyan tabyaları St. John Şövalyelerine ait olan Rodos ve Sakız Adası ve Cenova Osmanlıların eline geçtikten sonra Kıbrıs'ta halk ekonomik zorluklar yaşamıştır. 16. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti batıya doğru genişlemeye devam etmiştir. Osmanlı komutanı Lala Mustafa Paşa'nın komutasında 1570 yılında Lefkoşa, altı haftalık bir kuşatmanın ardından Osmanlı Devleti'nin egemenliğine girmiştir. 1571'de Osmanlı Devleti'nin Mağusa kuşatması ile Mağusa Kale Komutanı Bragadino'nun kaleyi teslim etmesi sonucu Osmanlı yönetimine girmiştir (Mallinson, 2012: 14-15).

Adanın Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmesi ile teşkilat ve yönetimi adaya tesis edilmiştir. Anadolu'dan Kıbrıs'a taşınan nüfusla birlikte adaya beylerbeyilik statüsü kazandırılmış ve ilk beylerbeyi olarak Muzaffer Paşa atanmıştır. Lefkoşa paşa sancağı olmak üzere adadan Magosa, Girne, Baf, Tuzla ve Hırsofu Anadolu'dan Alâiye, İçel, Sis, Tarsus,

Trablusşam sancak olarak bağlanmıştır. Ayrıca ada kendi içinde de Lefkoşa, Tuzla, Mağusa, Limasol, Mesarya, Karpaz, Piskopi, Gilan, Pendaye, Omorfo, Girne, Evdim, Hırsofu, Baf, Kukla ve Lefke olmak üzere kazalara ayrılmıştır. 1670 yılına kadar beylerbeylik ile yönetilen adada savaş, kıtlık ve bazı isyanlar nedeniyle nüfus ve gelirin azalması sonucunda beylerbeylik yıllığı ödenemeyecek duruma gelmesi nedeni ile İstanbul adanın idaresini Kaptan Paşa'ya bırakmış ve Kıbrıs'ı bir mütesellim yardımıyla idare etmiştir. 1685 yılında adada vergileri toplayan ağalardan dolayı baş gösteren sıkıntılar sonucunda Sultan III. Ahmed tarafından 1703 yılında veziriazama has olarak vermiştir. Bu tarihten sonra adada bulunan mütesellimler yanında muhassıl denilen tahsildarlar da yönetime dâhil olmuşlardır. Muhassıllar adanın sivil valisi durumunda olan kişilerdi. 1745 yılında kısa bir süreliğine üç tuğluk bir paşa tarafından adanın yönetimi yapılmış olmakla birlikte bu yöntem uzun sürmemiş ve 1748 yılında eski yönetim şekli olan muhassıllığa devredilmiştir. Bu şekilde Sultan II. Mahmud devrine kadar yönetilen adada bundan sonra özellikle yerel yönetimlerin güçlendirilmesi yoluna gidilmiştir. 1839 yılında Tanzimat'ın ilanına kadar ada merkezden atanan muhassıllar tarafından idare edilmiştir (Korkmazer, 2023: 34).

İngiltere'nin Kıbrıs'ı alma kararı, Kıbrıs'taki diplomatik dalgalanmalarla bağlantılıydı. Avrupa'nın ve İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki statükoyu koruma arzusunu ön koşul olarak kabul etmeleri ve 1877 yılında Osmanlı-Rus Savaşı ile birlikte Doğu Sorunu'nun yeniden açılması ile birlikte Rusya'nın İstanbul Boğaz'ına kadar ilerlemesi Avrupalı devletleri tehdit etmeye başlamıştır. İngiltere Başbakanı Benjamin Disraeli Doğu Akdeniz'de askeri bir üs kurarak Rusya'nın yayılmasını engelleyecek ve aynı zamanda Küçük Asya'yı İngiliz yönetimi altında yeniden koruma altına alacaktı. 3 Mart 1878'de Ayastefanos Antlaşması ile Rus-Türk Savaşı'nı (93 Harbi) sona ermiştir (Yiangou, 2013: 171). Ayastefanos Antlaşması sonucu olarak Karadağ, Sırbistan, Romanya'nın bağımsızlığı tanınacak, Bulgaristan bağımsız bir prenslik haline dönüştürülmüştür. Yanya, Teselya, Rumeli ve diğer bölgelerdeki Slav/Ortodoks gruplar lehine ıslahatlar yapılmış, İstanbul Konferansı'nda hazırlanan ıslahat programı Bosna-Hersek'te uygulanmıştır. Osmanlı Devleti, Rusya'ya 1.410.000.000 (bir milyar dört yüz on milyon) Ruble tazminat ödemesi belirlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumunun kötü olması bu tazminatı ödemekte zorlanacağını beyan etmiş, tazminatın bir kısmına karşılık Balkan coğrafyasındaki bazı yerler ile Kuzey Anadolu coğrafyasındaki Kars-Ardahan ve Batum'u Rusya'ya bırakmıştır (Kızılkaya ve Bay, 2019, 2250).

Ayestefanos Antlaşması'ndan sonra Rusya'nın 93 Harbi sonrasında elde etmiş olduğu toprak kazanımlarıyla, Batum-Basra ticaret yolunu denetim altına alması ve ayrıca Balkanlarda yaratmış olduğu yeni siyasi düzen bölgesel güç dengesini değiştirmiştir. Bu değişiklikten en çok da İngiltere rahatsız olmuştur. Zira Rusya, artık, İngiltere'nin bölgesel çıkarlarını doğrudan tehdit eder bir konuma yükselmiş, tıpkı yüzyılın başlarında Fransa'nın yaptığı gibi, İngiltere'nin Yakındoğu'daki en büyük rakibi olmuştur. İngiltere Rusya'nın bu hamlesine bir önlem olarak, gerekli bölgesel/mekansal araştırmaları tetkik ettikten sonra, Kıbrıs'a konuşlanmayı uygun bulmuştur (Şahin, 2012: 147).

İngiltere Elçisi Layard, Sultan II. Abdülhamit ile görüşerek Ayestefanos Antlaşması'nın Devlet-i Aliyye'nin zararına olduğunu, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yardım etmek istediğini iletmiştir. Yardımın sağlanabilmesi için Malta ve Londra'dan donanma için araç-gereç gönderilmesi gerektiğini ve bunların depolanması için Kıbrıs Adası'nın idaresinin geçici olarak İngiltere'ye bırakılmasını arz etmiştir. Osmanlı Devleti bu teklife karşı çıksa da İngiltere'nin "Ayestefanos Antlaşması'nı olduğu gibi bırakma" tehditleri sonucunda 4 Haziran 1878'de daha Berlin Antlaşması imzalanmadan Kıbrıs Antlaşması imzalamak zorunda kalmıştır. Buna göre İngiltere adayı işgal edecek ve Padişah adına idare edecekti. Giderlerden arta kalan gelirler yıllık olarak Osmanlı hazinesine ödenecek, Osmanlılar adanın adalet, din ve eğitim kurumlarını yönetmeyi sürdürecektirdi. İngiltere de Rusların Osmanlı topraklarına saldırması hâlinde Doğu Anadolu'yu savunmak üzere gerekli bütün yardımı yapmaya söz veriyordu. Öte yandan Osmanlı Devleti İngiltere'ye, Doğu Anadolu'da Hristiyanların yaşadığı yerlerde ıslahat yapmayı taahhüt ediyordu. Böylece İngiltere, hem Süveyş Kanalı'nı ve hayati önem taşıyan Hindistan yolunu korumak açısından âdeta savaş gemisi niteliği taşıyan adayı ele geçirmiştir (Günay, 2007: 117).

Ayastefanos Antlaşması ile Balkanlarda sükûnet sağlanması hedeflenmiş iken, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu farklı beklentiler içinde olduğundan antlaşmaya karşı çaktırmıştır. Bunun üzerine 13 Haziran 1878'de, Berlin'de toplanacak olan kongreye Osmanlı Devleti, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan, İngiltere ve Fransa katılmıştır (Menekşe, 2013: 312). Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında Berlin Antlaşması'ndan önce Kıbrıs Antlaşması yapılması üzerine İngiltere Berlin Kongresine giderken üç temel hedef belirlemiştir. Birincisi, kendisi için hayati önem taşımayan Balkanlar konusuna Avusturya'yı dâhil ederek, bu bölgede Avusturya-Rusya çekişmesinden faydalanmaktır. İkincisi, Rusya'nın Asya'daki faaliyetlerini kısıtlamak ve bölgede güçlenmesini önlemek için Doğu Akdeniz'de bir üs görevi görecektir. Üçüncüsü, Kıbrıs'ın Osmanlı Devleti'nden koparılmasını sağlamaktır. İngiltere'nin üçüncü

amacı ise, Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlere tanınacak hakları uluslararası koruma altına almaktır. Bu sayede doğuda Ermenilerin batıda ise Balkanlar'daki azınlıkların gelecekte Rusya'ya başvurmaları engellenecek ve azınlıkların Rus yayılcılığına bir bahane teşkil etmeleri mümkün olmayacaktır 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalanarak Kıbrıs İngiltere'ye bırakılmıştır (Ahmetaj, 2011: 67).

Berlin Antlaşması'nın uygulanması sırasında ortaya çıkan Büyük Güçler'in baskıları, Osmanlı yönetimini özel bir dış politika anlayışına götürmüştü. O dönemde iktidarda bulunan Sultan II. Abdülhamid ülkenin tamamen parçalanmasının önüne geçmeyi ilke edinmişti. Bu siyaset netice almanın güç olduğu durumlarda geri adım atmayı da gerektirmişti. Berlin Antlaşması sürecinde Tunus'un Fransızlarca, Mısır'ın İngilizlerce işgaline sert tepki göstermeyen, karşılığında kazanç beklediği için Kıbrıs'ı İngiliz idaresine bırakan Sultan, Doğu Anadolu'nun Ermenilere verilmesi konusunda tavize yanaşmamıştı. Burada dikkati çeken bir husus Sultan II. Abdülhamid'in Berlin Antlaşması'nın uygulanması faslında dış politikada genellikle barışçı yöntemleri tercih etmiştir. Ayrıca Büyük Güçler arasındaki rekabet bu dönem Osmanlı yönetimi için paha biçilmez değerini korumuştur. Mevcut şartların zorluğu Sultan'ı "pasif yansızlık" politikası geliştirerek diğer devletlerle ortaya çıkan meseleleri en aza indirip daha fazla toprak kaybına sebep olacak politikalardan uzak durmaya yöneltmişti (Maden, 2013: 284).

Adanın yönetiminin İngiltere'ye geçmesiyle böl-yönet politikasının uygulanması Kıbrıs halkı arasında Hristiyan olan olmayan ve İngiliz olan olmayan şeklinde ayrımcılık yapılmaya başlanmıştır. Kıbrıs'ın Müslüman yerlileri adanın İngilizlere verilmesini istememiştir. İngilizlerin böl-yönet politikası sonucu olarak adadan çok sayıda Müslüman Türk, Anadolu'ya göç etmiştir. Kalan Türkler üzerinde de asimilasyon ve dışlama politikası ile Kıbrıs'ta Müslümanlığın yayılmasını engelleyeme çalışmışlardır (Köse, 2017: 7-8). Adadaki Rumlar İngiliz Dönemi'nin ilk yıllarında yönetimle iyi ilişkiler kurmuşlardır. Rum milliyetçileri ile doğrudan ilişkili olan Enosis fikri Kıbrıs'ın İngiliz Dönemi'nde sürekli olarak bahsedilmeye başlanmıştır. Enosis, Yunan Megali İdea'sının değişmeyen hedeflerinden biridir ve Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesi anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle Yunan milleti yaratma idealinin bir parçasıdır. Yunan millet yaratma ideali ise genellikle Megali İdea olarak isimlendirilmektedir. "Büyük Fikir" anlamına gelen Megali İdea, Yunan şair ve ulusal kahramanlarından Rigas Ferreros tarafından ilk kez 1791'de bir harita olarak ortaya konulmuştur. Bu haritada Yunanistan'ın bağımsızlığı ve ardından sahip olması gereken yerler çizilmiştir. Batı Anadolu, Batı-Doğu Trakya, Ege Adaları, Girit, Rodos, Kıbrıs, hatta İstanbul

Yunan toprakları olarak gösterilmiş ve tüm bu bölgeler alınması gereken yerler olarak ifade edilmiştir. Bu haritada ayrıca Yunanca konuşulan tüm yerlerin büyük bir Helen Cumhuriyeti oluşturmak istenmiştir (Yellice, 2012: 14). Bu süreçte İngiliz yönetimi de adada en fazla nüfusa sahip Rumlarla olan ilişkisinin bozulmamasına dikkat etmiş, bu uygulamaların Rumların Enosis isteklerini arttırdığını tespit eden İngiliz yönetimi, 1893 yılında yürürlüğe soktuğu yasal bir düzenlemeyle Enosis isteğini içeren kanun önerilerinin Kavanin Meclisi gündemine getirilmesini yasaklamıştır. Girit'in 1913 yılında bağımsızlığını kazanması ve İngiltere'nin 1915 yılında Yunan hükûmetine Bulgaristan'a karşı savaş açması hâlinde Enosis'i kabul edeceğini önermesi Rumların Enosis umutlarını arttırmış; ancak Yunan Kralı dönemin şartlarını göz önünde bulundurmuş ve İngiliz önerisini reddetmiştir. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkması ve emperyalist devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma planlarını bir bir yürürlüğe sokmalarından heveslenen Rumlar, Paris Konferansı sırasında Enosis için lobi faaliyetlerinde bulunmuş ve Ada'nın Yunanistan'a verilecek topraklar içine alınmasını gündeme getirmişler ancak İngiltere, 1915 yılındaki önerisinin reddedilmesinin intikamını alırcasına bu isteği geri çevirmiştir (Balyemez, 2021: 224).

I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında yer alarak girmesi üzerine, İngiltere, 5 Kasım 1914'te bir Kraliyet Buyruğu yayımlayarak Kıbrıs'ı tek taraflı olarak ilhak ettiğini ilan etmiştir. Osmanlı Devleti ise bu ilhakı sadece protesto etmiştir. İngiltere, kendi safında savaşa katılması koşuluyla 17 Ekim 1915'te Kıbrıs'ı Yunanistan'a vermeyi teklif etmiştir. Ancak bu teklif, Alman yanlısı olan Yunan Kralı Konstantin ve iktidardaki Zaimis hükümeti tarafından kabul edilmemiştir. Bu savaş sonucunda Osmanlı Devleti yenik düşmüş ve İtilaf Devletleri ile 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Antlaşması'nı imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Kıbrıs'ın İngiltere tarafından ilhakı, Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmiştir. Fakat Türk Milleti, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlattığı Kurtuluş Savaşı ile Sevr Antlaşması'nın uygulanması engellemiştir. Kurtuluş Savaşı'nın Türk Milletinin zaferi ile sonuçlanmasından sonra; İtilaf Devletleri ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti arasında yeni bir antlaşmanın imzalanması için görüşmeler yapılmıştır. Taraflar arasında yapılan bu görüşmelerden sonra 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması imzalanmıştır. Türkiye, Lozan Antlaşması'yla 5 Kasım 1914'te İngiltere'nin Kıbrıs'ı ilhak kararını tanımıştır. Bu antlaşma ile Türkiye, Kıbrıs üzerindeki bütün hukuki haklarını kaybetmiş, Ada İngiltere'nin toprağı haline gelmiştir (Çakmak, 2010: 206-209). Nihat Erim'in aktardığı kadarı ile İsmet İnönü Lozan'da çok daha önemli bir konu olan kapitülasyonlar konusunda İngiltere ile ikili olarak uzlaşmak istediği için Kıbrıs konusunu

gündeme getirmediğini söylemiştir. Bunun İngiltere'nin kapitülasyonlar konusunda uzlaşmaz bir tavır takınmasına sebep olacağından Kıbrıs'ın ilhak kararı tanınmıştır olarak aktarmıştır (Irkıçatal, 2012: 43).

Lozan Antlaşması sonrasında İngiliz Hükümeti tarafından Kıbrıslı Türklerin, Türk vatandaşlığı ile İngiliz vatandaşlığı arasında bir tercih yapmaları istenmiştir. Türk vatandaşlığını tercih edenler Türkiye'ye göçe başlamış ve bu göç 1940'lara kadar sürmüştür. Kıbrıs'ın resmen İngiltere'nin idaresine girdikten sonra, 10 Mart 1925'te İngiltere Kralı V. George, Kıbrıs'ın statüsünü İngiliz Taç kolonisine çevirdi. Böylece adada Yüksek Komiserlik kaldırıldı ve yerine valilik makamı getirilmiştir. 1925-1959 tarihleri arasında Kıbrıs, İngiliz Tacına bağlı bir sömürge olarak yönetilmiştir. 1928 yılında Yunanistan; İngiltere, Rusya ve Fransa'ya bir nota vererek, ilk kez resmen Enosis fikrini ortaya atmış ve adanın kendisine bağlanmasını istemiştir. 1929-1931 yılları arasında yaşanan büyük ekonomik bunalım Kıbrıs'ı da etkilemiştir. Yaşanan büyük ekonomik bunalım sürecinde İngiltere'nin Ortadoğu politikasını değiştirmesini ve Rum yanlısı politikalardan vazgeçmesini sağlamıştır. 1931 yılı bütçe tartışmalarında, yıllık bütçe açığını kapatmak için hükümetin ek gümrük vergisi koymak için girişimde bulunması kabul edilemez bir durum oluşturmuştur. Bütçe Komitesi'nin gümrük vergisini arttırmak yönündeki yasa tasarısı, 28 Nisan 1931 günü Meclis'te oylamaya sunulduğunda, Kıbrıslıların Konseydeki temsilcileri bu vergiyi reddetmiştir. Reddedilen yasa tasarısının yerine 11 Ağustos 1931' de İngiliz Hükümeti, Kraliyet Konsey Kararı çıkararak valiye ek vergi toplama yetkisi vermiştir. Bu kararın sonucunda 21 Ekim 1931'de Rumlar, İngilizlere karşı ayaklanmışlardır (Göktürk, 2008: 341). Bu isyan, İngiliz yönetimine karşı Rumların ilk isyanıdır. II. Dünya Savaşı sırasında Kıbrıs'ın Yunanistan'a bırakılmasını talep eden Rumlar, İngilizlerin anayasa hazırlanması talebini reddetmişler ve "Enosis" içermeyen hiçbir teklifi kabul etmeyeceklerini ilan etmişlerdi. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Rumlarla birlikte Yunanistan'da da Enosis faaliyetleri hız kazanmıştır. Yunan Parlamentosu 28 Şubat 1947 tarihinde oy birliğiyle; Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı yönünde bir karar almıştır. Yunan Hükümeti, adanın kendilerine verilmesi karşılığında Amerika Birleşik Devletleri'ne ve İngiltere'ye adada üs verebileceğini açıklamıştır. 21 Kasım 1949 tarihinde Rumlar, Birleşmiş Milletler'e Enosis doğrultusunda başvuruda bulunmuşlardır (Vatansever, 2010: 1496-1497).

Enosis'i hayata geçirmek için uzun yıllar gizlice hazırlık yapan, dönemin Kıbrıs'taki Ortodoks Kilisesi başpiskoposu Makarios ve Kıbrıslı bir asker olan Yeoryos Grivas tarafından kurulan EOKA adındaki Rum yeraltı tedhiş ve terör örgütü 1 Nisan 1955'te ortaya çıkmıştır. EOKA terör örgütünün amacı, Adanın Yunanistan'a ilhakı demek olan Enosisi

gerçekleştirmektedir. Bu amacını gerçekleştirmek için önceleri İngiliz sömürge yönetimini hedef alacaklarını açıklamışlar ancak kısa süre içinde sadece sömürge yönetimine değil adada yaşayan Türklere ve kendi prensiplerini kabul etmek istemeyen Kıbrıslı Rumlara da yönelmiştir. EOKA terör örgütü 1960 yılına kadar faaliyetlerine devam etmiştir (Denizli, 2020: 4).

Kıbrıs Türk halkının ölümle kalım arasındaki ince çizgide mücadele ettiği 1957 yılının Kasım ayında, Volkan, Dokuz Eylül Cephesi ve diğer adsız direnişçi gruplarının katılımıyla efsanevi gizli bir yer altı teşkilatı olarak Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT); Rauf Denктаş, Dr. Burhan Nalbantoğlu ve Kemal Tanrısevdi tarafından kurulmuştur (Yalçın, 2016: 284-285).

Türkiye ve Yunanistan'ın NATO üyesi olması ve Soğuk Savaş döneminde iki müttefikin zaman zaman savaşın eşiğine gelmesi özellikle ABD'yi rahatsız ediyordu. ABD, NATO'nun güney kanadında sorun yaşanmaması için iki ülke ile görüşmeler yaptı ve sonucunda 11 Şubat 1959 Zürih ve 19 Şubat 1959 Londra Antlaşmalarının imzalanması ile Kıbrıs'ta Türk ve Rum taraflarının ortak olduğu bir Cumhuriyet kurulması için önemli bir adım atılmış ve Kıbrıs Cumhuriyeti, Kıbrıs Anayasası, Garanti ve İttifak Antlaşmaları imzalanarak 15/16 Ağustos 1960 tarihinde ilan edilmiştir. Buna göre Yunanistan Enosis'ten, Türkiye'de Taksim tezinden vazgeçiyordu. 1960 tarihinde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Rum tarafından Makarios, yardımcısı ise Türk tarafından Dr. Fazıl Küçük olacaktır. Cumhuriyetin ilanı ne Rum kesimini ne de Yunan hükümetini memnun edebilmiştir. Onlar bu durumu bir geçiş olarak değerlendirip Enosis'ten vazgeçmemişlerdir (Yıldırım ve Özçelik, 2021: 1192).

Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası, Kıbrıs Türkleri ve Kıbrıs Rumları arasında eşit haklar sağlayarak iki toplumun birlikte yönetimi esasına dayanmaktadır. Yasama, yürütme ve yargı erklerinin teşkili bu anayasa ile belirlenmiş ve iki topluma da ortak hak ve yetkiler verilmiştir. Ada'daki Rumlar, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasından kısa süre sonra anayasaya ve antlaşmalara uyma niyetinde olmadıklarını göstermişlerdir. Cumhurbaşkanı Makarios, Londra ve Zürih Antlaşmalarının Türklere gereğinden çok haklar verdiğini ve 1960 Anayasası'nın işlemez olduğunu öne sürmüştür. 30 Kasım 1963'te anayasanın değiştirilmesi için, Kıbrıslı Türklerin korunmasını sağlayan temel maddelerin ve Türk Cumhurbaşkanı Yardımcısının veto hakkının kaldırılmasını da içeren 13 maddelik önerilerini Cumhurbaşkanı Yardımcısı Dr.Küçük'e iletmiştir. Bu öneriler 16 Aralık 1963'te Kıbrıslı Türkler tarafından reddedilmiştir (Orallı, Sula ve Telli, 2024: 39-40).

Anayasa değişiklik teklifleri reddedilen Rumlar, 4 Aralık 1963 gecesi EOKA mensubu Markos Drakos'a ait heykelin bombalanmasından Türkleri sorumlu tutarak kışkırtma ve baskı eylemlerine başlamışlardır. Daha önce hazırlanmış Akritas Planı ile adada yaşayan Kıbrıs Türklerinin hepsinin katledilmesi sonrasında adanın otomatikman bir Yunan adası haline gelmesini öngören bu kanlı plan 21 Aralık 1963 günü Kanlı Noel Olayları ile başlanmıştır. Rumlar ile Türkler arasındaki çatışmalar kısa sürede ada geneline yayılmıştır (Keser, 2013: 76). 22 Aralık 1963'te Makarios, Garanti Antlaşması'nın uluslararası kanunlara göre hiçbir hükmü olmadığını, gerekirse geçersiz sayılması için BM'ye başvuracağını belirtmiş, Türkiye'nin kuvvet kullanarak müdahalesinin saldırganlık sayılacağını ifade etmesi ve çatışmaların hızla artması sonucunda Kıbrıs Türk Cemaat Meclisi Başkanı Rauf Denktaş'ı harekete geçirmiştir. 24 Aralık 1963'te Lefkoşa'da; Türkiye, Yunanistan ve İngiltere adına, "Garanti Antlaşması'nı imza eden devletler sıfatı ile karşılıklı çatışmaların durdurulması ve gerektiğinde sorunların çözümünde yardımcı olunabileceği" belirtilerek bir ortak bildiri yayımlanmıştır. Bu bildiriye olumlu bir cevap gelmemesi sonucunda Türkiye tek taraflı müdahaleyle Ada'daki çatışmaların durması için Türk jetleri 25 Aralık 1963 Lefkoşa'ya ihtar uçuşu yapmıştır (Cankut, 2021: 76). Kıbrıs Cumhuriyeti, Kıbrıslı Rumların 1963 yılında tek taraflı olarak güç kullanımıyla anayasayı feshetmelerinden sonra ortadan kalkmıştır. 1963 Kanlı Noel olaylarından sonra, 27 Aralık 1963'e üç garantör ülkenin askerlerinden oluşan bir Barış Koruma Kuvveti oluşturulmuştur. Bu çerçevede İngiliz generalin yeşil bir kalemle harita üzerinde çizdiği bir çizgi ile Lefkoşa 30 Aralık 1963'te ikiye ayrılmıştır. Bu tarihten itibaren bu sınır Yeşil Hat olarak adlandırılmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2024).

Türkiye, 1964 yılı içinde Kıbrıs'a asker çıkarmaya karar vermiştir. Fakat NATO üyesi ülkeler, özellikle de Amerikan Başkanı Johnson'un Başbakan İnönü'ye gönderdiği mektup, Türkiye'yi Kıbrıs'ı çıkartma yapılmasını engellemiştir. Bu durum Türkiye'nin, NATO ittifakı içerisinde müttefikleri olan İngilizlerin ve Amerikalıların tutumlarını beğenmeyerek sorunu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne götürmüştür. Sorunun yine çözüme ulaşmaması üzerine Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, TBMM'den Kıbrıs'a çıkartma yapılması için yetki verilmiştir. Türkiye'nin almış olduğu bu karar üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından Mart 1964'te Kıbrıs Barış Gücü kurulmuş ve yeşil hat üzerinde göreve başlamıştır (Mercan, 2019: 52).

1971 yılında adaya geri dönen Grivas tarafından Enosis'in daha fazla etkili olması için yeni bir terör örgütü olarak kurduğu EOKA-B ile Yunan Cuntası ile birlikte hareket ederek 15 Temmuz 1974'te Makarios'a karşı hükümet darbesi yapılması sonucunda adada Kıbrıs Elen

Cumhuriyeti kurulmuş ve fiili olarak Enosis gerçekleştirilmiştir. Makarios, 19 Temmuz 1974'te BM Güvenlik Konseyi'nde bir konuşma yaparak, Yunanistan'ın adadaki durumu hakkında bilgi vermiştir. Makarios, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı ve bütünlüğü, bariz ve çirkin bir şekilde çiğnendiğini iddia ederek Yunanistan, adadaki silahlı saldırıların Kıbrıslı Rumların iç meselesi olduğunu iddia etmiştir. Bu gelişmeler sonucunda Türk Ordusu 20 Temmuz 1974'te adaya müdahale etmiştir. Rumlar tarafından da olumlu karşılık bulan harekâta, bazı Rum liderler Türk müdahalesinin acımasızca süren Rum katliamlarına dur dediğini bölgede düzenin sağlanması amacıyla Türkiye, 14 Ağustos 1974'te Kıbrıs'a ikinci kez müdahale ederek, adanın kuzey kesimini Türklerin kontrolüne geçirmiş ve 16 Ağustos'ta da ateşkes ilan edilmiştir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin bugün ki sınırlarını oluşturan Karpaz Yarımadası'nın doğu ucundan batıdaki Yeşilırmak'a kadar olan bölgenin kuzeyi Türklerin eline geçmiştir (Yılmaz, 2017: 92-93).

Türkiye'nin adaya müdahalesinden sonra, Kıbrıslı Türkler, anavatanın fiili ve etkin güvencesi altına girmişlerdir. Türklerin can güvenliğinin yanında, iktisadi, siyasi ve kültürel güvenlikleri de sağlanmıştır. Geçici Kıbrıs Türk Yönetimi, Kıbrıs Barış Harekâtından sonra ortaya çıkan bu yeni durumun hukukî olması için ve toplumda huzuru, düzeni sağlamak amacıyla 13 Şubat 1975 tarihinde Kıbrıs Türk Federe Devletini (KTFD) ilân etmiştir (Vatansever, 2010: 1517).

1980, 1981 ve 1982'de yapılan toplumlararası görüşmelerle bir sonuca varmak mümkün olmamıştır. Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs'ta bir Merkez Bankası kurması ve Türk lirasının da resmi para olarak kabul edilmesi Kıbrıs Rumlarının Güvenlik Konseyi'ne şikâyetine konu oldu. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 13 Mayıs 1983 tarihli kararı, Kıbrıs Türkleri ve Türkiye'de tepki ile karşılanmış ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bütün ada toprakları üzerinde egemenlik ve kontrol hakkı vurgulanıyor, Kıbrıs Cumhuriyeti halkı deyimi kullanılıyordu. Ayrıca Ada'dan bütün işgal kuvvetlerinin çekilmesi isteniyordu. Karar, Güvenlik Konseyinin meseleye el koymasını, iki toplumun Genel Sekreterin himayesinde anlamlı, neticeye yönelik, yapıcı görüşmeler yapılmasını tavsiye ediyordu. Karar, Türkiye ve Kıbrıs Türk Federe Devleti tarafından reddedildi. Kıbrıs Türk Federe Meclisi ise 17 Haziran 1983'te Kıbrıs Türkünün kendini yönetme hakkını ilan etmesiyle 15 Kasım 1983'te Kıbrıs Türkü, bağımsızlığını ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kurulmuştur. (Eroğlu, 2002: 766).

Güvenlik Konseyi, 18 Kasım 1983'te toplanarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin bağımsızlık ilânını 541 Sayılı karar ile geçersiz sayarak geri alınmasını ve bütün devletlerden Kıbrıs Cumhuriyeti'nden başka bir devleti tanımamalarını istemiştir. Kuzey Kıbrıs Türk

Cumhuriyeti'nin anayasasını hazırlamakla görevlendirilen Kurucu Meclis 12 Mart 1985 tarihinde yeni bir Anayasa hazırlandıktan sonra Anayasa 5 Mayıs 1985 tarihinde yapılan halk oylaması sonucunda kabul edilmiştir. 9 Haziran 1985'te yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Rauf Denktaş, Kıbrıs Türk halkının kullanmış olduğu oyların % 70'ini alarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı seçilmiştir (Eroğlu, 2002: 767).

2.2. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Turizmi

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ekonomisinin büyük bir çoğunluğunu bacasız sanayi olan turizm oluşturmaktadır. Tablo-1'de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne hava ve deniz limanlarından gelen yolcuların 2014-2024 yıllarına göre dağılımı gösterilmiştir.

Tablo-1: KKTC'ye Hava ve Deniz Limanlarından Gelen Yolcuların (KKTC Uyruklularda Dahil) 2014–2024 Yıllarına Göre Dağılımı

YILLAR	HAVA YOLU	DENİZ YOLU	TOPLAM
2014	1.577.347	68.866	1.646.213
2015	1.693.694	80.271	1.773.965
2016	1.785.746	76.812	1.862.558
2017	1.945.371	99.643	2.045.014
2018	1.968.345	111.616	2.079.961
2019	1.973.844	95.14	2.068.992
2020	426.545	41.102	467.647
2021	575.044	63.107	638.151
2022	1.461.733	172.827	1.634.560
2023	1.943.554	178.719	2.122.273
2024	1.257.521	94.198	1.351.719

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Turizm Planlama Dairesi, 2024: 9

Tablo-1'de KKTC Turizm Planlama Dairesi verilerine göre, turistlerin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne kara yolu ulaşımı Güney Kıbrıs'tan gelen yolcular, günübirlikçi olarak ele alındığı için Tablo-1'de yer almamıştır. 2024 yılı verileri Ocak-Temmuz aylarını içermektedir. Tablo-1'de bütün yıllarda adaya gelen yolcuların birinci tercihi hava ulaşımını kullanarak Ercan Havalimanı'ndan ikinci tercihleri deniz yolunu kullanarak Girne Limanı, Gazimağusa Limanı ve Karpaz Yat Limanı'ndan ve üçüncü olarak kara yolu ulaşımını tercih ederek Güney Kıbrıs'tan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne giriş yapmışlardır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne 2014-2019 yılları arasında gelen yolcu sayısının istikrarlı olarak arttığı

görülmüştür. COVID 19 salgınının Çin'in Wuhan şehrinde Kasım 2019 yılında başlaması dünya genelinde pandemi sürecine neden olmuştur. Bu süreçte COVID 19 salgınından dolayı seyahat yasaklarının bulunduğu 2020 ve 2021 yıllarında en düşük gelen yolcu sayısı görülmüştür. COVID 19 salgınında uygulanan kısıtlamaların kalkması ve 2022 yılında normalleşme sürecinin başlaması ile 2020 ve 2021 yıllarına göre ziyaretçi sayısında önemli derecede artış olduğu görülmüştür. Son on yıllık verilere bakıldığında en fazla yolcunun 2023 yılında geldiği görülmüştür. 2024 yılında ise gelen yolcuların 2023 yılını geçmesi beklenmektedir.

Turizm endüstrisinin ana bileşenlerinden olan ulaşımın yanı sıra turistlerin konaklamalarını yapabilmesi için gerekli tesis ve yatak kapasitesinin olması gerekmektedir. Tablo-2'de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde bulunan tesis sayısı ve yatak kapasitesinin 2014-2024 yıllarına göre dağılımı gösterilmiştir.

Tablo-2: KKTC'de Turistik Konaklama Tesis Sayısı ve Yatak Kapasitesinin 2014 – 2024 Yıllarına Göre Dağılımı

YILLAR	TESİS SAYISI	YATAK SAYISI
2014	133	19.276
2015	140	20.393
2016	134	21.543
2017	138	21.845
2018	147	25.241
2019	153	25.570
2020	158	25.766
2021	166	26.244
2022	163	26.398
2023	166	27.138
2024	166	27.626

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Turizm Planlama Dairesi, 2024: 15

Tablo-2'de 2024 yılı verileri Ocak-Temmuz aylarını içermektedir. Bu tabloda KKTC Turizm Planlama Dairesi verilerine göre, 2014 yılından 2024 yılına kadar hizmet veren tesis sayısı ve yatak sayısının istikrarlı olarak artışı görülmektedir. Hizmet veren tesis ve yatak sayısının artması Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne gelen turist sayısının ve konaklama süresinin artmasına yardımcı olmaktadır. Tabloya göre en fazla hizmet veren tesis ve yatak sayısı 2024 yılında görülmektedir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde bütün yıllarda en fazla hizmet veren konaklama tesisi Girne bölgesinde bulunmaktadır.

2.2.1. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Turizm Çeşitleri

Kıbrıs'ın konumu ve iklim şartından dolayı hem Güney Kıbrıs hem de Kuzey Kıbrıs'ta deniz, kum, güneş turizminin yanı sıra diğer turizm çeşitlerinden de yararlanmaktadır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki turizm çeşitleri şunlardır;

Deniz Turizmi: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin sahil uzunluğunun 396 kilometredir. Akdeniz ikliminin yaşanması ile yılın çoğunluğunun güneşli günlü olması deniz sıcaklığının nisan ayından kasım ayına kadar denize girilmesini sağlamaktadır. Otellerin bünyesinde bulunana plajlar haricinde, Dipkarpaz Altinkum Sahili, Glapsides Plajı, Palm Beach, Escape Plajı, Alagadi Plajı, Camelot Plajı Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin deniz turizmi için önemli noktalaradır.

Yat Turizmi: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin deniz turizmine alternatif olarak yat turizminden faydalanmaktadır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Girne Yat Limanı, Gemyat Delta Yat Limanı ve Karpaz Gate Marina olarak 3 adet yat limanı bulunmaktadır. Yat limanlarında duty free, market, restoran ve bar, cafe, banka, döviz, çamaşırhane, spor salonu, yüzme havuzu, yatlara yönelik bakım onarım ve yakıt hizmeti vermektedir.

Kongre Turizmi: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin, 27 bininin üzerinde yatak kapasitesi ve konaklama tesislerinin gelişmiş olmasının yanı sıra kongre merkezlerinin olması kongre ve toplantıların yapılmasını kolaylaştırmıştır. Doğu Akdeniz Üniversitesi'nin içinde bulunan Rauf Raif Denктаş Kültür ve Kongre Sarayı, İTÜ Kuzey Kıbrıs bölgesindeki Kültür ve Kongre Merkezi ve otellere ait toplantı ve kongre salonları kullanılarak ulusal kongreler, konferanslar, bayii toplantıları, bilimsel kongreler, personel eğitim faaliyetleri gibi kongre ve toplantılar yapılmaktadır.

Gastronomi Turizmi: yeni lezzetler deneyimlemek isteyen turistlerin özellikle gittikleri ülkeye ait yemek ve içecekleri deneyimlemek için seçtikleri turizm çeşididir. Kıbrıs Türk mutfağı, Anadolu'nun devamı sayılsa da Kıbrıs'ın tarihinin fazla etkileşim olması nedeni ile Venedik, Ceneviz, Arap, İtalyan, Osmanlı, İngiliz ve Rumların etkisinde kalarak zaman içerisinde kendisine özgü Akdeniz mutfak kültürü oluşmuştur (Çavuşoğlu ve Çavuşoğlu, 2018: 639). Kıbrıs Türk Mutfağı, Şeftali kebabı, küp kebabı, pilavuna, kolokas, çakıztes, molehiya, pirohu, hellim peyniri, hellim kızartması, hellimli, ceviz macunu, gullurikya, şamişi, ekmek kadayıfı, harnup pekmezi, ekşi konyak ve zivaniya önemli Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne özgü lezzetlerdir.

Sağlık Turizmi: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin sağlık alt yapısı sağlık turizminde önemli bir potansiyele sahiptir. Altı devlet hastanesinin yanında özel hastanelerin de bulunduğu

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne Türkiye ve farklı ülkelerden dış sağlığı, tüp bebek tedavisi, estetik ve genel cerrahi tedavileri için ve otellerde bulunan wellness ve spa merkezlerinden faydalanmak için turistler gelmektedir.

Eko Turizm: Kıbrıs, flora bakımından Doğu Akdeniz'in en zengin bölgesidir. Son yapılan kayıtlara göre Kıbrıs'ta 1820 tür bulunmuştur. Bunların 121 tanesi endemiktir. Bunların 47 tanesi Kıbrıs endemiği iken 19 tanesi Kuzey Kıbrıs endemiğidir. *Ophrys kotschyi* ve Kıbrıs lalesi endemik bitkilere örnektir. Kıbrıs'ta 350 tür hayvanın 7 türü endemiktir. Bunlar Kıbrıs Kuyrukkakanı ve Kıbrıs Ötleğeni, Bahçe Tırmaşıkkuşu, Çam Baştankarası, Alakarga, Kıbrıs İshakkuşu, muflon ve koruma altına alınan Kıbrıs Eşeğidir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Karpaz Milli Parkı ve Beş Parmak Dağları ve doğal bir mağara olan İncirli Mağara eko turizm için uygundur (Şekerciler ve Ketenoğlu, 2011: 190).

Casino Turizmi: Özel ilgi turizmin çeşitlerinden biridir ve gün geçtikçe casino turizmi turisti artmaktadır. Casino turizmi, kumarhane ziyaretçilerine sunulan, eğlenme ve kazanma arzusu deneyimlemek isteyen turistlerin yapmış olduğu turdur (Bulatović vd, 2017: 1). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde deniz turizminden sonra casino turizmi ülke ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır. Casinolar çoğunlukla otellerin içerisine bulunmaktadırlar. Casinosu olmayan otellerde konaklayan turistlerde buldukları çevredeki otellerin casinolarını kullanmaktadırlar. Ayrıca casinoların düzenlemiş oldukları etkinlikler ve konserler ziyaretçi sayısını arttırmaktadır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde casinoların bütün yıl boyunca hizmet vermesi ve çoğunlukla hafta sonlarında ziyaretçi sayısının artması ile konaklama işletmeleri de olumlu etkilemektedir.

Spor turizmi: Kıbrıs'ın iklimi ve florası bakımından spor turizmine uygundur. Golf turizmine bazı otellere ait golf sahalarının olması, sualtı dalış sporu turizminin Girne ve Karpaz bölgelerinde dalış yerlerinin olması, Kıbrıs sahillerinde su kayağı, wake board, ringo banana, banana, flying fish, rüzgâr sörfü, kite surfing, parasailing, jet ski, balıkçılık ve kano sporlarının yapılmaktadır. Yamaç paraşütü, dağcılık, avcılık ve doğa yürüyüşü için Beş Parmak Dağları uygundur. Toplam uzunluğu 600 km olan yürüyüş parkurunun 90 kilometresi dar patika yol, 50 kilometresi ise toprak yoldan oluşmaktadır. Parkurların başlangıç noktasında parkuların haritası ve diğer parkurlarla olan bağlantılarını gösteren bilgilendirme ve işaretlemeler mevcuttur. Bu parkurların tamamı kullanarak adayı batıdan doğuya veya doğudan batıya adanın tamamı geçilebilmektedir. Parkurlar şunlardır; Agios Philon Parkuru, Alevkayası Parkuru, Bella Pais Parkuru, Büyükkonuk Parkuru, Dipkarpaz Parkuru, Esentepe Parkuru, Kaleburnu Parkuru, Kalkanlı Anıt Ağaçlar Parkuru, Kantara Parkuru, Karmi Parkuru, Karpaz Parkur 1-2-3-4,

Karşıyaka Parkuru, Kumyalı Parkuru, Küçük Erenköy Parkuru, Lapta Parkuru, Sadrazamköy Parkuru, Soli Parkuru, Tatlısu Parkuru, Yeni Erenköy Parkuru, Yeşilirmak Parkuru, Zeytinlik Parkurlarıdır (Ertürk, 2018b: 115).

İnanç Turizmi: Kıbrıs, farklı medeniyetlere ev sahipliği yaptığı için medeniyetlerin sahip oldukları dinlere ait eserler bulunmaktadır. Bu eserler, Camiler, Tekkeler, Türbeler, Kiliseler, Şapeller, Tapınaklar ve Manastırlar Kıbrıs'ın inanç turizminde zenginliğini ispatlamaktadır. Bunlara örnek verecek olursak; Kıbrıs'ın en ünlü Tekkesi olan ve Güney Kıbrıs Larnaka'da bulunan Hala Sultan Tekkesi, Bizanslılar tarafından şehit edilen 40 tane sahabenin mezarının bulunduğu Kırklar Tekkesi, Şeyh Nazım Kıbrıs'ının kabri, Apostolos Andreas Manastırı, St. Nicholas Katedrali diğer bir adıyla Lala Mustafa Paşa Camii, St. Barnabas (Aziz Barnabas) Manastırı ve bu eserlerin dışında Osmanlı Dönemi'nden kalma hanlar, hamamlar, camiler bulunmaktadır (Cizrelioğulları vd, 2020: 1249).

Hüzün Turizmi: Özel ilgi alanı olarak alternatif turizm çeşitlerinden olan hüzün turizmi, son yıllarda dünyada ve ülkemizde hızla gelişmeye ve turistlerin ilgisini çekmeye başlamıştır. Kıbrıs'ın Osmanlılar döneminde İngilizlerle mücadelesi ve daha sonra Rumlar ile Türkler arasında meydana gelen şiddetli ve kanlı çatışmaların 1974 yılına kadar sürmüştür. Kıbrıs'ın, hüzün turizmi bakımında yüksek potansiyele sahiptir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin hüzün turizmi noktaları şunlardır; Dr. Fazıl Küçük Anıt Mezarı, Rauf Denktaş Mezarı, Alamyio Şehitliği, Bağlıköy Şehitliği, Boğaz Şehitliği, Canbulat Şehitliği, Çifte Mazgallar Şehitliği, Düzova (Üçşehitler) Şehitliği, Erenköy Şehitliği, İnönü Şehitliği, Karaoğlanoğlu Şehitliği, Küçük Kaymaklı Şehitliği, Lefke Şehit Öğretmen Kemal Özalper Şehitliği, Ortaköy Şehitliği, Taşkent Şehitliği, Taşpınar Şehitliği, Topçuköy Şehitliği, Yeşilirmak Şehitliği, Boğaz Şehitleri Anıtı, Cengiz Topel Anıtı, Geçitkale ve Boğaziçi Şehitleri Anıtı, Girne Deniz Şehitleri Anıtı, Girne Limasol Şehitleri ve Özgürlük Anıtı, Gönyeli Şehitler Anıtı, Güzelyurt Baf ve Limasol Şehitleri Anıtı, İskele Larnaka Şehitleri Anıtı, Lefkoşa Türk Şehitleri Abidesi, St. Hillarion (Doğruyol) Şehitler Anıtı, Şehit İlker Karter Anıtı, TMT Anıtı, Türkeli (Ayvasıl) Şehitler Anıtı, Kapalı Maraş, Sandallar ve Atlılar Köyleri Toplu Mezarlarıdır (Ertürk, 2018a: 57).

Festival, Kültür ve Sanat Turizmi: Festivaller, yapıldığı zamana, katılımcı sayısı ve festivalin yapılış amacına göre, bilim, kültür ve sanat gibi konulara ilişkin gerçekleşen spesifik gösterilerdir. Festivaller, kişiler ve topluluklar arasında iktisadi, toplumsal, sanatsal ve kültürel yönlerden bir yakınlaşma ve tanıtım elde etmek için tertip edilen faaliyetler olarak tanımlanmaktadır (Çam ve Çelik, 2022: 3). Kıbrıs'ta yapılan festivaller şunlardır; Avtepe

Medoş Lalesi Festivali (Mart), Bellapais Tepebaşı Medoş Lalesi Festivali (Mart), Değirmenlik Mormenekşe Enginar Festivali (Nisan), Kalavaç Gıbrızlı Kültür ve Sanat Festivali (Nisan), Karpaz Turizm Şenlikleri (Nisan), Kıbrıs Rakı Festivali (Mayıs), Lapta Beylerbeyi İpek Kozası Festivali (Mayıs), Yeniboğaziçi Karpuz Festivali (Mayıs-Haziran), Klasik Müzik Festivali (Mayıs-Haziran), Gazi Mağusa Çocuk Festivali (Mayıs-Haziran), Eko Gün Festivali (Mayıs-Ekim) Kıbrıs Tango Festivali (Mayıs-Aralık), Lapta Turizm Festivali (Haziran), Kırkkale Gabbar Festivali Değirmenlik (Haziran), Sinde Panayırı (Haziran), Gazi Mağusa Kültür Sanat ve Turizm Festivali (Haziran-Temmuz), Güzelyurt Portakal Festivali (Haziran-Temmuz), İskele Festivali (Haziran-Temmuz), Beyarmudu Patates Kültür Sanat Festivali (Temmuz), Lefkoşa Gençlik Karnavalı (Ağustos), Mehmetçik Üzüm Festivali (Ağustos), Yeniboğaziçi Pulya Festivali (Ağustos), Serdarlı Babutsa Kültür ve Sanat Festivali (Ağustos), Geçitkale Hellim Festivali (Ağustos), Salsa Dans Festivali (Ağustos-Eylül), Tatlısu Harnup Festivali (Eylül), Kıbrıs Tiyatro Festivali (Eylül), Mağusa Gençlik Festivali (Eylül), Girne Zeytinlik Festivali (Ekim), Hisarköy Orkide Festivali, Lapta Akdeniz Ayrelli Festivali, Yiğitler Gafgarit Festivali, Yedidalga Verigo Festivali, Yeşilirmak Çilek Festivali, Lefke Ceviz Festivali, Lefke Hurma Festivali, Bağlıköy Eko Günleri, Bağlıköy Paluze Günü, Alaniçi Hasat Festivali, Doğanköy Alıç Festivali, Kalkanlı Çakısdez Festivali, Görneç El Makarnası Festivali, Esentepe Zerdali Festivali, Alayköy Tahıl Festivali, Karşıyaka Ahlat Festivali, Dipkarpaz Kumdan Kale Festivali, Gazi Mağusa Kültür Sanat ve Turizm Festivali, Kuzey Kıbrıs Uluslararası Bellapais Klasik Müzik Festivali, Güzelyurt Portakal Festivali.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyet’indeki festivallerin yanı sıra turistler, müze ve ören yerlerini ziyaret ederek Kıbrıs’ın tarihini yerinde yaşamak isteyebilmektedirler. Tablo-3’te müze ve ören yerlerini ziyaret edenlerin 2014 – 2023 yıllarına göre dağılımı gösterilmiştir.

Tablo-3: Müze ve Ören Yerlerini Ziyaret Edenlerin 2014 – 2023 Yıllarına Göre Dağılımı

YILLAR	ZİYARETÇİ SAYISI	GRUP BİLETİ	TOPLAM
2014	544.888	261.926	806.814
2015	517.768	366.513	884.281
2016	454.942	254.548	709.490
2017	538.040	569.584	1.107.624
2018	547.918	512.352	1.060.270
2019	512.228	547.739	1.059.967

2020	83.220	81.652	164.872
2021	87.279	21.732	109.011
2022	383.837	339.142	722.979
2023	479.406	272.297	751.703

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Turizm Planlama Dairesi, 2024: 50

Tablo-3'te ki KKTC Turizm Planlama Dairesi son 10 yıllık verilerine göre, müze ve ören yerlerine en fazla ziyaretçi 2017 yılında ziyaret etmiştir. COVID 19 salgınından dolayı seyahat yasaklarının bulunduğu 2020 ve 2021 yıllarında en düşük ziyaretçi sayısına ulaşılmıştır. COVID 19 salgınında uygulanan kısıtlamaların kalkması ve 2022 yılında normalleşme sürecinin başlaması ile 2020 ve 2021 yıllarına göre ziyaretçi sayısında önemli derecede artış olmuştur. Müze ve ören yerlerini, grup ile birlikte ziyaret edenlerin en fazla 2017, 2018 ve 2019 yıllarında ziyaret ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum, bu yıllarda Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne Türkiye'den veya başka ülkelerden yapılan kültür turlarının ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde bulunan seyahat acentelerin yapmış olduğu günlük turların fazla olması olarak açıklanabilir. Grup ziyaretlerinde de COVID 19 salgınından dolayı seyahat yasaklarının bulunduğu 2020 ve 2021 yıllarında en düşük ziyaretçi sayısına ulaşılmış ve aynı şekilde grup ziyaretlerinin COVID 19 salgınında uygulanan kısıtlamaların kalkması ve 2022 yılında normalleşme sürecinin başlaması ile 2020 ve 2021 yıllarına göre ziyaretçi sayısında önemli derecede artış olmuştur. 2024 yılında ise müze ve ören yeri ziyaretçi sayısının 2017 yılını geçmesi beklenmektedir.

2.3. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Gezilecek Osmanlı Eserleri

Kıbrıs'ın Osmanlıların hâkimiyetine geçmesi ile Osmanlı kültürünü yansıtan cami, çeşme, türbe, su kemerleri, kütüphane, han, hamam, kale ve konutlar gibi yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Osmanlı döneminden önceki dönemlere ait eserler korunmuş ve bazı kiliseler camiye çevrilmiştir. Osmanlı döneminden önceki ada sakinlerinin inanışlarına saygı duyularak ibadet yerleri için kolaylık ve hoşgörülü davranılmıştır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde başlıca önemli Osmanlı Eserleri şunlardır;

Selimiye Cami (St. Sophia Katedrali): Osmanlı Padişahı II. Selim Dönemi'nde 15 Eylül 1570 yılında Kıbrıs'ta en görkemli yapıya sahip ve en büyük kiliseden çevrilen ilk cami özelliği taşımaktadır. Lefkoşa'nın dini merkezi olan Ayasofya (Selimiye) Meydanında Lüzinyanlar tarafından St. Sophia Katedrali adıyla saf Gotik nizamda yapılmış, Osmanlı Döneminde ise Lefkoşa Ayasofyası, Mustafa Paşa, Ayasofya ve Gazi Mustafa Paşa olarak isimlendirilmiştir. Bizans döneminden Ayasofya Kilisesi olarak bilinen Ortodoks kilisesinin

üzerine inşa edilmesi nedeni ile adını buradan almıştır. Ayasofya Katedrali dini bir törenle 5 Kasım 1326 tarihinde Başpiskopos Giovanni del Conte Pole tarafından St. Sophia adıyla ibadete açılmıştır. Lüzinyanların baş katedrali olması itibariyle Lüzinyan krallarının Kıbrıs krallık tacını giydikleri ve içinde Lüzinyan soylularının ve bazı kralların mezarları bulunmaktadır. 1373 yıllarındaki Cenevizlilerin istilası ve depremler nedeniyle zarar görmüştür. Osmanlıların Lefkoşa'yı ele geçirdikleri zaman katedral hizmet vermemekteydi tamir edildiği sırada mihrap, minber, kürsü ve iç kısımları beyaza boyanarak fetih sonrası ilk cuma namazı kılınarak cami olarak hizmete başlamış 1 Mayıs 1572 tarihinde II. Sultan Selim'in emriyle iki minare camiye eklenmiştir. Kıbrıs'ın fethi sırasında II. Sultan Selim'in padişah olması padişahın başarısının göstergesi olarak Selimiye Cami denmeye başlanmıştır. Meydana gelen depremler ve çatışmalar sonucunda tahrip olan cami tekrardan restorasyon edilerek bugün ki görünümünü almıştır (Bağışkan, 2019: 145-147).

Lala Mustafa Paşa Cami (St. Nicholas Katedrali): Osmanlı Padişahı II. Selim Dönemi'nde 17 Ağustos 1571 yılında Kıbrıs'ta kiliseden çevrilen Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyet'inde bulunan en büyük iki camisinden birisidir. Mağusa'da bulunan gotik mimariye sahip, Lüzinyanlar döneminde St. Nicholas Katedrali inşa edilmiştir. Osmanlıların adayı fethinden sonra St. Nicholas Katedrali, Ayasofya olarak adlandırılmıştır. Katedral 3 Ağustos 1300 yılında yapılmaya başlanmıştır. Lüzinyanlar taç giyme törenlerini ve Kraliçe Catherina Cornaro'nun Kıbrıs'ı Venedik'e verdiği antlaşma burada imzalanmıştır. 1 Ağustos 1571'de adanın Osmanlıların adayı almasından sonra Lala Mustafa Paşa, 17 Ağustos 1571 Cuma günü St. Nicholas Katedrali'ni, dönemin Osmanlı padişahı olan II. Selim adına hutbe okutarak bir minare, mihrap ve minber eklenerek katedral cami olarak hizmet vermeye başlamıştır. Lala Mustafa Paşa Cami'nin giriş cephesindeki üçlü girişten ortadaki girişte Notre Dame Katedrali'ndeki gibi gotik tasarımlı bir pencere ve giriş tarafındaki yuvarlak pencerelerin üzerinde Venedik arması vardır. Kesme taştan yapılmış olup, planı, uzunlamasına gelişen üç sahnalı bazilikalıdır. Caminin güney sahnında Osmanlı döneminde eklenen iki mihrap ile bir minber bulunmaktadır minaresi, sekizgen gövdeli olup, tek şerefelidir (Turamberk Özerden ve Ilgaz, 2022: 1378-1379).

Haydar Paşa Cami (St. Catherine Katedrali): Osmanlı Padişahı II. Selim Dönemi'nde 1571 yılında Kıbrıs'ta kiliseden çevrilen camilerden birisidir. Lefkoşa'da Haydarpaşa ile Kirlizade Caddelerinin kesiştiği yere 14. Yüzyılda Lüzinyanlar tarafından inşa edilmiş Katolik kilisesidir. Gotik stilinin en belirgin özelliklerini taşıyan, incelikle oyularak işlenmiş kapı girişleri ve birbirinden yüksek dar pencerelerle ayrılan sekizgen payandalar

bulunmaktadır. Pencereelerde üst kısımlara konulmuş alçıdan yapılmış geometrik süslemeler mevcuttur. Kiliseye giriş üç kapıdan yapılmaktadır. Kilisenin güney kapısı taşın ince işçilikle işlenerek yapılması Gotik sanatını yansıtmaktadır. Kapı üzerindeki sivri kemeri oluşturan kısım ve anıtsal kapıların üst bölümünü süsleyen taç vardır. Lüzinyan armaları ve kabartmalar kapının üzerinde yer almaktadır. Sütunların bütün başlıkları oymalarla süslenmiştir. Osmanlı'nın Kıbrıs'ı fethettikten sonra kiliseye minare, mihrap, minber eklenerek ve iç kısımdaki fresklerin üzeri alçı ile katıldıktan sonra camiye çevrilmiştir (Öztürk ve Gürdallı, 2021: 9).

Sinan Paşa Cami (St. Peter ve St. Paul Kilisesi): Osmanlı Padişahı II. Selim Dönemi'nde 1571 yılında kilise camiye çevrilmiştir. Mağusa'da Gotik tarzında kesme taşlarla yapılmış bir Orta çağ yapısıdır. St. Peter ve St. Paul Kilisesi olarak bilinmektedir. 14. Yüzyılda Mağusa'da tüccar olan Simon Nostrano tarafından St. Peter ve St. Paul Kilisesi'ni yaptırmıştır. Mağusa'nın Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra St. Peter ve St. Paul Kilisesi'ne mihrap, minber ve minare eklenerek camiye dönüştürülmüştür. Camiye Mağusa fetih komutanlarından Sinan Paşa'nın adı verilmiştir. İngiliz Sömürge döneminde ibadet amaçlı değil, ambar olarak kullanıldığından "Buğday Camisi" olarak bilinmektedir. Kilisenin planı uzunlamasına üç sahınlı Bazilikal şeklindedir. Sahınlar ikişer sütun dizisi ile birbirlerinden ayrılmış ve üzerleri haç tonozlarla örtülüdür. Orta sahının doğu ucunda bir apsit bulunmaktadır. İngiliz Sömürge döneminde, Osmanlı döneminde yapıya eklenen mihrap ile minber kaldırılmıştır. Katedralin, çan kulesi üzerine yapılan minarenin sadece kaidesi, pabuç ve gövdenin bir kısmı günümüze ulaşmıştır. 1862-1889 yılları arasında minarenin gövdesi şerefeye kadar yıkılmıştır. Caminin çevresinde etrafı duvarlarla çevrili mezarlığın günümüze kadar iki mezar gelmiştir. Bu mezarlardan bir tanesi ilk Osmanlı diplomatı olarak görev yapmış Yirmisekiz Mehmet'e aittir (Bağışkan, 2019: 265-266).

Büyük Han: Lefkoşe şehrinde Türk mimari eserlerinin en başta gelenlerinden bir tanesidir. Osmanlı Padişahı II. Selim Dönemi'nde Kıbrıs'ın fethinden sonra adaya tayin edilen ilk Türk beylerbeyi olan Muzaffer Paşa tarafından 1572 tarihine yakın zamanda Bursa'da bulunan Koza Han'dan esinlenilerek yapıldığı düşünülmektedir. Güney Anadolu'daki Alâiye (Alanya) ile Kıbrıs arasında yapılan ticarete tüccarlar bu hanı kullandıkları için Alâiyeliler Hanı, Anadolu'nun güney kıyıları Karaman eyaleti ait olduğu için Karamanlılar Hanı olarak isimlendirilmiştir. Kumarcılar Han'ı yapıldıktan sonra Büyük Han olarak adlandırılmıştır. Büyük Han, Kıbrıs'ın Türk hâkimiyeti süresince han olarak kullanılmıştır. Adanın İngiliz yönetimine geçmesiyle cezaevine dönüştürülmüş ve bir dönemde yoksul ailelerin sığındığı yer olmuştur. Büyük Han, klasik dönem Osmanlı-Türk hanları tipinde, kesme taştan inşa edilmiş

iki katlı bir yapıdır. Büyük Han'ın ana girişi, dışarıya sivri bir kemerle açılan bir eyvan biçimindedir. Hanın alt katında ahır, depo ve ticari ürünlerin satışının yapıldığı dükkânlar bulunmaktadır. Üst katta odalar tüccarların barınması için 40 oda bulunmaktadır. Büyük Han'ın avlusu ortasında, sekizgen planlı bir mescid ve mescidin altında bir su deposu bulunmaktadır. 1962 yılındaki restorasyon çalışmaları çıkan çatışmalardan dolayı yarım kalmış 1982 yılında tekrardan restorasyon çalışmaları başlamış ve 2002 yılında faaliyete geçmiştir. Günümüzde sanat merkezi ve kültürel aktivitelerin yapıldığı bir yer olmuştur (Eyice, 1992: 514-515).

Laleli Cami: Osmanlı Padişahı II. Selim Dönemi'nde 1570'li yıllarda küçük kilise mescide çevrilmiştir. Lefkoşa'nın kuzey kesiminde Abdi Çavuş Mahallesi'nde bulunmaktadır. İlk başta bu yapı orta çağda şapel olarak hizmet vermiştir. Cami, 18. yüzyılda minaresinde bulunan lale motiflerinden dolayı "Minareli Laleli Camii" adıyla anılmıştır. Osmanlı Padişahı II. Mahmud Dönemi'nde 1827 yılında Kıbrıs Valisi olan Ali Ruhi Efendi tarafından bu mescit genişletilerek minare, mihrap, minber ve son cemaat yeri eklenerek tam anlamıyla camiye dönüştürülmüştür. Caminin kesme taştan yapılmış orijinal ve şerefeyle süslenmiş olan minaresi 1978-79 yıllarında güvenlik gerekçesiyle yıkılmıştır. Yerine günümüzdeki minare inşa edilmiştir. Cami dikdörtgen planlıdır. Bahçeye kemerli bir kapıdan girilmektedir. Son cemaat yeri kuzeyde yer alır ve üç sivri kemerlidir. Mihrap bitkisel ve yaprak motifleriyle süslenmiştir. Batı tarafında camide kadınlar kısmına girişi sağlayan ahşap merdiven bulunmaktadır. Cami hariminin doğusunda şapelin apsisi bulunmaktadır (Turamberk Özerden, 2023: 542).

Sarayönü Cami: Lefkoşa'nın Türk kesiminde, Venedik sütununun bulunduğu Atatürk meydanında yer almaktadır. Caminin bulunduğu yerde Lusignan Dönemi'nde yapılan gotik mimariye sahip bir Katolik kilise bulunmaktadır. Osmanlı Padişahı II. Selim Dönemi'nde 1570'li yıllarda kilise camiye çevrilmiştir. Bu cami bu dönemde Ali Paşa Camii adıyla da bilinmektedir. 1900 yılında yaşanan deprem sonrasında cami yıkılmış yerine Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid Dönemi'nde Evkaf müdürü Hakkı Bey tarafından Evkaf İdaresince 1902 yılında İngiliz mimar olan Fenton Atkinson, Kuzey Afrika İslam mimarisine benzeyen bir cami inşa etmiştir. Minaresi camiden ayrıdır. Cami Mısır mimari tarzında olup caminin planı geleneksel Kıbrıs Camileri ile aynıdır. Enlemesine uzanan dikdörtgen planlı ve beş akslıdır. Caminin çatısı ahşaptan yapılmıştır. Son cemaat bölümü beş akslıdır. Cami, 1964 yılından itibaren Evlendirme Dairesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Camiye farklı zamanlarda restorasyon yapılarak günümüze kadar ulaşmıştır (Çuhadaroğlu ve Oğuz, 1975: 4).

Arabahmet Paşa Cami: Caminin 1570'li yıllarda yapıldığı ve Hangi Osmanlı Padişah Dönemi'nde olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Osmanlı döneminde Cezayir Beylerbeyi

görevini yapan ve daha sonra Kıbrıs Beylerbeyi görevine getirilen lakabı Arap olan Ahmet Paşa'nın 16. yüzyılda yaşadığı ve Kıbrıs'ın fethiyle birlikte caminin de aynı yüzyılda Arap Ahmet Paşa adına inşa edilen klasik Osmanlı eseridir. Arap Ahmet Mahallesi'nde yer alan caminin 14. yüzyıldan kalma bir katedralin üzerine yapıldığı ve Osmanlı Padişahı Abdülmecid Dönemi'nde 1845 yılında yenileme çalışmalarının yapılmıştır. Cami, kesme taştan kare planlı olarak enine uzanan dikdörtgen şeklinde Anadolu camilerinin geleneksel plan şemasına göre Lefkoşa'da inşa edilmiş tek kubbeli cami özelliği taşımaktadır. Caminin kuzeybatısında, kare sütunlar üzerine konulan üç kubbeyle örtülü son cemaat yeri bulunmaktadır. Kubbelere, bir kasnak üzerine yerleştirilmiş, yaklaşık altı metre çapında büyük bir kubbe ile desteklenmesi ile birlikte dört köşesinde yarım kubbelere bulunmaktadır. Caminin iç tarafına alçak kemerli kapıdan girilmektedir. Caminin mukarnas motifleri ile süslü mermerden yapılmış bir mihrabı ve mihrabı tamamen mermerden yapılmıştır. Caminin kuzeybatısında tek mermer sütunlu direklerle yapılan ahşap bir kadınlar mahfili bulunmaktadır. Caminin kuzeybatı duvarına bitişik kesme taştan inşa edilen minaresi caminin iç kısmına açılmaktadır. Cami avlusundaki şadırvanın yan tarafında Hz. İshak Paşa ve Kâmil Paşa gibi önemli görevlerde bulunmuş kişilerin mezarları bulunmaktadır (Turamberk Özerden, 2023: 538).

Piri Mehmet Paşa Cami (St. George kilisesi): Osmanlı Padişahı II. Selim Dönemi'nde 1570'li yıllarda kilise camiye çevrilmiştir. Kıbrıs'ın Lefke Köyü'nde Bizanslılar döneminde caminin bulunduğu yerde St. George kilisesi bu alanda bulunmaktadır. Kilisenin yapılış tarihi bilinmemektedir. Ada, 7. ve 10. Yüzyıllar arasında Arap saldırıları olmuş ve kilisenin Emeviler tarafından camiye çevrildiği düşünülmektedir. İlerleyen zamanlarda caminin bakımsız olması ibadet yapılmasına engel olmuştur. Ada 1571 yılında Osmanlı hâkimiyetine girince, Osmanlı vezirlerinden biri olan Mehmet Bey, Lefke'deyken bakımsız olan caminin tekrar yapılmasını istemiştir. Camiye, Osmanlı'da 1518-1523 yılları arasında sadrazamlık yapmış olan dedesi Piri Mehmet Paşa'nın ismini vermiştir. Cami, Lefke Köyü'nde yokuş yukarı ana yolda yer aldığı için Yukarı Cami veya Minareli Cami olarak da bilinmektedir. Cami, tipik Osmanlı mimari tarzında, üç köşesi öne ve beş köşesi arkaya bakacak şekilde sekizgen bir gövde üzerine inşa edilmiştir, ön köşeler sütunların üzerine oturtulmuştur. Bu camii Lefke'deki tek kesme taştan yapılan kubbesi olan camiidir. Caminin bahçesinde iki türbe vardır. Birinci türbe, 1839 yılında hayatını kaybeden vezir Osman Paşa'ya aittir. Türbe, doğa motifleriyle süslenmiştir. İkinci türbe, Lefke'ye suyu getirmesiyle, bölgedeki diğer yerleşim yerlerine bağlanan su kanallarını inşa etmesiyle ün sahibi olan Hüseyin Ağa'ya aittir (Visit North Cyprus, 2024b).

Büyük Hamam: Lefkoşa’da Osmanlı döneminden kalma en önemli eserlerden birisidir. Hamamın yapıldığı yer, 14. yüzyılda Lüzinyan bölgesinde ve St. George de Poulains Kilisesi’nin bulunduğu yere 1571 ve 1590 yılları arasında Osmanlı Döneminin ilk yıllarında Lala Mustafa Paşa Vakfı’na gelir sağlamak amacıyla inşa edilmiştir. Hamam kare planlıdır, kesme taştan ve tek katlıdır. Hamam, soyunmalık, ılıkılık ve sıcaklık olarak üç bölümden oluşmaktadır. Soyunma odası geniş pencere eşikleri ile orijinal St. George de Poulains Kilisesi’nin özelliklerini taşımaktadır. Hamam, 2007-2008 yıllarında orijinaline göre yenilenmiştir. Günümüzde halen hizmet vermektedir (Visit North Cyprus, 2024a).

Mevlevi Tekke Müzesi: Kıbrıs’ta bulunan en önemli Osmanlı eserlerinden bir tanesi olan Lefkoşa Mevlevihane’si, Osmanlı Padişahı II. Murad Dönemi’nde Lefkoşa’da Girne Caddesi’nde, Girne Kapısı yönünde Ahmed Paşa tarafından 1593 yılında yaptırılmıştır. Mevlevihane, türbe, mescid, semahane, derviş odaları, mutfak ve misafirhaneden oluşmaktadır. Mevleviliğin manevi kurucusu olan Mevlâna Celaleddin-i Rumi genç yaşta babası Bahaeddin Veled ile Anadolu’ya göç ederek 1228 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı olan I. Alaeddin Keykubad Bahaeddin Veled’i Konya’ya davet etmiş ve buraya yerleşmişlerdir. Konya’yı Mevleviliğin Anadolu’daki merkezi yaparak buradan bütün Türk-İslam dünyasına yaymıştır. 1571 yılında Kıbrıs’ın Osmanlılar tarafından fethinden sonra Konya, Antalya ve Karaman gibi yerleşim yerlerinden Kıbrıs’a göç edenler tarafından Mevlevilik Kıbrıs’a girmiştir. Mevlevilik hiçbir dini ayırım gözetmeden tüm insanlara kucak açan ve Allah’tan gelen irfanı, kullarına dağıtan yani insanı merkezine alan bir inanca dayanmaktadır. Lefkoşa Mevlevihane’si, 1607’de Serdar Ferhat Paşa tarafından genişletilmiş ve Mevleviliğin Anadolu’daki merkezi olan Konya’dan mektup aracılığıyla “Mesnevîhan” istenmiştir. Mektuba yanıt olarak Mevlevihane’ye şeyh unvanı ile “Seccâde-i Hazret-i Mevlânâ’dan Derviş Sa’deddin Efendi” gönderilmiştir (Akgün, 2010: 769-770).

Lefkoşa Mevlevihane’si, 1822, 1847, 1934, 1963 yıllarında çeşitli onarımlar yapılmıştır. Mevlevihane bölümlerinden yalnızca kubbeli türbe ile ahşap örtülü semahane ve mescid Günümüze kadar ulaşmıştır. 1954 yılında Mevlevihane’nin derviş hücreleri ve mutfak ile diğer bölümlerde kapatılmıştır. Mevlevihane, 1956 yılına kadar çocuk yuvası olarak hizmet etmiştir. Kısa bir dönem de Güzel Sanatlar Derneği olarak kullanılmıştır. 1961 yılında Konya Mevlânâ Müzesi Müdürü Mehmet Önder tarafından “Kıbrıs Türk Müzesi” olarak düzenlenmiştir. Mevlevihane, 1963 yılında yapılan onarımlarla ilk Türk müzesi olarak 30 Nisan 1963’te Kıbrıs Türk Etnografya Müzesi olarak hizmete açılmıştır. 2002 yılında, Eski Eserler ve Müzeler

Dairesi tarafından Lefkoşa Mevlevihane'sini yeniden tadilatın geçirerek Mevlevi Müzesi olarak 17 Aralık 2002 Şeb-i Aruz yıldönümündeki Sema Ayin-i Şerifiyle açılmıştır (Ögke, 2024: 10).

Ağa Cafer Paşa Cami: Osmanlı Padişahı III. Mehmed Dönemi'nde Girne limanından şehir merkezine giden Arnavut kaldırımlı bir sokakta bu dönemde Kıbrıs Beylerbeyi Cafer Paşa tarafından 1599 yılında yaptırılmıştır. Cami adını Cafer Paşa'dan almaktadır. Girne'de yapılan üç mescitten en büyüğüdür. Cami, kesme sarı taştan, dikdörtgen planlıdır. Caminin kuzeybatısında Kare tabanlı, silindirik gövdeli ve tek balkonun yanı sıra minare şerefesinde dekoratif süslemeler bulunmaktadır. EOKA döneminde cami hasar görmüştür. 1974'ten Kıbrıs Barış Harekatı'ndan sonra kurulan bir dernek ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından restorasyon yapılmıştır. 1975 yılında ibadete tekrardan açılmıştır (Turamberk Özerden, 2023: 538).

Kumarcılar Hanı: Lefkoşa'nın Asmaaltı Bölgesi'nde, Büyük Han'ın kuzeyinde yer almaktadır. Han'ın yapılış tarihi ve hangi Osmanlı Dönemi'nde yapıldığı kesin bilinmemekle birlikte 1800'lü yılların ilk çeyreğinde Kıbrıs'ın ünlü ve zengin tüccarlarından Fuat Tüccarbaşı tarafından bir Venedik yapısının kalıntıları kullanılarak yaptırıldığı bilinmektedir. Han'ın giriş holündeki Orta Çağ'a ait kemerinden hanın orta avlusuna geçilmektedir. İlk yapıldığında 52 oda bulunan handa günümüze 44 oda ulaşabilmiştir. Odalar, orta avluyu çevreleyen yuvarlak sütunlu kemerlerin alt ve üst tarafında yer almaktadır. Alt taraftaki odalar depo ve ahır olarak kullanılmış üst taraftaki odalar ise konaklama için kullanılmıştır. Odaların bazılarında ocak bulunmaktadır. Odaların döşemeleri mermerden yapılmış dışa tarafa açılan dikdörtgen ve mazgal pencereleri bulunmaktadır. Kumari Han, Küçük Han, Humarcılar Hanı ve düğünlerde çalgıcılık yapanların kolaylıkla bulunduğu yer olduğu için Çalgıcılar Hanı olarak da bilinmektedir. 2011 yılında handa restorasyonuna başlamış ve 2016 yılında hizmete vermeye başlamıştır (Ertürk, 2018b: 184).

Turunçlu Cami: Cami Kapısı üzerinde bulunan kitabeye göre Osmanlı Padişahı II. Mahmud Dönemi'nde 1825 yılında Seyyid Mehmed Ağa tarafından yaptırılmıştır. İplikçi Mahallesi, Kadınlar pazarı Sokağında bulunan cami, kesme taşlarla enine dikdörtgen planlı bir yapıya sahiptir. L şeklindeki son cemaat yeri, yapının kuzey ve batı cephelerini çevrelemektedir. Ahşap çatıyı taşıyan kemerler dört adet olarak doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Kuzeydoğu köşedeki, mahfilin tavanı ahşap sütunlar üzerine çıtalı tavan şeklinde yapılmıştır. Son cemaat yerinin kuzey tarafında silindirik sütunlar konumlanmış çift merkezli altı sivri kemer ve batı tarafında dört sivri kemer bulunmaktadır. Caminin minberi barok tarzı

bezemeler ile yapılmıştır. Kuzeydoğu köşede yer alan gövdesinde dört sıra bilezik bulunan ve silindirik şekilde taştan minaresi bulunmaktadır. Minarenin Şerife altının yatay şekilde olması yapıldığı dönemin özelliğini göstermektedir (İnce, 1996: 5).

Sultan II. Mahmud Kütüphanesi: Osmanlı Padişahı II. Mahmud Dönemi'nde Lefkoşa'nın kuzey kesiminde Selimiye Camii'nin doğu tarafında bulunan, Kıbrıs mutasarrıfı Ali Ruhi Efendi tarafından 1829 yılında kesme taşlar kullanılarak ve kütüphanenin kuzeyinde bulunan Büyük Medrese'nin yanına inşa edilmiştir. Tek kubbeli mekânı ve önünde iki kubbeli revakıyla klasik Osmanlı mimari özelliklerini taşır. Kütüphanenin kapısında II. Mahmud'un 1244 tarihli tuğrası ve iç kısımda şair Hilmi Efendi'nin yazmış olduğu kaside yer almaktadır. Kütüphanede yaklaşık 1800 kitap bulunmaktadır kitapların bazıları saray kitaplığından gelmiştir. Kütüphane binası, 2008 yılında kütüphanede restorasyon yapılarak hizmete açılmış ve günümüzde hizmet vermeye devam etmektedir (Halaçoğlu Konuk, 2019: 15).

Kutub Osman Tekkesi: Magosa'daki Osmanlı devri eserlerinden birisidir. 18. Yüzyılda Osmanlı padişahı IV. Mehmet döneminde yapılmıştır. Magosa'da Lefkoşe Kapısı dışındaki türbelerin arkasında bulunan bu tekke, L biçiminde planlanmış, biri tonoz, diğer ikisi kubbe ile örtülü üç hacim ile birleştirilmiş kubbeli bir türbeden oluşmaktadır. Kutub Osman, Osmanlı sarayından 1738 yılında Kıbrıs'a sürülmüş bir âlimdir. Kıbrıs'a gelişinden bir yıl sonra vefat etmiş ve Magosa'da defnedilmiştir. II. Mahmut döneminde, Kıbrıs muhassıllarından Seyit Mehmet Ağa tarafından türbesi yapılmış, türbeye küçük bir mescit ve çeşitli odalar eklenmiş, bir de şeyh tayin edilmiştir. Tekke, 19. Yüzyılda büyütülmüş ve bazı ek binalar yapılmıştır. Tekkenin bahçesinde taşları yazısız yedi adet mezar bulunmaktadır (Çuhadaroğlu ve Oğuz, 1975: 7).

Hız. Ömer Türbesi: Girne merkeze yaklaşık 4 km mesafede Çatalköy'de bulunmaktadır. Türbe, Kıbrıs'ta bulunan İslami eserlerin en önemlilerinden birisidir. Rivayete göre Muaviye Ordusu İslamiyet'i yaymak için çıktığı seferde, Kıbrıs'a ulaştığında Muaviye Ordusu komutanlarından Hız. Ömer ve silah arkadaşları ile Bizanslılarla yaptıkları çatışma sonucu 6 askeri ile birlikte öldürülmüştür. Sağ kalan askerler tarafında Hız. Ömer ve askerler türbenin altında bulunan mağaraya defnedilmiştir. Osmanlıların Kıbrıs'ı fethinden sonra kesin bir tarih bilinmemekle birlikte mağaradan çıkarılarak şimdiki yerlerine defnedilmiş, bir türbe ve mescit yapılmıştır. Günümüzde türbenin içinde 7 adet sanduka bulunmaktadır. 1963 yılında Rum saldırıları sonucu türbe zarar görmüştür. Daha sonra türbe, 1974 yılında yıldırım düşerek kullanılamaz duruma gelmiştir. 1978 yılında yapılan yenileme çalışmaları ile ziyarete ve ibadete hizmet vermeye başlamıştır (Ertürk, 2018b: 142).

Sonuç

Kıbrıs'ın tarih boyunca stratejik konumu nedeni ile farklı medeniyetlere ev sahipliği yapması sonucu zengin bir tarihe sahiptir. Ev sahipliği yapmış olduğu medeniyetlere ait somut ve soyut değerlerin fazla olması Kıbrıs'ta kültürün zenginliğini göstermektedir. Kıbrıs, Yeni Taş Devri'nden Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Dönemi'ne kadar yaşamış medeniyetlerin yemek, sanat, mimari, inançları, gelenek ve görenekleri ile bütün medeniyetler, kendisinden önceki medeniyetin kültürü üzerine kendi kültürünü eklemesi sonucu Kıbrıs'ta kültürün gelişmesini sağlamış ve bugün ki Kıbrıs kültürünü oluşturmuştur. Örneğin, Osmanlı Padişahı II. Selim Dönemi'nde 1570 yılında Kıbrıs'ın fethinden sonra Anadolu'dan Kıbrıs'a göç eden Türkler, yemek kültürlerini Kıbrıs'ta yaymaya başlamıştır. Kıbrıs kültürü, Kıbrıs halkı tarafından nesilden nesile aktarılmaya devam edecektir.

Kıbrıs'ın İngiliz egemenliğine geçişi, İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan 4 Haziran 1878'de Berlin Antlaşması ile başlamış, Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yanında yer aldığı için 5 Kasım 1914'te İngilizler Kıbrıs'ı ilhak ederek resmi olarak İngiliz egemenliği başlamıştır. I. Dünya Savaşı sonunda 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Kıbrıs'ın İngiltere tarafından ilhakı kabul etmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın başlaması ile Sevr Antlaşması uygulanmamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından imzalanan 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması ile Türkiye, 5 Kasım 1914'te İngiltere'nin Kıbrıs'ı ilhak kararını tanımıştır. İngilizlerin adada egemenliğinin başlaması ile birlikte adayı böl-yönet politikası ile yönetmeye başlamışlardır. Böl-yönet politikası ile Türkler üzerinde baskı uygulanmış ve dışlama yapılmıştır. İngilizlerin bu tutumları adada kargaşa ortamının başlamasını sağlamıştır. Daha sonra bu durum adada yaşayan Rumlar ve Türkler arasında çatışmalara dönüşmüştür. Bu kanlı çatışmalar sonucunda 30 Aralık 1963'te Lefkoşa, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti arasında yeşil hat sınır olacak şekilde ikiye ayrılmıştır. Adanın ikiye ayrılmasından sonra yaşanan politik süreçlerle beraber Rumlar katliamlarına devam etmiştir. Bu katliamlara dur demek için Türk Silahlı Kuvvetlerinin başlatmış olduğu Kıbrıs Barış Harekâtı sonucunda 16 Ağustos 1974'te ateşkes imzalanarak katliamların önüne geçilmiştir. 15 Kasım 1983'te Kıbrıs Türkü, bağımsızlığını ilan ederek Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kurulmuştur.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin bulunduğu konum ve ikliminden dolayı turizm oldukça elverişlidir. Her ülkenin olduğu gibi Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin geçim kaynaklarından birisi turizmdir. Turizm çeşitleri bakımından oldukça zengindir. Turistler genellikle deniz, kum, güneş ve eğlence turizmi için burayı tercih etmektedirler. Kuzey Kıbrıs

Türk Cumhuriyeti kültürünün tanınması için sosyal medyalar ve internet sitelerine reklam verilerek tanıtımı yapılabilir veya bölgede uluslararası etkinliklerin yapılması ile kültür turizmine olan ilgi artırılabilir. Ayrıca Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, yeni politikalar belirleyerek kültürel varlıkların tanınırlığını ve korunmasını sağlamalı ve kültür varlıklarının korunması hakkında yerel halk bilinçlendirilmelidir. Devlet tarafından vakıflar ve topluluklar kültür varlıklarının korunması için desteklenmelidir. Kültürel mirasın ve kültür varlıklarının korunması için ilkokuldan başlayıp üniversite eğitimine kadar devam eden dersler ve etkinlikler ile küçük yaşlarda kültürel miras bilincinin oluşmasına yardımcı olabilir. Devlet tarafından bu tür gelişmeler ve destekler ile kültür turizmine önemli katkı sağlamaktadır.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde kültür turizminin daha fazla tercih edilmesi için tur operatörleri tarafından hazırlanan Kıbrıs kültür turlarının sosyal medyalar, internet sitelerinde reklamının yapılması ve tur ücretinde indirim sağlanması gibi kampanya uygulamalarının yapılması turistlerin tatil için Kıbrıs'ı seçmesi sağlanabilmektedir. Kıbrıs'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesi ile yapılan camiler, kiliseden çevrilen camiler, tekkeler, türbeler Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin inanç turizmi bakımından zenginlik göstermektedir. Bu yapıların dışında han, hamam, kütüphane ve konutlarda yapılmıştır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde bulunan Osmanlı eserlerinin tanıtımı için internet sitelerine ve sosyal medyalar reklamı yapılabilir. Tur operatörleri tarafından Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde bulunan Osmanlı eserleri adı altında paket turlar hazırlanabilir. Osmanlı eserlerini sanal gerçeklik ile insanlara sanal tur yaptırarak bu eserlerin daha fazla tanınması sağlanabilir ve sanal tur sonucunda sanal turda gezmiş olduğu Osmanlı eserini fiziki olarak yerinde görmek isteği ortaya çıkabilir. Böylece deniz, kum, güneş ve eğlence turizminin yanı sıra turistler Kıbrıs'ın tarihini, tarihi yerlerini ve kültürünü daha iyi tanıma imkânı sağlanabilir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne münferit olarak gelen turistlerin Osmanlı eserlerini kolayca gezilmesini sağlayan haritalar, broşürler, teknolojik uygulamalar ve sanal turların yapılması Osmanlı eserlerinin daha fazla turist çekmesi ve tanınmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Günümüze kadar ulaşan Osmanlı eserlerinin restorasyon ve bakıncılarının yapılması bu eserlerin daha uzun süre ayakta kalmasını ile birlikte nesilden nesile bu kültür varlıklarının aktarımı sağlanmaya devam edecektir.

Kaynakça

Ahmetaj, M. (2011). Berlin Kongresi ve Sonuçlarının Osmanlı Devleti ve Arnavutlar Üzerindeki Etkileri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bursa.

Akçay, E.Y. (2018). Roma Dönemi'nde Kıbrıs'ın Yaşadığı Dönüşüm. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5-2, 137-148.

Akgün, S. (2010). Kıbrıs Türk Toplumunun Siyasi ve Kültürel Hayatında Lefkoşa Mevlevihanesi'nin Yeri. *BELLETTEN*, 74-271, 769-788.

Alasya, H. F. (1964). *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri* (1. Baskı). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Antoniadou, S. (2019). *Cyprus 11000 years of history and civilisation*. Deputy Ministry of Tourism.

Bağışkan, T. (2019). *Kıbrıs'ta Osmanlı, İslam ve İslamlaştırılan Eserler*. Lefkoşa: Kıbrıs Türk Eğitim Vakfı.

Bahçe A. Sadık (2009). Kırsal Gelişimde Kültür (Mirası) Turizmi Modeli. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25.

Balyemez, M. (2021). İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs'ta Çıkarılan İkinci Rum İsyanı (18-19 Aralık 1954). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 37-103, 217-252.

Bar-Yosef Mayer, D. E., Kahanov, Y., Roskin, J. ve Gildor, H. (2015). Neolithic Voyages to Cyprus: Wind Patterns, Routes, and Mechanisms. *The Journal of Island and Coastal Archaeology*, 10-3, 412-435.

Bozkurt, A. O. (2019). *Roma-Mısır İlişkileri (MÖ. 3. Yüzyıl – MS 395)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Bulatović, I., Stranjančević, A., Lacmanović, D. ve Raspor, A. (2017). Casino Business in the Context of Tourism Development (Case: Montenegro). *Social Sciences*, 6-4, 146, 2-16.

Camilleri, M. A. (2018). The Tourism Industry: An Overview. In *Travel Marketing, Tourism Economics and the Airline Product* (Chapter 1, pp. 3-27). Cham, Switzerland: Springer Nature.

Cankut, A. (2021). Rumların Akritas Soykırım Planları ve Kıbrıs'ta Çözumsuzlüğün Başlangıcı. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 8(19), 71-87.

Christodoulou, P. (2013). Cyprus in Antiquity. Antonis Petrides, George Kazamias, Emmanouil Koumas Cyprus (Editör by) içinde *Introduction to the History of Cyprus* (ss. 9-59). Cyprus: Open University of Cyprus.

- Cizrelioğulları, M. N., Altun, Ö. ve Altıntaş, T. (2020). Yerel Halkın Özel İlgi Turizmi Açısından İnanç Turizme Bakışı: KKTC Örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4-2, 1246-1263.
- Çakmak, Z. (2010). Kıbrıs'tan Anadolu'ya Türk Göçü (1878–1938). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(36), 201-223.
- Çam O. ve Çelik C. (2022). Festival Turizmi Çerçevesinde Bir Değerlendirme: Rio Karnavalı, Sivas İnterdisipliner Turizm Araştırmaları Dergisi, 5(1), 1-20.
- Çavuşoğlu, M. ve Çavuşoğlu, O. (2018). Gastronomi Turizmi ve Kıbrıs Sokak Lezzetleri Üzerine Bir Araştırma. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2-Ek1, 637-651.
- Çımat, A. ve Bahar, O. (2003). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi içindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme, *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*. 6-2003, 1-18.
- Çuhadaroğlu, F. ve Oğuz, F. (1975). Kıbrıs'ta Türk Eserleri, *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, 2, 1-76.
- Denizli, A. (2020). Kıbrıs'ta Yunan Terör Örgütü Eoka ve Katliamları. *Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2-2, 1-25.
- Erdemir, H. P. ve Erdemir, H. (2010). Kudüs' te Yahudi İsyanı ve Yahudiler. *History Studies, Ortadoğu Özel Sayısı*, 126,117-136.
- Eroğlu, H. (2002). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni Yaratan Tarihi Süreç ve Son Gelişmeler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 18-54, 735-793.
- Ertekin, E. (2008). Roma Çağında Cılcıca'dan Yolsuzluk Örnekleri. *Olba*, 16, 361-384.
- Ertürk, M. (2018a). Kıbrıs Türk Milli Mücadele Dönemi'nden Miras: KKTC'nin Hüzün Turizmi Potansiyeli. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2-4, 57-73.
- Ertürk, M. (2018b). *Tarihi, Kültürel ve Turistik Değerleri ile Kıbrıs* (1. Baskı). İstanbul: Nobel Bilim Eserler.
- EVKAF (2024), Kutup Osman Tekkesi, erişim linki: <https://evkaf.org/haber-kutup-osman-turbe-ve-tekkesi> Erişim Tarihi: 28.08.2024
- Eyice, S. (1992), *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, 514-515.
- Göktürk, T. B. (2008). Rumlar'ın Kıbrıs'taki Enosis İsteklerinin Şiddete Dönüşmesi: 1931 İsyanı; Öncesi ve Sonrası. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(16), 335-63.
- Gözlü, A. (2011). *Kıbrıs Eskiçağı ve Jeopolitiği* (1. baskı). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Günay, N. (2007). Kıbrıs'ın İngiliz İdaresine Bırakılması ve Bunun Anadolu'da Çıkan Ermeni Olaylarına Etkisi. *Gazi Akademik Bakış*, 1(1), 115-126.

Halaçoğlu Konuk, N. (2019). Kıbrıs Sultan II.Mahmud Kütüphanesi Ve Yunanistan Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi'nin Mekân-İnsan İlişkisi Açısından İrdelenmesi. *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 2-4, 11-20.

İrkıçatal, E. (2012). İkinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Ortadoğu Politikaları İçin Kıbrıs'ın Stratejik Önemi ve Kıbrıs Meselesinin Ortaya Çıkışı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 31-59.

İslomov, O. A. (2021). Cultural Tourism. *International Journal of Advanced Research in Management and Social Sciences*, 10-12, 286-290.

İnce, K. (1996). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Güney Kıbrıs'ta 1789-1839 Yıllarındaki Osmanlı Cami ve Mescitleri, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4, 1-17.

Keser, U. (2013). *Kızılay Belgeleri Işığında Kıbrıs Barış Harekâtı 1974*. Ankara: Pulat Basımevi.

Korkmazer, S. (2023). *Osmanlı Devleti Döneminde Kıbrıs Vakıfları (1570-1826)* (1. Baskı). Bursa: Emin Yayınları.

Köse, O. (2017). Önsöz. Osman Köse (Editör by), içinde *Tarihte Kıbrıs I*, (ss. 7-9). İstanbul: D9KUZ10BE5.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Turizm Planlama Dairesi (2024). <https://turizmplanlama.gov.ct.tr/Portals/45/Turizm%20%C4%B0statistikleri/2023/YILLIK%202023-son.pdf?ver=2024-08-29-113846-097> Erişim Tarihi: 30.08.2024.

Love Cyprus (2022). *11.000 Years Of History And Culture*. Deputy Ministry of Tourism.

Maden, F. (2013): Büyük Güçlerin Berlin Antlaşması'nın Uygulanmasına Yönelik Baskıları. *History Studies*, 5(1), 267-286.

Mallinson, W. (2012). *Cyprus A Historical Overview*. Republic Of Cyprus.

Matuchniak-Krasuska A. (2015). Culture and Society. Bielawska-Batorowicz E. (Editör by) içinde *Poland History, Culture and Society* (ss. 233-259). Łódź: Wydawnictwo Tercja.

Menekşe, M. (2013). Berlin Konferansı Sonrasında Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Kıbrıs Meselesi (1878-1923). *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 6(12), 309-325.

Mercan, M. S. (2019). Dış Siyasi Olaylarla İlgili TBMM'nin Gizli Oturum Görüşmelerinde Kıbrıs (1974) (1. Baskı). Ankara: İksad Yayınevi.

Middle East Technical University (2024). İlk Çağlarda Kıbrıs, Erişim linki: https://users.metu.edu.tr/birten/ilkcag.html#_edn6 Erişim Tarihi: 11.06.24

Okkar, R. (2017). Eski Çağlardan Roma Dönemine Kıbrıs/Alashiya Adasındaki Siyasi Oluşumlara Genel Bir Bakış. Osman Köse (Editör by), içinde *Tarihte Kıbrıs I*, (ss. 29-42). İstanbul: D9KUZ10BE5.

Orallı, L. E., Sula, İ. E. ve Telli, B. (2024). *Kıbrıs Barış Harekâtı'nın 50. Yılı* (1. Baskı). İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları.

Ögke, A. (2024). Kıbrıs'ta Tasavvuf ve Lefkoşa Mevlevîhânesi. *9. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Yurt Dışı Türk Kültür Varlıkları "Kıbrıs" 21-24 Ekim 2021/ Lefkoşa Kıbrıs Bildirileri* içinde (113-134). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

Önalp, E. (2007). *Geçmişten Günümüze Kıbrıs*. Ankara.

Özdipçiner, N. ve Soydaş, M. (2016) Turizm Endüstrisi ve Konaklama İşletmeleri. Abdullah Karaman (Editör by), içinde *Otel İşletmeciliği* (ss. 2 -21). Konya: Eğitim Kitapevi.

Özmen, S. (2018). Kıbrıs Türklerinin Kökeni ve Sosyo-Kültürel Özellikleri. *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 2-3, 21-33.

Öztürk, C. ve Gürdallı, H. (2021). Lefkoşa ve Mağusa'da Gotik Yapıların Mimari Elemanlara Göre Analizi. *YDÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 3(1), 1-20.

Öztürk, Y. ve Yazıcıoğlu, İ. (2002). Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Alternatif Turizm Faaliyetleri Üzerine Teorik Bir Çalışma, *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2-2.

Rowe, A., Smith, J. D. ve Borein, F. (2002). *Career Award Travel and Tourism Standard Level*. Cambridge: Cambridge University Press.

Silberberg, T. (1995). Cultural Tourism and Business Opportunities for Museums and Heritage Sites. *Tourism Management*, 16 (5), 361-365.

Şahin, İ. (2012). 1878 Kıbrıs Antlaşması Ve Ermeni Meselesi. *Ermeni Araştırmaları*, 43, 133-164.

Şekerciler, F. ve Ketenoğlu, O. (2011). Kıbrıs-Karpaz Milli Parkı Kuzey Kumullarının Florası. *Biological Diversity and Conservation*, 4-2, 189-203.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2024). Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, BM Müzakerelerinin Başlangıcı Tarihçe, Erişim linki: https://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa Erişim Tarihi: 20.06.2024.

Turamberk Özerden, S. (2023). Utilization of Ottoman Tangible Cultural Heritage in Northern Cyprus for Tourism Purposes. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 10-28, 533-552.

Turamberk Özerden, S. ve Ilgaz, B. (2022). Somut Kültürel Miras Kapsamında Kuzey Kıbrıs'ta Bulunan İslami İnanç Merkezlerinin İnanç Turizmi Açısından Değerlendirilmesi, *II-International Conference on Global Practice of Multidisciplinary Scientific Studies*, Batumi, Georgia, July 26-28, 1369-1391.

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük (1998). 1. ve 2. Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Usal, A. ve Kuşlivan, Z. (1998). *Davranış Bilimleri (Sosyal Psikoloji)* (2. Baskı). İzmir: Fakülteler Kitapevi.

Ünüvar, Ş. (2008). *Konaklama İşletmeleri Ağırlıklı Turizmde Reklam Kampanyaları* (1. Baskı). Konya: Çizgi Kitapevi.

Üstün, E. (2018). Memlûk Devleti'nin Kıbrıs'ı Hâkimiyeti Altına Alması. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 1-1, 26-42.

Vatansever, M. (2010). Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 12-Özel Sayı, 1487-1530.

Visit North Cyprus (2024a). Büyük Hamam, erişim linki: <https://www.visitncy.com/tr/kesfet/buyuk-hamam/> Erişim Tarihi: 30.06.2024

Visit North Cyprus (2024b). Piri Mehmet Paşa Camii, erişim linki: <https://www.visitncy.com/tr/kesfet/piri-mehmet-pasa-camii/> Erişim Tarihi: 30.06.2024

Visit North Cyprus (2024c). Selimiye Cami, erişim linki: <https://www.visitncy.com/tr/kesfet/selimiye-camii/> Erişim Tarihi: 28.08.2024

Visit North Cyprus (2024d). Lala Mustafa Paşa Cami, erişim linki: <https://www.visitncy.com/tr/kesfet/lala-mustafa-pasa-camii/> Erişim Tarihi: 28.08.2024

Visit North Cyprus (2024e). Haydar Paşa Cami, erişim linki: <https://www.visitncy.com/tr/kesfet/haydarpasa-camii/> Erişim Tarihi: 28.08.2024

Visit North Cyprus (2024f). Sinan Paşa Cami, erişim linki: <https://www.visitncy.com/tr/kesfet/sinan-pasa-camii/> Erişim Tarihi: 28.08.2024

Visit North Cyprus (2024g). Büyük Han, erişim linki: <https://www.visitncy.com/tr/kesfet/buyuk-han/> Erişim Tarihi: 28.08.2024

Visit North Cyprus (2024h). Arabahmet Cami, erişim linki: <https://www.visitncy.com/tr/kesfet/arabahmet-camii/> Erişim Tarihi: 28.08.2024

Visit North Cyprus (2024ı). Büyük Hamam, erişim linki: <https://www.visitncy.com/tr/kesfet/buyuk-hamam/> Erişim Tarihi: 28.08.2024

Visit North Cyprus (2024j). Mevlevi Tekke Müzesi, erişim linki <https://www.visitncy.com/tr/kesfet/mevlevi-tekke-muzesi/> Erişim Tarihi: 28.08.2024

Visit North Cyprus (2024k). Ağa Cafer Paşa Cami, erişim linki <https://www.visitncy.com/tr/kesfet/aga-cafer-pasa-camii/> Erişim Tarihi: 28.08.2024

Visit North Cyprus (2024l). Kumarcılar Hanı, erişim linki <https://www.visitncy.com/tr/kesfet/kumarcilar-hani/> Erişim Tarihi: 28.08.2024

Visit North Cyprus (2024m). Hz. Ömer Türbesi, erişim linki <https://www.visitncy.com/tr/kesfet/hz-omer-turbesi/> Erişim Tarihi: 28.08.2024

Whyte, B. Hood, T. ve White, B. P. (2012). *Cultural and Heritage Tourism: A Handbook for Community Champions*. Canada: Federal Provincial Territorial Ministers of Culture and Heritage.

Wikipedia (2024a). Laleli Cami, erişim linki: [https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A4%CE%B6%CE%B1%CE%BC%CE%AF_%CE%9B%CE%AC%CE%BB%CE%B5%CE%BB%CE%B9_\(%CE%9B%CE%B5%CF%85%CE%BA%CF%89%CF%83%CE%AF%CE%B1\)](https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A4%CE%B6%CE%B1%CE%BC%CE%AF_%CE%9B%CE%AC%CE%BB%CE%B5%CE%BB%CE%B9_(%CE%9B%CE%B5%CF%85%CE%BA%CF%89%CF%83%CE%AF%CE%B1)) Erişim Tarihi: 28.08.2024

Wikipedia (2024b). Sarayönü Cami, erişim linki: https://tr.wikipedia.org/wiki/Saray%C3%B6n%C3%BC_Camii Erişim Tarihi: 28.08.2024

Wikipedia (2024c). Turunçlu Cami, erişim linki: https://tr.wikipedia.org/wiki/Turun%C3%A7lu_Camii Erişim Tarihi: 28.08.2024

Wikipedia (2024d). Sultan II. Mahmud Kütüphanesi, erişim linki: https://en.wikipedia.org/wiki/Library_of_Sultan_Mahmud_II Erişim Tarihi: 28.08.2024

Yalçın, E. (2016). Kıbrıs'ta Türk Mukavemet Teşkilatı ve Rauf Denktaş. *Atatürk Yolu Dergisi*, 15-58, 279-301.

Yellice, G. (2012). 1878'den 1931'e Kıbrıs'ta Enosis Talepleri ve İngiltere'nin Yaklaşımı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12(24), 13-26.

Yıldırım, İ. ve Özçelik, H.M. (2021). Kıbrıs Meselesi ve Eoka Terör Örgütü. *International Social Sciences Studies Journal*, 7-80, 1188-1196.

Yılmaz, H. (2017). Kıbrıs Barış Harekâtı ve Sonuçları. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6-1, 87-98.

Yiangou, A. (2013). Cyprus under the British, 1878-1945, George Kazamias, Emmanouil Koumas Cyprus (Editör by) içinde *Introduction to the History of Cyprus* (ss. 167-206). Cyprus: Open University of Cyprus.

Ekler

Ek-1:

Selimiye Cami (St. Sophia Katedrali) (Visit North Cyprus, 2024c)

Ek-2:

Lala Mustafa Paşa Cami (St. Nicholas Katedrali) (Visit North Cyprus, 2024d)

Ek-3:

Haydar Paşa Cami (St. Catherine Katedrali) (Visit North Cyprus, 2024e)

Ek-4:

Sinan Paşa Cami (St. Peter ve St. Paul Kilisesi) (Visit North Cyprus, 2024f)

Ek-5:

Büyük Han (Visit North Cyprus, 2024g)

Ek-6:

Laleli Cami (Wikipedia, 2024a)

Ek-7:

Sarayönü Cami (Wikipedia, 2024b)

Ek-8:

Arabahmet Cami (Visit North Cyprus, 2024h)

Ek-9:

Piri Mehmet Paşa Cami (St. George kilisesi) (Visit North Cyprus, 2024b)

Ek-10:

Büyük Hamam (Visit North Cyprus, 2024ı)

Ek-11:

Mevlevi Tekke Müzesi (Visit North Cyprus, 2024j)

Ek-12:

Ağa Cafer Paşa Camii (Visit North Cyprus, 2024k)

Ek-13:

Kumarcılar Hanı (Visit North Cyprus, 2024l)

Ek-14:

Turunçlu Cami (Wikipedia, 2024c)

Ek-15:

Sultan II. Mahmud Kütüphanesi (Wikipedia, 2024d)

Ek-16:

Kutup Osman Tekkesi (EVKAF, 2024)

Ek-17:

Hz. Ömer Türbesi (Visit North Cyprus, 2024m)

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi
BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bengi>

ISSN: 2717-6584

Siyasi Hakların Elde Edilmesinden Demokrat Parti Dönemi Sonuna Kadar Türk Siyasi Hayatında Kadın

*Women in Turkish Political Life from the Acquisition of Political Rights to the End of
the Democrat Party Era*

doi: 10.58646/bengi.1544976

Geliş/Received: 07 Eylül 2024

Kabul/Accepted: 22 Eylül 2024

Büşra Bigat Akça* - Sebile Yıldız Aybak**

Özet

Tanzimat Döneminde eğitim, hukuk ve çalışma hayatında kısmi haklar elde etmeye başlayan Türk kadını, İkinci Meşrutiyet döneminde aile hukukunun düzenlenmesi, kadın derneklerinin ve kurslarının açılması, dergi ve gazetelerin çıkarılması gibi gelişmelerle sosyal hayatta daha etkin bir şekilde yer bulmuştur. Millî Mücadele döneminde kadınlar mevcut şartlar nedeniyle örgütlenme çalışmaları gerçekleştirmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra Türk Medeni Kanunu kadınlar daha önce elde ettiklerinden çok daha geniş mahiyette haklara sahip olmuş ancak kanun siyasi hakları içermemiştir. Türk kadınının siyasi hakları kazanması 1930 yılından itibaren gerçekleşmeye başlamıştır. Kadınlar ilk olarak 3 Nisan 1930 Belediye seçimlerinde oy kullanma ve seçilme hakkı elde etmiş, daha sonra 26 Ekim 1933 tarihinde muhtar ve ihtiyar heyetleri seçimlerinde, 5 Aralık 1934 tarihinde ise milletvekili seçimlerinde seçme ve seçilme haklarına sahip olmuşlardır. Böylece 8 Şubat 1935'te yapılan seçimlerde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne 17 kadın milletvekili girmeye hak kazanmıştır. 1936 yılında yapılan bir ara seçimle kadın milletvekili sayısı 18'e ulaşmıştır. Türk kadını seçme ve seçilme hakkını İsviçreli kadınlardan 36, Fransız kadınlardan 11, Belçikalılardan 14 yıl önce elde

* Sorumlu Yazar/Corresponding author: Dr., Bağımsız Araştırmacı, busra.bigat@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7552-5352.

** Dr., TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, sebileyildiz60@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7339-4317.

Atf/Citation: Bigat Akça, B. - Yıldız Aybak, S. (2024). Siyasi Hakların Elde Edilmesinden Demokrat Parti Dönemi Sonuna Kadar Türk Siyasi Hayatında Kadın. BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2024 (3), 559-587.

etmişlerdir. Ancak çok partili yaşama geçiş sürecinde yaşanan gelişmeler kadınların temsil oranının düşmesinde kaçınılmaz rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Seçme-Seçilme, Siyasi Hak, Siyasi Parti TBMM.

Abstract

The process of women gaining fundamental rights dates back to the Tanzimat period. During this time, women achieved partial rights in education, law, and the workforce. Subsequently, during the Second Constitutional Era, developments such as the regulation of family law, the establishment of women's associations and courses, and the publication of magazines and newspapers allowed women to participate more actively in social life. During the National Struggle, women began to organize more effectively and engage in political struggle. After the proclamation of the Republic, especially with the Turkish Civil Code, women were granted rights that were much broader than those they had previously obtained. However, this law did not include political rights; Turkish women began to gain political rights starting in 1930. They first acquired the right to vote and be elected in the municipal elections on April 3, 1930, and later, on October 26, 1933, in the elections for village heads and elder councils, and on December 5, 1934, in parliamentary elections. Thus, in the elections held on February 8, 1935, 17 women deputies were elected to the Grand National Assembly of Turkey. Following a by-election in 1936, the number of women deputies rose to 18. At this time, Turkish women obtained the right to vote and be elected 36 years before Swiss women, 11 years before French women, and 14 years before Belgian women. However, developments during the transition to a multi-party system inevitably played a role in the decrease of women's representation.

Keywords: Women, Voting and Candidacy Rights, Political Rights, Political Parties, Grand National Assembly (GNAT).

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1923 yılı, ülkenin sosyal ve siyasi yapısında köklü değişimlerin başladığı bir dönemdir. Cumhuriyet'in ilanı ile Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde gerçekleştirilen yenilik hareketleri Türkiye'nin modernleşme sürecinin temel taşlarını oluşturmuştur. Bu noktada kadınların toplumsal ve siyasi yaşamındaki yeri de yeniden şekillenmiştir. Kadınların siyasi hakları konusunda yapılan yenilikler bu dönemin en dikkat çekici unsurlarından biri olmuştur.

1924 Anayasası, kadınların toplumsal yaşamdaki haklarını genişleten bir dizi yeniliği içermektedir. Ancak kadınların siyasi hakları açısından önemli gelişmeler 1930'lu yıllardan itibaren başlamıştır. Kadınlar 3 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen kanunla, belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı elde eden kadınlar yerel yönetimlerde temsiliyet kazanmaya başlamıştır. Bu durum kadınların siyasi haklarında ilk önemli halka olarak kabul edilmektedir. 1934 yılında yapılan anayasa değişikliği ise Türkiye Cumhuriyeti tarihinde kadın hakları açısından bir dönüm noktası olmuştur. Kadınlara genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı tanıyan bu değişiklik, Türkiye'yi bu alanda dünya genelinde öncü bir ülke haline getirmiştir. Bu yasal düzenleme, kadınların mecliste temsil edilmelerini sağlayarak meclise siyasi katılımlarını artırmıştır. 1935 seçimlerinde 18 kadın aday milletvekili seçilmiş ve TBMM'de göreve almıştır. Böylece kadınlar siyasi arenada etkin bir şekilde yer almaya başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı, dünya genelinde birçok ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik yapısını derinden etkileyen bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye, savaşın patlak vermesiyle birlikte, tarafsızlık politikası izleyerek savaştan uzak kalmayı hedeflemiştir. Ancak savaşın başlangıcıyla TBMM, iç politikada çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Ekonomik sıkıntılar, gıda ve malzeme kıtlığı gibi sorunlar, meclisin gündemini oluşturmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında TBMM'deki kadın milletvekilleri hem kadın hakları konusunda hem de savaşın getirdiği zorluklara karşı toplumsal dayanışmayı artırmak ve kadınların savaş sürecindeki rolünü vurgulamak adına aktif çalışmalar yürütmüşlerdir. Savaş döneminde kadınların iş gücüne katılımı da arttırmak amacıyla kadın milletvekilleri bu durumu teşvik etmek için çeşitli yasaların çıkarılmasına önyak olmuşlardır.

Demokrat Parti'nin 1950 yılında iktidara gelmesiyle, kadın haklarına yönelik bazı iyileştirmeler yapılması ve toplumsal yapının yeniden değerlendirilmesi gibi gelişmeler gündeme gelmiştir. 1954 yılında gerçekleştirilen düzenlemeler, kadınların yerel seçimlerdeki

katılımını teşvik etmiş, fakat genel siyasetteki temsilleri ve etkinlikleri beklenen düzeyde artmamıştır. Bu durum daha fazla çalışma yapılmasının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Sonuç olarak 1923 ile 1960 yılları arasındaki dönem, Türkiye’de kadınların siyasi haklarının kazanımı ve genişletilmesi açısından kritik bir süreci temsil etmektedir. Bu yıllar, kadınların toplumsal ve siyasi yaşamda daha belirgin bir yer edinmeye başladıkları bir dönemi işaret ederken, toplumsal eşitlik yolunda atılması gereken ek adımları da gözler önüne sermektedir. Bu çalışmada, Cumhuriyetin kuruluşundan Demokrat Parti’nin sona erdiği döneme kadar, kadınların seçme ve seçilme hakları incelenmiştir. Sonuçlar, kadınların temsil hakları noktasında daha fazla yeniliğe ihtiyaç duyulduğunu ve özellikle yerel temsil düzeyindeki eksikliklerin belirgin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, kadınların siyasi katılımının artırılması için gerekli reformların ve stratejilerin geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

1. Siyasal Hakları Kazanmanın İlk Evresi Belediyeler Kanunu

Türk kadınının siyasal hakları kazanma süreci belirli aşamalar sonucu gerçekleşmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra kadın hakları ile ilgili tartışmalar ilk olarak 1923 yılında görülmeye başlanmıştır. Ancak bu konu özellikle mecliste muhalif kesim olan İkinci Grubun karşı çıkması sebebiyle devamlı aksaklığa uğramıştır. 3 Nisan 1923’te mecliste seçim yasası tartışılırken, 1909 yasasının düzenlenmesi ihtiyacı gündeme gelmiştir. Özellikle savaş döneminde ülkedeki erkek nüfusun azalmış olması sebebiyle her 50.000 erkek nüfus için bir milletvekili seçilmesini imkânsızlaştırmış, bu sayının düşürülmesi istenmiştir. Bunun yanında kadınların da seçimlere katılması gerektiğini savunan Tunalı Hilmi Bey “Mübarek cihadımızın bu millette bıraktığı analar, bugün erkeklerden fazladır... Beyefendiler, benim mukaddes analarımın, benim mukaddes bacılarımın başına vuruyorsunuz ayağınızı! İstirham ederim, benim anam, babamdan yüksektir. Analar cennetten bile yüksektirler. Tekrar ediyorum. Analar cennetten bile yüksektirler. Müsaade buyurun arkadaşlar! Analar, bacılara... Kadınlara intihab edilmek hakkını verin demiyorum. Fakat arkadaşlar, analarımı, bacılarımı... Hakikata tahammül edemiyen kulaklar...” sözleriyle kadınların Millî Mücadelede oynadıkları rollere değinmiş ve kadınlara yasada yer verilmesinin yerinde olacağını vurgulamıştır. Ancak tartışmalar esnasında kendisine şiddetle karşı çıkmış, Tunalı Hilmi Bey kanaatini söyleyemeden “Şeriata itaat ediniz” sesleriyle bastırılmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, 28. Cilt, 17. Birleşim, 3 Nisan 1923: 340).

Devamında Tunalı Hilmi Bey’in kanaatini söylemek için istediği müsaadeye Emin Bey, “Öyle kanaat olmaz” cümlesiyle net bir şekilde karşı çıkmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1.

Dönem, 28. Cilt, 17. Birleşim, 3 Nisan 1923: 341). Oturum sonunda Hüseyin Avni Bey, “Bugünkü ihtiyacı encümende nazarı dikkate alarak evet biz de istikbal için, bir fikir, bir cereyan vererek efkârı ihzar etmek mecburiyetindeyiz ve temenni ederim ki bu hak verilmeden ziyade alınacak bir haktır. Her halde onlar da bu husustaki haklarını kendilerine lâyük gördüğü zaman bizden alırlar. Bunu zamana terk ediyorum” sözleriyle tartışmayı bitirmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, 28. Cilt, 17. Birleşim, 3 Nisan 1923: 341). Sonuç olarak seçim kanunu, 50.000 erkek nüfusu yerine 20.000 erkek için bir milletvekili olarak değiştirilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, 28. Cilt, 17. Birleşim, 3 Nisan 1923: 330). Seçim kanununda değişiklik tasarısının görüşüldüğü bu oturumda kadınların siyasi hakları alması kabul edilmemiş tartışılmasına bile izin verilmemiştir.

TBMM’deki yapılan görüşmeler bir yana 15 Haziran 1923 tarihinde Nezihe Muhittin başkanlığında “Kadınlar Halk Fırkası” kurulmuştur (Tanin, 18 Haziran 1923: 1).¹ Ancak firkanın tüzüğü resmi makamlarca çok sert bulunmuş ve partinin kurulmasına izin verilmemiştir (Kaypak, 2016). Böylece fırka tüzüğünde düzeltme yapılmış, “Kadınlar Halk Fırkası” ismi “Türk Kadın Birliği” olarak değiştirilmiş ve fırka dernek statüsünde faaliyetlerini yürütmeye başlamıştır (İkdam, 27 Şubat 1924).² Böylece kuruluşu gerçekleştirilen Türk Kadın Birliği, kadınların siyasi haklardan yararlanamamasını haksız görmüş, bu noktada kadınların sesini duyurmaya çalışmıştır. Bu çabalar 1927 yılındaki genel seçimlere kadar yoğun şekilde devam etmiş ve kadınların milletvekili seçimlerine katılabilmelerini sağlayabilmek amacıyla Türk Kadınlar Birliği tarafından yürütülen çalışmalar sonuç vermemiştir (İçke, 2014: 33). Askerlik yükümlülüğü kanunu görüşülürken başlatılan tartışmalar “kadınlara siyasi hakların tanınması için çok erken” sözleriyle ertelenmiştir (Bulut, 2016: 859-860); Kaplan 1998: 191). Bununla birlikte konunun gündeme gelmesi ve Türk Kadınlar Birliği’nin çalışmaları kamuoyunun baskısını arttırmış, bu konudaki katı düşünceleri yumuşatmıştır (Kırkpınar, 1999: 106, İçke 2014: 33).

1930 yılı kadınların siyasi hakları kazanma sürecinde ilk önemli değişimin yaşandığı yıl olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gelişmede en önemli etkenlerden biri 1930’da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası ile sağlanmaya çalışılan demokratikleşme deneyimi ile çok seslilikte kadınlara da yer verilmesi gerekliliğidir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması ile

¹ Bu fırka Nezihe Muhittin başkanlığında Nimet Reşide, latife Bekir, Şukufe Nihal, Matlube Ömer, Saniye, nesime İbrahim, Zeliha, Tuğrul ve Faize Hanımlardan oluşmaktadır.

² Birliğin yönetim kurulu: Başkan Nezihe Muhittin, Murahhas-ı Mesul Nimet Reşide, Katib-i Umumi Mediha Mazhar, üyeler : Latife Bekir, Faize Atif, Halit Şükrü, Şadiye Afif, Güzide Osman ve İffet İhsan’dan oluşmaktadır. İkdam, 27 Şubat 1924.

diktatörlük suçlamalarına karşı kadınların siyasi hakları kazanmaları ile bu düşünceler bertaraf edilmiş olacaktır (Tekeli, 1982: 209-214; Milliyet, 11 Nisan 1930: 1).

1930'da kadınlara siyasi haklar noktasında mecliste daha yumuşak bir tavır sergilenmeye başlanmıştır. Örneğin, Şükrü Kaya'nın Belediye Kanunu ile ilgili görüşmelerde kadınlara verilecek siyasi haklar ile ilgili yaptığı konuşma bravo sesleri ile desteklenmiştir. Bahsi geçen konuşma şu şekildedir: "Muhterem efendiler! Bu lâyihanın açık vasıflarından ve inkılâpçı hükümlerinden biri de Türk kadınının Türk erkeği ile zaten müsavi olan şerefli hakkını belediye işlerinde de tamamilen tayin etmesidir. Türk tarihini her sahasında ve her safhasında erkeği ile yan yana her fedakârlığı yapan millet ve vatan işlerinde büyük ferağatla her mahrumiyete, her cefaya ve her acıya katlanan milletin, vatanın felâket ve saadetlerine aynı hisle iştirak eden büyük kalpli ve yüksek faziletli Türk kadını müşterek eseri olan bu Cumhuriyette elbette ve elbette, kendi evinin işlerinde olduğu gibi belediye işlerinde de temiz ve ciddî mevkiini alacaktır" (TBMM Zabıt Ceridesi, 3. Dönem, 28.Cilt, 37. Birleşim, 3 Nisan 1923: 24, 20.3.1930: 24).

Şükrü Bey'in konuşmasından sonra kanun tasarısı kabul edilmiştir. Sonuç olarak 3 Nisan 1930 günü Yeni Belediyeler Yasası'nın 23. ve 24. maddelerinde yapılan değişiklik ile kadınlar belediye seçimlerinde oy kullanma ve belediye meclislerine seçilme hakkı kazanmışlardır. Böylece 1930 yılında 1580 sayılı yasa ile Türk kadını ilk kez Cumhuriyet rejimi ile belediye seçimlerinde seçme ve aday olma hakkına sahip olmuştur.³ Türk Kadın Birliği elde ettikleri bu zafer karşısında 11 Nisan 1930 günü Sultan Ahmet Meydanı'nda toplanmış ve büyük bir kutlama düzenlenmiştir (Milliyet, 11 Nisan 1930: 1).

1930 yerel seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi, kadınların siyasete katılımını desteklemiş olsa da aday gösterdiği kadın sayısı erkek adayların oldukça gerisinde kalmıştır. Ancak bu kadınlar genellikle eğitilmiş ve kamuoyunda tanınan isimlerdir. Bu durum, Türkiye'de kadınların siyasetteki yerinin güçlendirilmesi ve toplumsal hayatta daha görünür hale gelmesi açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. İstanbul Beyoğlu'ndan Nakiye Hanım, Eminönü'nden Sani Yaver Hanım, Kadıköy'den Safiye Hüseyin Hanım, Fatih'ten Latife Bekir Hanım, (Kadınlar Birliği Başkanı), Beykoz'dan Seniye İsmail Cenani, hanımlar aday gösterilmiştir. Aynı şekilde Serbest Cumhuriyet Fırkası da aday listelerinde eğitilmiş ve kamuoyunda tanınan kadınlara yer vermiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkasının İstanbul adayları, Makbule Hanım, kadınların siyasi hayata katılmaları noktasında büyük çaba gösteren Nezihe

³ Resmî Gazete, 14 Nisan 1930, Sayı 1580.

Muhittin ve Suat Derviş olmuştur. Serbest Cumhuriyet Fırkası, İzmir’de ise Cevriye İsmail, Hasene Nalan, Rebia Arif hanımları aday göstermiştir. 1930 seçimlerinde her iki parti dışında bağımsız kadın adaylar da mevcuttur. Örneğin Gazeteci Zekeriya Sertel’in eşi Sabiha Sertel bu adaylar arasındadır (Bulut, 2016: 860).

1.1. Kadınların Muhtarlık Seçimlerine Dahil Olması ve İlk Kadın Muhtar Gül Esin Hanım

Kadınların belediye seçimlerine katılmalarının ardından siyasi haklar konusunda ikinci bir adım ise 1933 yılında gerçekleşmiştir. 26 Ekim 1933’te Köy Kanunu’nda yapılan bir değişiklik ile kadınlar köylerde muhtarlık ve köy ihtiyar heyeti seçimlerinde seçme seçilme hakkı kazanmıştır. Şükrü Kaya mecliste konuşuyla ilgili şu konuşmayı gerçekleştirmiştir. “Ona (Kadına) köyde muhtar olmak ve muhtar intihap etmek hakkını vermekle kendisine karşı bir şükran eseri göstermiyoruz, kendisinin zaten ve tahiaten haiz olduğu hakkını kanunen ifade etmiş oluyorum. Bu köy kanunu hakkında göstereceğimiz alâka Türk kadını için şurada diktiğimiz âbideden daha güzel daha insanî bir âbide olacaktır. Kanunun heyeti umumiyesi, Türk kadınına köylerde de haklarını veren bir kanundur.” (TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Dönem, 17.Cilt, 76. Birleşim, 26 Ekim 1933: 48). Böylece 442 sayılı Köy Kanunu’nun 20. ve 30. maddeleri değiştirilmiş, Türk kadını siyasi haklarından birini daha kazanmış ve bu kazanım 1933 muhtarlık seçimlerine katılmalarına imkân sağlamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Dönem, 17.Cilt, 76. Birleşim, 26 Ekim 1933: 48).

Köy Kanununda yapılan değişiklikler sonrası 1933’te tüm Türkiye’de kadınların da katılımıyla seçimler gerçekleştirilmiştir. Böylece 12 Kasım 1933’te yapılan seçimle Türkiye’de ilk kadın Muhtar Aydın’ın Çine ilçesinin Karpuzlu nahiye merkezi olan Demircidere köyünden Gül Esin Hanım olmuştur. Bu köyde muhtarlık seçimlerine katılan sekiz kişi içerisinde tek kadın aday Gül Hanım’dır (Güneş, 2010: 176).

Gül Hanım’ın muhtar seçilmesinde devrimin öne çıkardığı kadın imajının simgesel önemi gibi siyasal tercihlerin yanında kasaba halkı tarafından sevilmesi saygı görmesi ve aynı zamanda henüz erkeklerin bile doğru dürüst okuma yazma bilmediği bir dönemde okuryazar olması esas etkenlerdendir. Türkiye’nin ilk kadın muhtarı seçilen Gül Hanım seçimlerden sonra Ant Gazetesi’ne “Türk Kadınlığına ve Hemşerilerime Öz Yürekten Selamlar Karpuzlu Merkez Muhtarı İbrahim Kızı Gül.” yazılı bir mektup göndermiştir (Güneş, 2010: 180). Gül Hanım, muhtarlığı süresince önemli projelere imza atmıştır. Örneğin köy işlerinin görüşülüp tartışılması amacıyla köylülerin onayıyla bir köy odası inşa ettirmiştir. Bunun yanı sıra, köydeki

gençlerin daha verimli vakit geçirmeleri için kahvehane yasağı getirmiş, kız kaçırma olaylarını önlemek amacıyla evlilik niyetinde olanların öncelikle kendisine başvurmasını istemiş ve muhtar olarak aileleri ikna etmiştir. Ayrıca eğitim faaliyetlerine de önem veren Gül Hanım özellikle kız çocuklarının okutulması için aileleri teşvik etmiştir (Güneş, 2010: 180-181).

Gül Esin Hanım'ın ilk kadın muhtar olması yeni tartışmaları beraberinde getirmiştir. Anadolu Gazetesi 15 Teşrin-i Sani/Kasım 1933 tarihli haberinde Menemen Kaymakamı Ali Nihat Bey'in Gül Esin Hanım'ın değil Menemen'den Kudret Hanım'ın Türkiye'de seçilen ilk kadın muhtar olduğunu belirten bir yazı yazmıştır (Güneş, 2010: 178). Konu ile ilgili tartışmalar bugün bile devam etmektedir. Yalova'da yapılan bir araştırmada Türkiye'nin ilk kadın muhtarının 1932-1934 yıllarında Yalova'nın Gacık Köyü'nde görev yapan Meliha Manço olduğu iddia edilmektedir (<http://farkyalovada.com/tr-tr/kose-yazilari/21638/yalovada-bir-cumhuriyet-kadini> Erişim Tarihi: 05.01.2024). Bunun yanında Mardin Midyat ilçesi Mercimekli köyünden Kahle Hanım'ın daha kadınlara muhtarlık verilmeden önce 1915-1917 yılları arasında köy muhtarlığı yaptığı ve bu görevini cumhuriyet döneminde de devam ettirdiği bilinmektedir ancak resmi olarak kadınlara muhtar seçilme hakkı tanındıktan sonra seçildiğinden Gül Esin Hanım ilk kadın muhtar kabul edilmektedir (Güneş, 2010: 178).

1.2. Türk Kadınının Milletvekili Olma Hakkı Kazanması

Görüldüğü üzere kadınların siyasi haklarını kazanmaları birden olmamış zaman içinde yapılan çalışmalar ve düzenlemelerle yavaş yavaş bu haklar elde edilmiştir. Kadınların belediye başkanlığı ve muhtarlığın yanında milletvekili olarak da seçme ve seçilme hakkına sahip olmasını sağlamak amacıyla İsmet İnönü ve 191 arkadaşı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 10 ve 11. maddeleri ile Seçim Kanunu'nda bazı maddelerinde değişiklik yapılması için 5 Aralık 1934 tarihinde bir kanun teklifinde bulunmuşlardır. İsmet İnönü, kanun gerekçesini ise şu şekilde açıklamıştır:

“... Arkadaşlar, yeni teklifimizle Türk kadınına bu hakkı bir lütuf olarak veriyoruz kanaatinde asla değiliz ve kimse bu kanaatte olamaz. Bizim kanaatimiz, bizim ananemiz, Türk kadını için böyle vazifelere girmek, esasen hakkı olduğu ve yanlış olarak zulüm olarak, çoktan beri geri bırakıldığı merkezindedir. Diğer birçok memleketlerde nasıl olduğunu şimdi izah etmek istemem. Fakat bir memleketteki, yurdun her tarafı istilaya uğradığı zaman, kadınlar ateş altında erkeklerle beraber omuz omuza çalışırlar, memleketin geri kalan kısmını korumak ve beslemek için tarlanın kara toprağından yiyecek çıkarmağa çalışırlar, elbette bu mevcudiyetlerin yurdun her köşesinde ve her tabakasında söz söylemeğe

hakları vardır. Herhangi bir ülkede kadınlar bu kadar ağır imtihanlar geçirmişse, orada da kadınlar elbette bizim kanunen verdiğimiz haklara kavuşacaktır... Bizim inkılabımızın, bu memlekette görülen birçok ıslahat teşebbüslerinden en baş ayırımlarından biri, kadınlığa verdiğimiz mevki ve kadın haklarını tanımakta gösterdiğimiz isabettir. Türk inkılabı denildiği vakit, bunun, kadının kurtuluş inkılabı olduğu beraber söylenecektir. Şimdi almakta olduğumuz teşebbüs, bu kurtuluş istikametinin tamamlanması, neticelenmesi ve en verimli bir hale getirilmesidir. Gelecek Büyük Millet Meclisinde kadın sayımlarla beraber çalışmak... Gelecek nesil dördüncü Büyük Millet Meclisinin büyük işlerini anarken, Türk kadınına bütün hakları vermek, kötü bir sistemin kendilerini karanlıkta bırakan usullerinden onları kurtarmak için gösterdiğiniz gayretleri daima şükranla, minnetle tekrar edecektir. Türk kadınının memlekete hizmetleri, onun kurtuluşunu tamamlamakla taçlamış oluyorsunuz... Türk kadını da Büyük Millet Meclisinde, memleketin mukadderatı hakkında söz söylemek, kanunların ve alınan tedbirlerin aile ve yurt için ameli ve faydalı olması hakkında kıymetli fikirlerini millete karşı ifade etmek fırsatını haklı olarak bulmuş olacaktır” (TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Dönem, 25.Cilt, 12. Birleşim, 5 Aralık 1934: 82- 83).

İsmet İnönü'nün bu sözlerinden pek çok çıkarım yapmak mümkündür. İnönü özellikle kadınların siyasi hakları konusunda söze başlarken bu hakların kendilerine bahşedilmesi olarak değil zaten hakları olanı almaları olarak değerlendirmesi konuşmanın en çarpıcı noktalarındandır. Bu durum özellikle önceki dönemlerde kadınların siyasi hakları kazanmaları noktasında yapılan tartışmalara da bir cevap mahiyeti taşımaktadır.

Aynı oturumda konuşma yapan Konya Milletvekili Refik Bey de kanunla Türk kadınının siyasette hak etmiş olduğu yeri alacağını belirtmiştir. Refik Bey “Dün bir evin pırtısı gibi değeri küçültülen Türk kadını durmadan yürüyen, olgunlaşan büyük inkılâbın bu atıma girmesiyle yepyeni bir acuna giriyor. Türk kadını acun tanır. Erkekten hiçbir savaşta geri kalmamış, onunla omuz omuza yürümüş, onunla tarlada beraber çalışmıştır. Ekin kaldırırken, ineğini sağarken, yavrusuna ninni söylerken dahi erkekten ayrılmayan Türk kadını ulus işlerinde de yüksek varlığını göstermiştir. Baylar, şimdi onayımıza verilen bu kanunla Türk kadını değeri olan yeri alıyor” (TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Dönem, 25.Cilt, 12. Birleşim, 5 Aralık 1934: 83) sözleriyle kadınların çoktandır alması gereken siyasi haklarını nihayet alacak olması nedeniyle memnuniyetini dile getirmiştir.

Sonuç olarak mecliste yapılan görüşmelerde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 10 ve 11. maddeleri şu şekilde değiştirilmiştir: “Madde 10. Yirmi iki yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçmek hakkını haizdir. Madde 10. Otuz yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçilebilir.” Seçim Kanunu'nda yapılan değişiklikle ise Seçim Kanunu'nun 5, 11, 16, 23, 58'inci maddelerindeki 18 yaşını bitiren kaydı 22 yaşını bitiren şeklinde düzenlenmiş maddelerdeki “zükûr” kaydı kaldırılarak yerine kadın, erkek ibaresi konulmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Dönem, 25.Cilt, 12. Birleşim, 5 Aralık 1934: 85).

Kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkının tanınması ülkede büyük sevinçle karşılanmıştır. 7 Aralık 1934 günü Beyazıt ve Taksim meydanlarında Türk Kadın Birliği tarafından büyük bir gösteri yapılmıştır. Bu gösteriler sırasında Mustafa Kemal Atatürk'e, İsmet İnönü'ye ve Kazım Özalp'e şükran telgrafları çekilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk de Kadın Birliği'ne “Erdemli Türk kadınlığının yeni çalışma yolunda kendine düşen büyük işi güvenle başaracağına kuşku yoktur” cevabıyla karşılık vermiştir (Zaman, 8 Aralık 1934: 1).

Mustafa Kemal kadınların bu hakkı kazanmasıyla ilgili şu beyanatı vermiştir;

“Bu karar Türk kadınına içtimai ve siyasi hayatta bütün milletlerin üstünde yer vermiştir. Çarşaf içinde, peçe altında ve kafes arkasındaki Türk kadını artık tarihlerde aramak lâzım gelecektir. Türk kadını evdeki medeni mevkiini selahiyetle işgal etmiş, İş hayatının her safhasında muvaffakiyetler göstermiştir. Siyasi hayatta Belediye Seçimlerinde tecrübesini yapan Türk kadını, bu sefer de mebus seçme ve seçilme sureti ile haklarının en büyüğünü elde etmiş bulunuyor. Medeni memleketlerin birçoğunda, kadından esirgenen bu hak, bugün Türk kadınının elindedir ve onu selâhiyet ve liyakatla kullanacaktır. Bu notla en mühim inkılâplardan birini anmış oluyoruz” (Eldeniz, 1956: 741).

Bu düzenlemenin ardından kadınlar ilk defa 8 Şubat 1935 tarihinde gerçekleşen genel seçimlere katılmışlardır. Seçim sonuçlarına göre, Meclis'e 17 kadın milletvekili girmiştir. 1936 yılında boşalan milletvekillikleri için yapılan ara seçimde 1865 Selanik doğumlu Hatice Özgener 370 oyla Çankırı'dan milletvekili seçilmiş olup (Türkiye Büyük Millet Meclisi Seçim Mazbatası, 901_1_5). Böylece V. Dönem TBMM'de (1935-1939) 18 kadın milletvekili yer almıştır. Bu sayı ile %4,55'lik temsil oranıyla 21. yüzyıla kadar Mecliste Türk kadınının ulaştığı en yüksek temsil oranını oluşturmuştur (Kaplan, 1998: 201), (İçke, 2014: 49).

1.3. 8 Şubat 1935'te Meclise Giren Kadın Milletvekilleri

Mustafa Kemal Atatürk, o dönemin 16 milyon nüfuslu Türkiye'si için her 400 bin kişiye bir kadın aday düşmesi prensibiyle toplamda 40 kadın aday belirlenmesini istemiştir. Bu

isteğini, dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya, "Seçimlerde Halk Fırkası adına aday gösterilecek kırk kadın isminin tespiti" başlıklı özel bir notla iletmışti. Ancak bu sayının neden 18'e düştüğünü Şükrü Kaya şu şekilde açıklamaktadır:

"Atatürk, Büyük Millet Meclisi'ne kadınların kırk sandalye ile katılmasını arzu ediyordu. Özel notu ile de bu arzusunu tekrarlıyordu. Biz hükümet olarak sayıyı fazla bulduk. İlk olarak daha dengeli bir rakamı tercih ettik. Atatürk'ün bir özelliği de hükümetlerin tercihlerine değer vermesiydi. İyi hatırlıyorum. Bu tercihimizi kendisine hükümet adına arz ettiğim zaman, üzüntüsü her halinden belli oluyordu. Fakat ısrar etmedi. Hatta bir espri yaptı 'Gelecek seçimlerde kadınlar, sayıları oranında Meclise girip, kendi kabinelerini kurduklarında, bakalım sen bakan olabilir misin?' dedi" (Duruoğlu, 2007: 65-66).

Sonuç olarak ilk seçim döneminde meclise 18 kadın milletvekili girmiştir. Mecliste göreve başlayan milletvekillerinin bilgileri şöyledir:

- 1900 yılında İstanbul'da doğmuş olan 868 sicil numaralı Mebrure Gönenç, 631 oyla Afyonkahisar milletvekili seçilmiştir (TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası, 866_1_7).
- 1890 yılında Kızılcabazam'da doğmuş olan 16 sicil numaralı Satı Çırpan, 1273 oyla Ankara milletvekili seçilmiştir (TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası, 870_1_5; TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, 870_1_5).
- 1900 yılında Bergama'da doğmuş olan 48 sicil numaralı Sabiha Gökçül (Erbay), 1209 oyla Balıkesir milletvekili seçilmiştir (TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, 883_1_5).
- 1886 yılında İstanbul'da doğmuş olan 75 sicil numaralı Şekibe İnel, 1051 oyla Bursa milletvekili seçilmiştir (TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, 894_1_5).
- 1865 yılında Selanik'te doğmuş olan 404 sicil numaralı Hatice Özgener, 1936 yılında yapılan ara seçimde aldığı 170 oyla Çankırı milletvekili seçilmiştir (TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, 901_1_5; TBMM Arşivi Seçim Mazbatası, 901_1_5).
- 1887 yılında İstanbul'da doğmuş olan 110 sicil numaralı Huriye Baha, 629 oyla Diyarbakır milletvekili seçilmiştir (TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, 909_1_5; TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası, 909_1_5).⁴

⁴ 1303 (1887) yılında İstanbul'da doğmuş, ilk ve orta tahsilini Leyli Sanayi mektebinde yaptıktan sonra özel tahsil görerek Bursa Amerikan mektebi Türkçe muallimliğini kazanmıştır. Sonra Londra Üniversitesinin kadın bölümü olan Bedford Kolej'de Pedagoji üzerine çalışarak Türkiye'ye dönmüştür. 1912 yılında Kız Muallim Mektebi Pedagoji ve tatbikatı dersi öğretmenliği ile İnas idadisi Pedagoji ve Ev İdaresi derslerine tayin edilmiştir. Bundan sonra Kilis'ten Teali-i Nisvan adında bir mektep kurmuş ve ülkedeki kadınların fahri olarak okutulmasına yardım etmiştir. İstanbul'a döndüğünde ecnebi ve ekalliyet mekteplerinde yedi sene boyunca çalışmıştır. Son olarak

- 1900 yılında İŖkodra'da doğmuş olan 913 sicil numaralı Fakiye Öymen, 138.771 oyla Ankara milletvekili seçilmiştir. (TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası, 930_1_8).
- 1891 yılında Kayseri'de doğmuş olan 219 sicil numaralı, Ferruh Gürgüp, 692 oyla Kayseri milletvekili seçilmiştir. (TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, 946_1_5).
- 1897 yılında Bosna'da doğmuş olan 244 sicil numaralı Bahire Bediz Morova, 1352 oyla Konya milletvekili seçilmiştir (TBMM Hal Tercümesi, 957_1_59).⁵
- 1895 yılında Bursa'da doğmuş olan 271 sicil numaralı Mihri Pektaş, 785 oyla Malatya milletvekili seçilmiştir (TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, 968_1_5).⁶
- 1901 yılında Samsun'da doğmuş olan 323 sicil numaralı Meliha Ulaş, 706 oyla Samsun milletvekili seçilmiştir (TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, 987_1_5).⁷
- 1899 yılında İstanbul'da doğmuş olan 330 sicil numaralı Esmâ Nayman, 751 oyla Seyhan milletvekili seçilmiştir (TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası, 989_1_5).⁸

Yeniköy Rum mektebi Tarih Coğrafya Yurt bilgisi ve Türkçe öğretmenliği yapmıştır. Bkz. TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, 909_1_5; TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası, 909_1_5.

⁵ 1897 yılında Bosna'da doğmuş ve sonradan Bolu'ya gelmiştir. İlk ve orta öğrenimini Bolu'da görmüştür. Dört sene boyunca resim öğretmenliği yapmış, 1937 yılında gözlerinde ortaya çıkan hastalık dolayısıyla öğretmenliği bırakmıştır. 1930 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası ve Halkevinde çalışmaya başlamıştır. Aynı zamanda Bolu Belediyesi üyeliği yaparken Konya milletvekilliğine seçilmiştir. Bkz. TBMM Hal Tercümesi, 957_1_5.

⁶ 1311 Şubat'ında Bursa'da doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini İstanbul Zühtü Paşa mektebinde görmüştür. 1908 yılında Amerikan Kız Koleji'ne girmiş ve sekiz sene sonra 1916 yılında mezun olmuştur. 1917 yılında Robert Koleji'nde Türkçe şubesi şefi Hüseyin Bey ile evlenmiştir. 1916 yılından 1918 yılına kadar Robert Koleji'nde Türkçe öğretmenliği yapmıştır. 1921 yılında Bezmialem Kız Lisesi'nde, 1922 yılında yine Robert Koleji'nde İngilizce öğretmenliği yapmıştır. Bkz. TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, 968_1_5.

⁷ 1901 yılında Sinop'ta doğmuştur. Babası Sinop Belediye doktorluğu görevini yapan Hüseyin Kami Beydir. İstanbul'da Küçük Mustafa Paşa İnas rüştiyesinde öğrenim gördükten sonra orta ve lise eğitimini Saraçhanebaşı Kız Sanayi mektebinde tamamlamıştır. 1914 yılında Darülfünun Edebiyat Fakültesi'ne girerek 1917 yılında çok iyi derecede mezun olmuştur. 1 Eylül 1917 tarihinde İstanbul Selçuk Hatun Kız Sınayi mektebinde Coğrafya öğretmenliğine tayin edilmiştir. 1919 yılında Kandilli İnas Sultanisi Edebiyat öğretmenliği yaparken 1923 yılında terfi ederek Bezmialem Sultanisi Türkçe ve Edebiyat öğretmenliğine geçmiştir. Burada çalışırken haftada Türkçe ve Edebiyat derslerinin ayrılması sadece Edebiyat derslerinin kendisine verilmesi için bir dilekçe vermiştir. Sonuçta dersler ayrılmadığı için istifa etmiş Arnavutköy Amerikan Kız Kolejine Türkçe öğretmeni olarak girmiştir. 1926 yılında Sinir hastalıkları Uzman Halid Hulusi Bey ile evlenen Meliha Hanım, eşinin görevi nedeniyle onunla birlikte Erzurum'a gitmiştir. Kendisine henüz açılmamış olan Kız Muallim Mektebi edebiyat dersleri öğretmenliği ve baş muavinliği görevi verilmiş ve bu yatılı okulu işleyen bir kurum haline getirmiştir. 1933'te Samsun Lisesi edebiyat öğretmenliği görevine geçmiştir. Bu görevi sırasında Samsun'da açılan Kadınlar Yardım Kurumunun ilk başkanı olmuştur. 1935 genel seçimlerinde Samsun milletvekili olmuştur. Bkz. TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, 987_1_5.

⁸ 1899 yılında İstanbul'da doğmuştur. Öğrenimini özel okulda ve özel hocalarla yapmıştır. 1917'den 1924 yılında kadar Kadın Bezmialem Kız İdadisinde Fransızca öğretmenliği yapmıştır. 1926'dan beri Adana Belediye üyeliği ve Belediye Meclisi kâtipliği yapmıştır. Bkz. TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, 989_1_5; TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası, 989_1_5.

- 1888 yılında Üsküdar'da doğmuş olan 351 sicil numaralı Hatice Sabiha Görkey 873 oyla Sivas milletvekili seçilmiştir (TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, 1001_1_5; TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası, 1001_1_5).⁹
- 1897 yılında Adapazarı'nda doğmuş olan 373 sicil numaralı Seniha Hızal, 856 oyla Trabzon milletvekili seçilmiştir (TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, 1007_1_5; TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası, 1007_1_5).¹⁰
- 1903 yılında İzmir'de doğmuş olan 185 sicil numaralı Benal Nevzat İhtar, 1155 oyla İzmir milletvekili seçilmiştir (TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, 932_1_5; TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası, 932_1_5).¹¹
- 1900 yılında Üsküdar'da doğmuş olan 80 sicil numaralı Türkan Örs, 590 oyla Antalya milletvekili seçilmiştir (TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, 878_1_5; TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası, 878_1_5).¹²
- 1903 yılında Safranbolu'da doğmuş olan 116 sicil numaralı Fatma Memik, 360 oyla Edirne milletvekili seçilmiştir (TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, SM_911_1_5; TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası, 911_1_6).¹³

⁹ 1888 yılında Üsküdar'da doğmuştur. Üsküdar Kız Sanayi Mektebi, İstanbul Darülmualimatı, İstanbul Darülfünun Riyaziye şubesinden mezun olmuştur. Bkz. TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, 1001_1_5; TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası, 1001_1_5.

¹⁰ 1897 yılında Adapazarı'nda doğmuştur. Öğreniminin ilkini Fatih Rüştüyesinde, ortasını kız sanat mektebinde, yüksek derecesini Darülfünun Fen Fakültesi'nde yapmıştır. 1918 yılında Darümuallimat Müdürlüğü göreviyle Muğla'ya gitmiştir. Bir sene sonra Tabii İlimler okutmak üzere İstanbul Erenköy Lisesi'ne nakledilmiştir. 1921 yılında Maarif Nezareti umumi müfettişi olmuştur. Millî hükümetin teşekkülünden sonra İstanbul Kız Muallim Mektebi müdür muaviniği, Bursa Kız muallim mektebi müdürlüğü ve Maarif Vekaleti umumi müfettişliklerinde bulunmuştur. Müfettişlikten sonra Selçuk Kız Sanat mektebi ve Feyziye Hususi Lisesi müdürlüklerini yapmıştır. Bkz. TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, 1007_1_5; TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası, 1007_1_5.

¹¹ 1903 yılında İzmir'de doğmuştur. Babası İzmirli Avukat Tevfik Nevzat Bey'dir. İlk ve orta öğrenimini İzmir'de yaptıktan sonra 1920 yılında Paris Darülfünununun edebiyat fakültesinde okumuştur. İçtimai, edebi ve özellikle kadımlar konularında olmak üzere gazetelerde yazılar yamıştır. Hilal-i Ahmer, Hilal-i Etfal gibi kurumlarda aza olarak çalışmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkasının İzmir'de ilk kadın azası olarak girmiştir. Dört sene boyunca İzmir Cumhuriyet Halk Fırkası, vilayet İdari heyeti azası olarak çalışmıştır. 1930 yılında İzmir'de yapılan belediye seçimlerini kazanarak belediye azası olmuş ve 1935 yılında İzmir milletvekili seçilmiştir. Bkz. TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, 932_1_5; TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası, 932_1_5.

¹² 1900 yılında Üsküdar'da doğmuştur. 1923 – 1924 senelerinde üniversitenin Felsefe şubesinden mezun olmuştur. Aynı sene içerisinde Boğaziçi (Eski Feyziati) lisesinde felsefe öğretmenliği ve kızlar bölümü müdürü olarak girmiştir. 1927 yılında kız muallim mektebinde 3 ay, 1930 yılında İstanbul kız lisesinde 3 ay felsefe derslerine vekâlet etmiştir. Milletvekili seçildikten sonra Boğaziçi lisesinde görevinden ayrılmıştır. Bkz. TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, 878_1_5; TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası, 878_1_5.

¹³ 1903 yılında Safranbolu'da doğmuştur. İbtidai öğrenimini kısmen Safranbolu'da ve kısmen de İstanbul'da Beyazıt İnas Numune Mektebinde tamamlayarak Bezmialem Kız Lisesi'ne girmiştir. 1923 yılında liseyi bitirerek İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne girmiştir. 1929'da 632/4100 diploma numarasıyla fakülteyi bitirmiştir. Bir senelik stajını fakültede tamamlayarak 1931 yılında Guraba Hastanesi fahri dahili asistanlığına tayin edilmiştir. Bir sene sonra da asil asistan olmuştur. 1934'te asistanlık süresini bitirerek aynı sene bakanlığın tayin ettiği jüri karşısında birinci sınıf dahiliye ihtisası sertifikasını almıştır. 1935 yılında Guraba Hastanesi poliklinik şefliğine tayin edilmiştir. Aynı zamanda Cumhuriyet Halk Fırkası Eminönü kaza merkezi heyeti idare asil üyesi ve vilayet merkezi yedek üyeliğinde bulunmuştur. 1931 yılından itibaren Topkapı Fukaraperver heyeti idare üyesi ve fahri

- 1882 yılında İstanbul'da doğmuş olan 135 sicil numaralı Nakiye Elgün, 870 oyla Erzurum milletvekili seçilmiştir (TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, SM_916_1_5; TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası, 916_1_5).¹⁴

TBMM'de yer alan kadın milletvekilleri Cumhuriyet rejimi ve inkılaplarını benimseyen, mesleklerinde öncü ve başarılı kadınlar olmuştur. Millî Mücadele'yi desteklemiş, aktif kadınlar arasından seçimler yapılmıştır (Kaplan, 1996: 273). Bu noktada örnek verilebilecek ve diğer vekillerden farklı olarak Satı kadın göze çarpmaktadır. Ankara'nın Kazan Köyü'nde doğan, Kara Mehmedler adı verilen ve Millî Mücadele sırasında büyük yararlılıklar göstermiş bir ailenin kızı (Duruoğlu, 2007:69) olan Satı Kadın mücadelecî tavrı sebebiyle Satı Ağa olarak anılmıştır. Millî Mücadele döneminde de yararlı faaliyetlerde bulunmuş olan Satı Kadın babası ölünce Kazan köyüne muhtar seçilmiştir. Muhtarlık görevini sürdürürken Mustafa Kemal'in Kızılcahamam'a gideceğini öğrenince derhal oraya gitmiş paşaya ayran ikram ettiği sırada kısaca konuşmuş, daha sonra Atatürk kendisini Nuri Conker'e TBMM'ye üye olarak girecek muhtar olması için kaydettirmiştir (Akça, 2016: 847-848).

1935 seçimlerinden sonra temsil oranının her geçen yıl düştüğü görülmektedir. İlk seçimlerden sonra da siyasete devam eden kadın milletvekilleri şunlardır. Mebura Gönenç (5-6-7. Dönem), Türkan Baştuğ (5-6.Dönem), Fatma Memik (5-6-7. Dönem), Nakiye Elgün (5-6-7. Dönem), Fakihe Öymen (5-6-7. Dönem), Benal Nevzat Arıman (5-6. Dönem), Mihri Pektaş (5-6-7. Dönem), Meliha Ulaş (5-6. Dönem), Tezer Taşkiran (7-8-9. Dönem) (Kaplan, Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908 - 1960), 1998). (Kaplan, 1998: 205).

2. Demokrat Parti Dönemi Kadın Milletvekilleri

Türk demokrasi tarihinin önemli dönüm noktalarından biri Demokrat Parti'nin kuruluşu ve 1946 seçimlerine katılması olmuştur. Demokrat Parti'nin de bünyesinde kadın milletvekilleri yer almış ancak bir önceki döneme göre temsil oranı düşmüştür.

1939 ve 1943 seçimlerinde 16'şar kadın parlamentoya girme hakkı elde etmesine karşılık 1946'da bu rakam 9'a düşmüştür. Bunun sebebi 1946'da tek dereceli seçimlerin

---

doktorluğu yapmıştır. Bkz. TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, SM_911_1_5; TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası, 911_1_6.

¹⁴ 1882 yılında İstanbul'da doğmuştur. Öğrenimini İstanbul Muallim Mektebi'nde tamamladıktan sonra aynı mektepte hocalık ve müdür muavinliği görevlerini yapmıştır. Yine hoca ve müdür muavini olarak İnas İdadisine tayin edilmiştir. 1914 yılında istifa ederek Vakıf mekteplerinin ıslahı görevini almıştır. 1917 yılında Fevziye Lisesi müdürlüğüne geçmiştir. 1929'da İstanbul Kız Lisesi müdürlüğüne tayin edilmiştir. 1930'da belediye kanunuyla yapılan seçimlerde İstanbul Umumi meclis üyeliğine seçilmiş ve bu nedenle okuldan ayrılarak meclise girmiştir. Meclis Daimi encümen üyeliğine seçilerek dört senelik devreyi bu görevle tamamlamıştır. 1934 seçimlerinde yine İstanbul umumi meclisi ve daimi encümende görev almıştır. Erzurum milletvekili seçilene kadar bu görevde kalmıştır. Bkz. TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, SM_916_1_5; TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası, 916_1_5.

uygulanmasının kadınlar aleyhine bir rekabet alanı oluşturmuş olmasıdır. Bu dönemi izleyen yıllarda kadın parlamenterlerin sayısında önemli bir artış olmamıştır (Çolak, Aralık 2017: 117). 1946'da çok partili yaşama geçiş önemli bir demokratik dönüşüm olmakla birlikte kadınların siyasi hakları üzerinden demokrasinin simgelenmesi konusuna 1935'e göre basında da daha az yer verilmiştir. (İçke, 2014: 53). (Kaplan, 1998: 207) Diğer bir deyişle 1923-1946 arası süren tek partili dönemde iki dereceli seçimlerde parti listelerinin üst sıralarında yer alan kadın adayların seçilme şansı yüksek yüksek iken 1946'da seçilme şansları azalmıştır. Kadın adaylar tamamen serbest rekabet koşullarında politikaya girmeye zorlanmıştır. Kadınların ideolojik açıdan yabancı oldukları erkek egemen politikaya girmek zorunda bırakılması mecliste nicel açıdan anlamlı bir yere ulaşabilmelerini güçlendirmiştir. Ayrıca çok partili seçim sistemine geçişle, muhafazakâr kesimlerden oy alamamaktan çekinen partilerin oy kaygısıyla seçim listelerindeki kadın adaylara daha az yer vermesi ve kadın adayları alt sıralara koyması kadın milletvekillerinin meclise girmeleri zorlaştırmıştır. (Kaplan, 1998: 52-53) (İçke, 2014: 207).

1946'da çok partili yaşama geçiş ile birlikte siyasi yaşamda kendiliğine terk edilen Türk kadınlarının parlamentodaki yeri dalgalı seyretmiştir. 1946'da %1,97 olan temsil oranı 1950'de %0,61,'e düşmüş, 1954'te kısmen yükselerek %0,74, 1957'de ise %1,31 olmuştur (İçke, 2014: 53).

2.1. 14 Mayıs 1950 Seçimlerinde Meclise Giren Kadın Milletvekilleri

14 Mayıs 1950 seçimlerinde 472 milletvekilinin sadece 3'ü (%0,6), 2 Mayıs 1954 seçimlerinde 535 milletvekilinin 4'ü (%0,7) ve 27 Ekim 1957 seçimlerinde 587 milletvekilinin sadece 8'i (%1,3) kadın milletvekilidir.

14 Mayıs 1950 Seçimleri sonucu meclise giren kadın milletvekillerinin bilgileri şöyledir:

- 1913 yılında İstanbul, Arnavutköy'de doğmuş olan 1715 sicil numaralı Nazlı Tlabar, 233.065 oyla Demokrat Parti'den İstanbul milletvekili seçilmiştir TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, 1725_1_9.¹⁵

¹⁵ Son sadrazam Ahmet Tevfik Paşa'nın ve Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'nın torunu, Şura-yı Devlet azası Avukat Mazlum Hamit Beyin kızıdır. Kandilli Sultanisinde ilk tahsilini yapmış sonra Arnavutköy Kız Kolejine devam etmiştir. Buradan Almanya'ya giderek Felsefe bölümünü okumuştur. Demokrat Parti kurulduktan sonra partinin muhtelif kademelerinde görev almış ve bu miyanda İstanbul neşriyat ve propaganda bürasu başkanlığı ve Beyoğlu Demokrat Parti ilçe başkanlıklarında bulunmuştur. Demokrat Parti Birinci Büyük Kongresinde neşriyat ve propaganda komisyonu başkanlıkları görevini yerine getirmiştir. Yenişehir Bostan mahallesinde çocuk bakımevi kurmuştur. Ayrıca Hür fikirler, Türk Turizmi, Türk Pakistan Dostluk Cemiyeti, Y.W.C Amerikan merkezlerinde çalışmıştır. Serbest gazetecilik yapmıştır. Bu doğrultuda devlet adamları ile yaptığı mülakatlar Cumhuriyet Gazetesi'nde neşredilmiştir. Belçika New Exchange Ajansı ile Avusturya Wiener Illustrierte haftalık dergisinin Türkiye muhabir ve mümessilliklerinde bulunmuştur. 14 Mayıs 1950 tarihinde İstanbul milletvekili olmuştur. Bkz. TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, 1725_1_9.

- 1882 yılında İstanbul’da doğmuş olan 1720 sicil numaralı Halide Edip Adıvar, 180.730 oyla Demokrat Parti’nin İzmir listesinden bağımsız milletvekili olarak meclise girmiştir TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, 1729_1_9; <https://www.istanbulsanatevi.com/unlu-sanatcilarin-hayati/soyadi-a-unlu-sanatcilarin-hayati/halide-edip-adivar-hayati-ve-eserleri/> Erişim: 10.02.2014).¹⁶
- 1903 yılında Kafkasya’da doğmuş olan 1242 sicil numaralı Tezer Taşkıran, 849 oyla Cumhuriyet Halk Partisi’nden Kastamonu milletvekili olmuştur. Ancak 30 Aralık 1950 tarihinde istifa ederek bağımsız milletvekili olarak kalmıştır (TBMM Arşivi Hal Tercümesi, HT_1253_1_7; TBMM Arşivi Seçim Mazbatası, SM_1253_1_7).¹⁷
- 14 Mayıs 1954 seçimleri sonucu, Demokrat Parti 503, Cumhuriyet Halk Partisi’nin 31, Cumhuriyetçi Millet Partisi 5 ve Bağımsızlar 2 milletvekili ile parlamentoda temsil edilmiştir¹⁹. 1954 seçimlerinde TBMM’ye 4 kadın milletvekili girebilmiştir. Bunlar;

¹⁶ 1884 yılında İstanbul’da doğmuştur. Şükrü Efendi’den Arapça, Rıza Tevfik’ten felsefe ve Fransızca, Salih Zeki’den matematik dersleri almıştır. 1901 yılında önce Tanin gazetesinde 1908 yılından itibaren de Vakıf ve Akşam gazetelerinde yazılar yazmıştır. 31 Mart Olayı sırasında, Tanin’deki yazılarından dolayı Mısır’a kaçmıştır. Buradan İngiltere’ye geçerek 1909 yılında Türkiye’ye dönmüştür. Darülmuallimat’ta (Kız Öğretmen Okulu) ve Kız İdadisi’nde öğretmenlik, Vakıf kız okullarında müfettişlik yapmıştır. 1910-1912 yılları arasında Türkçüler ve Turancılarla ilişki kuran Halide Edip, Türk Ocağı’nda çeşitli konferanslar vermiştir. 1916’da Cemal Paşa’nın çağrısıyla Suriye’ye giderek çeşitli kız okullarının kurulmasına katkıda bulunmuştur. 1917’de Adnan Adıvar’la evlenmiş, 1918’de Edebiyat Fakültesine profesör olmuş ve 1918-1919 yılları arasında Darülfünun’da (İstanbul Üniversitesi) Batı edebiyatı dersleri vermiştir. 1919 yılında İzmir’in Yunanlılar tarafından işgalini protesto etmek için düzenlenen Fatih ve Sultanahmet mitinglerinde etkili konuşmalar yapmıştır. İstanbul işgal edilince, Adnan Adıvar’la Anadolu’ya geçerek Kurtuluş savaşı yıllarında onbaşı, çavuş, başçavuş rütbeleriyle orduda görevler almıştır. Türkün Ateşle imtihanı (1922) adlı anı kitabında ve Ateşten Gömlek (1922), Kalp Ağrısı (1924), Vurun Kahpeye (1926), Zeyno’nun Oğlu (1928) adlı romanlarında Kurtuluş savaşının çeşitli yönlerini gerçekçi bir biçimde dile getirmiştir. Kurucularından oldukları Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılınca, Adnan Adıvar’la birlikte Türkiye’den ayrılarak (1926) uzun süre İngiltere ve Fransa’da yaşamış ve buradan Amerika Birleşik Devletleri’ne geçerek 1931 – 1932 yıllarında Columbia Üniversitesi’nde Çağdaş Türk Düşüncesi ve Edebiyatı dersleri vermiştir. 1935 yılında Hindistan’da Delhi İslâm Üniversitesi’nde konuk profesör olarak çalışmıştır. 1939’da Türkiye’ye dönerek İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde İngiliz Dili ve Edebiyatı profesörü olarak görev almıştır. 1950 – 1954 yılları arasında milletvekilliği yapmıştır. Bkz. TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, 1729_1_9; <https://www.istanbulsanatevi.com/unlu-sanatcilarin-hayati/soyadi-a-unlu-sanatcilarin-hayati/halide-edip-adivar-hayati-ve-eserleri/>

¹⁷ 1903 yılında Kafkasya’da doğmuştur. Babası Ahmet Ağaoğlu, annesi Sitare Ağaoğlu’dur. İstanbul’da Bezmialem Lisesinden mezun olduktan sonra 1924 yılında İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesi felsefe bölümünden mezun olmuştur. 01.01.1925 tarihinde Ankara muallim mektebi içtimaiyat öğretmenliğine tayin edilmiştir. O tarihten itibaren Ankara erkek ve kız liselerinde felsefe ve içtimaiyat öğretmenliği, kız lisesi müdürlüğü yapmıştır. 1931 yılında evlenmiş ve mesleki tetkiklerde bulunmak üzere eşi Dr. Nimet Taşkıran ile Viyana’ya gitmiştir. 1933 yılında Türkiye’ye dönmüştür ve İstanbul kız öğretmen okulu müdür ve felsefe öğretmenliğine tayin edilmiştir. 1936 yılında Ankara’ya gelerek önce orta öğretim şube müdürlüğünde ve daha erkek lisesi felsefe öğretmenliğinde ve 1939 yılında kız lisesi müdürlüğünde çalışmıştır. Sağlık sorunlarından dolayı müdürlüklerden istifa ederek aynı okulda öğretmen olarak görevlerine devam etmiştir. Daha sonra TBMM’de Kastamonu milletvekili olarak görev yapmıştır. Bkz. TBMM Arşivi Hal Tercümesi, HT_1253_1_7; TBMM Arşivi Seçim Mazbatası, SM_1253_1_7.

- Nazlı Tlabar, 337.444 oy alarak yeniden İstanbul Demokrat Parti milletvekili olarak X. Dönem TBMM'ye girmeye hak kazanmıştır.
- 1916 yılında Eski Foça'da doğmuş olan 1952 sicil numaralı Aliye Temuçin Coşkun, 176.507 oyla Demokrat Parti'den Ankara milletvekili seçilmiştir (TBMM Arşivi Hal Tercümesi, HT_1950_1_10; TBMM Arşivi Seçim Mazbatası, SM_1950_1_10).¹⁸
- 1914 yılında İstanbul'da doğmuş olan 2061 sicil numaralı Nuriye Pınar (Nuriye Ferhan Erdem), 229.799 oyla Demokrat Parti'den İzmir milletvekili seçilmiştir (TBMM Arşivi Hal Tercümesi, HT_2059_1_10; TBMM Arşivi Seçim Mazbatası, SM_2059_1_10).¹⁹
- 1912 yılında Safranbolu'da doğmuş olan 2209 sicil numaralı Edibe Sayar, 130.302 oyla Demokrat Parti'den Zonguldak milletvekili seçilmiştir (TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, HT_2207_1_10; TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası, SM_2207_1_10).²⁰

Son olarak 27 Ekim 1957 seçimlerinde meclisi 7 kadın girebilmiştir. Bunlar;

- 1907 yılında İstanbul'da doğmuş olan 2241 sicil numaralı Übeyde Elli, 178.458 oyla Cumhuriyet Halk Partisi'nden Ankara milletvekili seçilmiştir) TBMM Arşivi Hal Tercümesi, HT_2299_1_11; TBMM Arşivi Seçim Mazbatası, SM_2239_1_11).²¹

¹⁸ 1916 yılında Eski Foça'da doğmuştur. İlk öğrenimini Eski Foça'da yaptıktan sonra orta öğrenimini İzmir Cumhuriyet Kız Enstitüsü'nde yapmıştır. Daha sonra ise Ankara Kız Teknik öğretmen okulunda öğrenimini tamamlamıştır. 13 yıllık meslek hayatının ilk yılını Ankara Kız Teknik öğretmen okulundan iki yılını ise İzmir cumhuriyet kız enstitüsü öğretmenliğinde beş yılını Aydın kız enstitüsü müdürlüğünde, bir yılını da Atatürk kız enstitüsü ve iki yılında yine mezun olduğu okul olan Ankara Kız Teknik Öğretmen okulu müdürlüğünde geçirmiştir. Bkz. TBMM Arşivi Hal Tercümesi, HT_1950_1_10; TBMM Arşivi Seçim Mazbatası, SM_1950_1_10.

¹⁹ 1932 yılında Erenköy Lisesi'nden mezun olup Fransa'da Bordeaux Üniversitesi'nde Kimya ve Tabii İlimler bölümünde okumuştur. 1937 yılında Türkiye'ye dönerek İstanbul Üniversitesi Jeoloji Enstitüsü'ne asistan olarak atanmıştır. 1953 yılında Profesör unvanını almıştır. 1950'de İzmir milletvekili olmuştur. Bkz. TBMM Arşivi Hal Tercümesi, HT_2059_1_10; TBMM Arşivi Seçim Mazbatası, SM_2059_1_10.

²⁰ 1912 yılında Safranbolu'da doğmuştur. İlk öğrenimini Zonguldak'ta, orta ve lise öğrenimini İstanbul Pangaltı, Notre Dame de Sim Fransız Kız Lisesi'nde ikmal ettikten sonra 1939'da Ankara Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. Zonguldak'ta hakimlik stajını tamamlayarak hakim olmuştur. Daha sonra neşir hayatına atılarak on iki yıl muhtelif dergi ve gazetelerde içtimai, edebi ve siyasi konularda yazılar yazmıştır. Zonguldak'ta Yardım Severler Derneğini kurmuştur. Türk Kadınlar Birliği başkanlıkları yapmıştır. Bkz. TBMM Arşivi, Hal Tercümesi, HT_2207_1_10; TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası, SM_2207_1_10.

²¹ 1907 yılında İstanbul'da doğmuştur. İlk, orta ve lise öğrenimini Erenköy Kız Lisesi'nde yapmıştır. 1939'da sosyal ve siyasi çalışmalarına başlamıştır. Yardım Sevenler Yurdu, Kızılay Veremle Mücadele ve Türk Kadınlar Birliği gibi kuruluşların kurul üyeliklerinde başkanlık, müfettiş ve mürakipliklerinde, eğitim, sağlık ve köycülük komiteleri idareciliklerinde ve müteait komisyonların ve kooperatiflerin başkanlıklarında Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatının ocak, bucak ilçe başkanlıklarında, il idare kurulu üyeliklerinde bulunmuştur. 1948-1949 yıllarında Çankaya maarif encümeninde ve belediye taktiri kıymet komisyonunda, belediye meclis azalığında

- Nazlı Tlabar, 316.310 oy alarak üçüncü kez Demokrat Parti'den İstanbul milletvekili seçilmiştir.
- 1906 yılında Selanik'te doğmuş olan 2341 sicil numaralı Ayşe Günel, 315.602 oyla Demokrat Parti'den İstanbul milletvekili seçilmiştir (TBMM Arşivi Hal Tercümesi, HT_2339_1_11; TBMM Arşivi Seçim Mazbatası, SM_2339_1_11).²²
- 1921 yılında İstanbul'da doğmuş olan 2353 sicil numaralı Arife Necla Tekinel, 315.900 oyla Demokrat Parti'den İstanbul milletvekili seçilmiştir (TBMM Arşivi Hal Tercümesi, HT_2351_1_17; TBMM Arşivi Seçim Mazbatası, SM_2351_1_17).²³
- 1918 yılında İzmit'te doğmuş olan 2276 sicil numaralı Hilal Ülman, 156.508 oyla Demokrat Parti'den Bursa milletvekili seçilmiştir (TBMM Arşivi Hal Tercümesi, HT_2274_1_11; TBMM Arşivi Seçim Mazbatası, SM_2274_1_11).²⁴
- 1914 yılında İstanbul'da doğmuş olan 2257 sicil numaralı Piraye Levent, 109.839 oyla Demokrat Parti'den Aydın milletvekili seçilmiştir (TBMM Arşivi Hal Tercümesi, HT_2255_1_11; TBMM Arşivi Seçim Mazbatası, SM_2255_1_11).²⁵

görev yapmıştır. 1957 seçimlerinde Ankara milletvekili olmuştur. Bkz. TBMM Arşivi Hal Tercümesi, HT_2299_1_11; TBMM Arşivi Seçim Mazbatası, SM_2239_1_11.

²² 1906 yılında Selanik'te doğmuştur. 1924 yılında İstanbul Darülmuaalliminden mezun olarak Çanakkale Fransız mektebinde Türkçe öğretmenlik olarak göreve başlamıştır. Evliliği nedeniyle öğretmenlik görevinden ayrılmış ve 1935 yılında Çanakkale umumi meclis seçimlerini kazanarak aynı zamanda daimî encümen azası olmuştur. 1940 yılında İstanbul'a nakille çocuk yurtlarında sosyal görevlerde bulunmuştur. 1946'da Demokrat parti Teşkilatiye Ocağına 143 kütük numarasıyla kaydedilerek idare kuruluna seçilmiştir. 1949'da Beşiktaş idare heyeti ve Demokrat Parti başkanlığı divan başkanlığına seçilmiştir. Belediye seçimlerinde belediye meclis azası olmuştur. 1957 yılında milletvekili olmuştur. Bkz. TBMM Arşivi Hal Tercümesi, HT_2339_1_11; TBMM Arşivi Seçim Mazbatası, SM_2339_1_11.

²³ 1921 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1941-1942 yılında İstanbul Hukuk Fakültesi'ne girmiştir. 1945 yılında mezun olmuştur. 1946'da Demokrat Parti ile siyasi hayata başlamıştır. Ocak ve ilçe başkanlıkları yapmıştır. 1957 yılında Demokrat Parti'den milletvekili olmuştur. 27 Mayıs darbesiyle siyasi hayatı kesintiye uğramış ve siyasi yasağı kalktıktan sonra 16.05.1983 tarihinde Milliyetçi Demokrasi partisini kurmuştur. Bkz. TBMM Arşivi Hal Tercümesi, HT_2351_1_17; TBMM Arşivi Seçim Mazbatası, SM_2351_1_17.

²⁴ 1918 yılında İzmit'te doğmuştur. 1936'da Erenköy Kız Lisesi'nden mezun olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarih bölümüne girip 1940 yılında mezun olmuştur. Beykoz ve Kadıköy ortaokullarında ikişer yıl tarih öğretmenliği yaptıktan sonra 1645'te Üsküdar Kız Lisesinde tarih öğretmenliğine tayin edilerek 23.09.1957 tarihine kadar bu okulda görev yapmıştır. Bkz. TBMM Arşivi Hal Tercümesi, HT_2274_1_11; TBMM Arşivi Seçim Mazbatası, SM_2274_1_11.

²⁵ 1915 yılında İstanbul'da doğmuştur. İlk ve orta tahsilinden sonra lise tahsilini İstanbul Kız Lisesi'nde tamamlamıştır. 1936 yılında Eczacılık okulundan mezun olmuştur. 1939 yılından 1943 yılına kadar Aydın Orta Okulunda fizik ve kimya öğretmenliği yapmıştır. 1952 yılında Demokrat Parti İl İdare Heyetinde görev almıştır. 1957 seçimlerinde milletvekili olmuştur. Bu dönemde Sıhhat ve İçtimai Muavenet Encümeni ve Sanayi

- 1914 yılında İstanbul'da doğmuş olan 2061 sicil numaralı Nuriye Pınar, 229.799 oyla Demokrat Parti'den İzmir milletvekili seçilmiştir (TBMM Arşivi Hal Tercümesi, HT_2059_1_10; TBMM Arşivi Seçim Mazbatası, SM_2059_1_10).²⁶
- 1913 yılında İstanbul'da doğmuş olan 2359 sicil numaralı Perihan Arıburun, 217.655 oyla Demokrat Parti'den İzmir milletvekili seçilmiştir (TBMM Arşivi Hal Tercümesi, HT_2357_1_11; TBMM Arşivi Seçim Mazbatası, SM_2357_1_11).²⁷

Çok partili dönemde meclise seçilen kadın milletvekilleri genellikle önemli görevlerde bulunan aile üyeleri veya yakını olan kadınlardır. Özellikle Demokrat Parti döneminde, seçilen kadın milletvekilleri, Osmanlı Devleti'nde hizmet etmiş ailelerin yakınlarından oluşmaktadır. Meclis listelerinde genellikle baş sıralarda yer aldıkları için seçilen bu kadınlar, kendilerinden beklenen aktif rolü tam olarak üstlenememişlerdir; ancak siyasi mücadelenin bir parçası ve simgesi olarak kabul edilmişlerdir. (Kaplan, 1998:208).

3. Kadın Milletvekillerinin Mecliste Görüştükları Konular

1935-1960 Meclis tutanakları incelendiğinde kadın milletvekillerinin, eğitim, sağlık, aile ve kadın hakları, kültür, gençlik, çalışma, sosyal güvenlik, emeklilik, adalet, çocuk meseleleri, ulaşım, bütçe gibi birçok konuda fikir belirttikleri görülmektedir. Bunun yanında bütçe dış işleri ve savunma ile ilgili komisyonlarda ise kadınlar daha az görev almıştır.

Encümeni'nde görev almıştır. Bkz. TBMM Arşivi Hal Tercümesi, HT_2255_1_11; TBMM Arşivi Seçim Mazbatası, SM_2255_1_11.

²⁶ 1914 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1932'de Erenköy lisesinden mezun olmuştur. Fransa'da Bordeaux Üniversitesi'nde kimya ve tabii ilimler okumuştur. 1937 yılında Türkiye'ye dönerek İstanbul Üniversitesi Jeoloji Enstitüsü'ne asistan olarak atanmıştır. 1939 Erzincan depremi ve 1943 Adapazarı-Hendek depremi depremi ile ilgili bilimsel makaleler yayımlamıştır. 1951'de Avrupa Deprembilim Komisyonu (ESC) üyeliğine seçildi; yaklaşık on yıl Türkiye'nin ulusal deprem raporlarını hazırlamıştır. 1954 yılına kadar İstanbul Üniversitesi'nde paleontoloji dersleri vermiştir. 1953 yılında Başbakan Adnan Menderes'in daveti üzerine milletvekili adayı olmuş ve 1954-1960 yılları arasında TBMM 10. ve 11. dönem Demokrat (DP) Parti İzmir milletvekilliği yapmıştır. Milletvekilliği sırasında Dünya Parlamentolar Birliği'nin Türk Grubu Genel Sekreterliğini görevini yerine getirmiştir. 1956-1958 yıllarında Türkiye Jeoloji Kurumu'nun başkanlığını yapmıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın davetlisi olarak milletvekilliğinin yanı sıra bir bilim insanı ve "Dünya'daki tek kadın deprem uzmanı jeolog" olarak Amerikan Senatosu'na takdim edilmiştir. 1960'ta askeri yönetimin başlamasıyla Yassıada'da yargılanmış ve Kayseri'de iki buçuk yıl ceza evinde tutuklu kaldı. TBMM Arşivi Hal Tercümesi, HT_2059_1_10; TBMM Arşivi Seçim Mazbatası, SM_2059_1_10.

²⁷ 1913 yılında doğmuştur. Konya'da ortaokul, Ankara'da Kız lisesinde ve Ankara Üniversitesi'nde Hukuk Fakültesi'nde okumuştur. Adliye'de hakimlik stajı yapmış, Temyiz Mahkemesi 3. Ceza Dairesinde çalışmıştır. Cide'de Hâkim muavinliği yapmıştır. 1940 yılında meslekten ayrılmış ve 1953 yılında avukatlığa başlamıştır. Türkiye'nin ilk kadın avukatlarından biri olmuştur. 27 Mayıs'ta Yassıada mahkemesinde yargılanmış ve 4 yıl 2 ay ağır hapis cezası verilerek Kayseri Cezaevi'ne gönderilmiştir. Bkz. TBMM Arşivi Hal Tercümesi, HT_2357_1_11; TBMM Arşivi Seçim Mazbatası, SM_2357_1_11.

İlk kadın milletvekilleri arasında V. dönem boyunca en fazla söz alanlar Nakiye Elgün ve Fatma Memik'tir. Benal Arıman, Huriye Öniz, Meliha Ulaş, Türkan Baştuğ, Esmâ Nayman, Seniha Hızal, Ferruh Güpgüp, Mihri Pektaş ise bir veya birkaç kez konuşma yapmışlardır. Bazı kadın milletvekilleri mecliste yönlendirici ve mücadeleci konuşmalarıyla takdir toplamışlardır. Nakiye Hanım dört dönem üst üste mecliste vekillik yapmış ve konuşmalarıyla meclise ayrı bir renk katmıştır. Nakiye Hanım'ın Montrö Sözleşmesi ve Hatay Sorunu ile ilgili yaptığı konuşmalar dikkat çekici olmuştur. (Kaplan, 1996: 273). 1 Mart 1935 tarihinde açılan V. dönem TBMM'de yeni Hükümet Programı'yla ilgili görüşlerini belirtmek amacıyla 7 Mart 1935'te söz alan Nakiye Elgün: "Bugüne kadar Türk, bütün olarak her sahada yan yana, el ele çalışmıştır. Fakat bugüne kadar Türk milletinin en yüksek, en onurlu bir mevki olan burada ilk defa yer almış bir kadın sayılabilmek itibarı ile bunu verenlere karşı duyduğumuz hazzı ifade ederken yine bu büyük onurun içinde Türk hükümetine itimad beyan eden arkadaşlar arasında bulunmak şerefini bize verilmiş olmasından dolayı duyduğumuz sevinç ifade etmeye çalışırken belki de söz bulamıyorum" sözleriyle bu güzel günleri kendisine yaşattığı için Atatürk'e sonsuz teşekkürlerini sunmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Dönem, 1. Cilt, 2. Birleşim, 7 Mart 1935: 32; Sibel Duroğlu, 2007: 115).

1936 bütçe görüşmelerinde Antalya Milletvekili Türkân Baştuğ, eğitim meselesini gündeme getirerek orta öğretimin zorlukları üzerinde durmuştur. Öğretmenlerin de yetersizliğinden bahseden Baştuğ, özel kurslarla bu öğretmenlerin seviyelerini yükseltmeyi teklif etmiştir (Kaplan, 1998:210). Mecliste eğitim konusunda konuşan diğer bir kadın milletvekili olan Meliha Ulaş, gençlerin görgü kurallarını bilmediklerini anlattığı konuşmasında:

"... Temas edeceğim nokta senelerden beri tecrübelerimle büyük noksanlığımı hissedip gördüğüm «içtimai terbiye» kültürle beraber verilecek içtimai bilgilerdir. Bugün çocuklarımız, gençlerimiz bir birçok bilgilerle yetişiyor. Fakat ona destek olan ve hayatın her durumunda rastlayacağı birçok muaşeret bilgileri noksan kalıyor. Ta yemek masasından tiyatro, sinema salonlarına kadar günün her saatinde ve her yerinde bu boşluğun menfi izlerini görüyoruz. Arkadaşlar teessüfle şunu söylüyorum ve sizler de her zaman şahid oluyorsunuz ki bu muaşeret içtimai bilgileri çocuklarımıza öğretmediğimizden onlar büyükleri saymasını, sokakta yürümesini, otobüste, tramvayda durmasını, Halkevleri, konser, tiyatro, sinemalar ve müsamereler gibi umumi yerlerde oturmasını, konuşmasını, gülmesini bilmiyorlar. Büyük Cumhuriyetimizin genç ve

müdrük nesline, her gün biraz daha yükselen gençliğine artık bu mühim bilgilerin verilmesi zamanı çoktan gelmiştir. Bu bilgi ve yetiştirme hiç şüphesiz aile kucağından başlarsa da ve ailenin burada mühim rolü varsa da gerek terbiye gerek yurt sevgisi ve gerek içtimai bilgiler kaynağı olan okullarımızda bunun işletilmesi, tekamülü, devamı şarttır. Okullarımızda öğretmenlerimiz, bu noksanlar üzerinde ancak fırsat verebildiği pek az bir zaman içinde meşgul oluyorlar. Fakat bunun kâfi gelmediğini bugün görüyoruz. Sayın Kültür bakanımızdan yaşama için ve yaşamanın tamamlayıcısı olan bu içtimai muaşeret bilgisinin ders şeklinde programa konulmasını dilerim” diyerek çocuklara ilkokuldan itibaren görgü kurallarının öğretilmesi gerektiğini ifade etmiş ve dönemin Kültür Bakanı’ndan bunun yerine getirilmesini istemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Dönem, 18. Cilt, 65. Birleşim, 26 Mayıs 1937, s.252).

Mecliste çok söz alan kadın milletvekillerinden Tezer Taşkiran da yaptığı konuşmada, cahil ve okuma yazma bilmeyen vatandaşların eğitilmesini sağlamak için özel programlar ve faaliyetler düzenlenmesini teklif etmiştir. Taşkiran’ın ilgili konuşması şu şekildedir:

“... Mecburi öğretim yaşı üstünde bulunan ve ümmi veya cahil olan vatandaşlarımızın yetiştirilmesi mevzuunun da ciddiyetle ele alınması lüzumuna inanıyorum. Üzerinde dikkatle durduğumuz mecburi ilköğretimin dilediğimiz gibi muvaffak olabilmesi için de bu mevzua ehemmiyet vermemiz gerekir.... Yine bizim memleketimizde olduğu gibi dünyanın başka taraflarında da ümmilik, cehalet, fakirlik ve hastalığın bir arada yaşadığı müşahede edilmektedir. Bundan dolayı merkezi Millî Eğitim Bakanlığında bulunan ve alâkalı bakanlıkların iş birliğine dayanan bir halk terbiyesi veya yetişkinler terbiyesi diyebileceğimiz bu çok mühim bir mevzuu hemen ele almamız gerekir. Hapishaneye düşen bedbaht vatandaşı orada okutabiliriz ve ona çıktığı zaman daha iyi bir vatandaş olmanın vasıtalarını vermiş olabiliriz. İşçilerimizin umumi bilgisini artırmağa çalışabiliriz ve amelî olarak daha fazla teşhiz edebiliriz...” Taşkiran, yetişkinler için özel alfabe yazılmasını, faydalı ve amelî bilgiler taşıyan çeşitli okuma kitaplarının hazırlanıp köylere dağıtılmasını, ayrıca radyodan faydalanarak ders programlarının yayılmasını istemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 9. Dönem, 5. Cilt, 51. Birleşim, 25 Kasım 1951, s.775; Kaplan, 1998, s. 211).

Kadın milletvekilleri yalnızca kendilerinin değil, milletin de temsilcisi olduklarını her fırsatta dile getirmişlerdir. Örneğin 22 Mayıs 1939’da Nakiye Elgün kimsesiz çocuklar ve çok

çocuklu annelere yardım tahsilatı önerisinde bulunmuştur. Elgün: “Arkadaşlar, talihin mi diyeyim, kaderin mi diyeyim ne ise babasını, anasını, her şeyini alarak bedbaht etmeğe çalıştığı mahluka sen Türk doğdun bedbaht olmazsın diye elimizi uzatmak ve elinden tutmak mecburiyetindeyiz. O yavrunun tünel ızgaralarının üzerinde, ısıtmaya yangın harabelerinde, köprü altlarında barındırmaya çalıştığı cılız varlığını kurtarmalıyız. O yavrunun bugün mert ve erkek bir millet diye dünyada vafedilen büyük milletinin büyüklerinden beklediği budur, bunu vermekte ihmal etmeyelim.” sözleriyle çocuklara sahip çıkılmasını ve bütçeden bu çocuklar için pay ayrılmasını, kimsesiz çocuklar için açılan bakım evlerinin kapatılmamasını istemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Dönem, 2. Cilt, F. Birleşim, 22 Mayıs 1939, s.150). Bundan başka Tıp Fakültelerinin açılması ve sağlık personelinin yetiştirilmesi hakkında bir konuşma yapan Fatma Memik, ülkedeki sağlık işlerinin Cumhuriyet ile canlandığını belirtmiştir. Sağlık ile ilgili konularda kadın milletvekillerinin üzerinde durdukları nokta sağlıklı ve gülbüz neslin yetiştirilmesi olmuştur (Kaplan, 1998:215). Fatma Memik, 1936 yılında “Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti Teşkilat ve Memurin Kanunu” münasebetiyle söz almış olduğu konuşmada da “Türk hekimlerini emin bir istikbale yürütecek olan bu kanunu kabul edecek Yüksek Kamutaya ve bunu hazırlayan Sayın Sağlık bakanımıza meslektaşlarım olan Türk hekimleri namına derin minnet ve şükranımı huzurunuzda yüksek kürsüden arz etmeyi bir borç bilirim” sözleriyle sağlık alanında yapılan gelişmeleri takdir etmiştir. (TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Dönem, 12. Cilt, 76. Birleşim, 9 Haziran 1936: 129).

Bunlardan başka kadın milletvekilleri taşradaki kadınların yaşadığı sıkıntıları da meclise taşımıştır. Salise Abanozoğlu köy kadınlarının sorumluluklarından bahsederek kadınların ağır yükler taşıdıklarına dikkat çekmiş, bu durumun sağlık üzerinde olumsuz etkisi olduğunu belirtmiştir. “Hiç olmazsa kadınların sırtlarında ağır yüklerle kasabalara, şehirlere inmeleri olsun menolunmalıdır. Buna bir çare bulmalarını muhterem hükümetimizden rica ediyorum.” sözleriyle kadınların bu yüklerden kurtarılmasını istemiştir. (TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Dönem, 11. Cilt, 57. Birleşim, 28 Mayıs 1940: 340).

Kadın ve aile planlamasına dair konular ilerleyen yıllarda da meclis gündemine gelmeye devam etmiştir. Belkıs Bayhan 1940 bütçe görüşmelerinde doğum ve çocuk bakım işleri için ayrılan ödeneği yetersiz bulmuş, köylünün istemesini beklemeden gerekli yardımların yapılması gerektiğini şu şekilde belirtmiştir:

“Köylü bizden istemesini bilmeseyse bile bizim köylere göndermemiz icab eden birçok mühim şeyler vardır ki bunların en başında sıhhi yaşamak çarelerini, çocuk ve doğum hıfzıhhası bilgilerini onlara anlatmak gelir. Gezdiğim köylerin

sağlık teşkilâtı arasında küçük sıhhat memurları, köy ecza dolapları, sağlık koruyucuları gibi faydalı şeyler gördüm. Fakat kadın ve çocuk sıhhat işlerinin ancak bir kadın eliyle hem de kendi içlerinden yetişmiş münevver bir hemşire eliyle daha iyi başarılacağı çok bedihî bir keyfiyettir. Bu maksatla kurulan köy ebe mekteplerinden çok iyi neticeler beklemekteyiz. Ancak bunlar vasıtasıyla ki köylü kadınlarımız arasında sağlık tetkik ve propagandası yapılarak, kullanmakta oldukları sakîm usul ve adetler yerine fennî tedbirler ikame olunacak.” (TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Dönem, 11. Cilt, 57. Birleşim, 28 Mayıs 1940: 312). Bayhan bu sayede hemşireler eliyle çocukların ve annelerin sağlık hizmetlerinin düzenlenebileceğini belirtmiştir.

Öte yandan kadın milletvekillerinin sık sık görüş belirttiği diğer bir konu kadın erkek eşitliği olmuştur. Bu noktada vekiller köy kadınlarının durumu, kadınların da çalıştıkları işlerde erkeklerle aynı haklara ve eşit ücrete sahip olmaları, çocuk sahibi kadınların çalışmaları sırasında çocuklarına bakılacak yuva ve anaokullarının açılması hakkında bazı önerilerde bulunmuşlardır. Basın yayın yoluyla veya radyo ile işlenecek cürümler hakkında öneriler verilerek kadınlar aleyhindeki yayınların düzenlenmesi gibi konularda çeşitli çözüm önerileri sunmuşlardır. (Kaplan, 1998: 219; Kaplan, 1996: 276). Sonuç olarak kadın milletvekillerinin özellikle mecliste yer aldıkları ilk dönemde genelde kadınları ilgilendirdiği düşünülen konular olan çocuk, sosyal güvenlik, eğitim ve sağlıkla ilgili konularda görüş bildirmişlerdir. Bu noktada ilk kez böyle bir görev üstlenmeleri ve dönemin muhalefetsiz siyasal yapısı göz önüne bu durum üzerinde etkili olmuştur. Bununla birlikte kadın vekiller dönem dönem farklı konulara da değinmiş, dış politika ile ilgili konularda da fikirlerini belirtmekten çekinmemişlerdir (Duruoğlu, 2007: 122).

1946-1960 döneminde ise Meclis Tutanakları incelendiğinde kadın milletvekillerinin geleneksel rollerine ilişkin, eğitim, çocuk, sağlık ve sosyal işler gibi konuların yanı sıra, meclis gündemine getirilen çeşitli kanun tasarı ve teklifleri hakkında söz aldıkları, dış politika ve milli savunma gibi siyasi konularda da görüş belirttikleri görülmektedir (İçke, 2014: 119). Örneğin 24 Şubat 1951’de Dışişleri Bakanlığı bütçesi hakkında yaptığı konuşmada, Türkiye’nin Vatikan Devleti’ne bir temsilci göndermesinin gerekliliğine değinen Tlabar, Müslüman olsun veya olmasın pek çok devletin hali hazırda Vatikan’da temsilcisi bulunduğunu belirtmiştir. Vatikan Devleti’nin özellikle manevi açıdan birçok ülke üzerinde etkisi bulunduğunu, bu nedenle Vatikan ile ilişkilerin kurulmasının Türkiye açısından da faydalı olacağını ifade ederek: “Vatikan Devleti’nin insan haklarını külliye inkâr eden komünizmin has düşmanı” olduğunu

buna karşılık “komünizmin topu, tüfeği ve ordusu olmayan Vatikan’ı bir numaralı düşman” ilan etmesinin Vatikan’ın önemini gösterdiğini anlatmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 9. Dönem, 5. Cilt, 50. Birleşim, 28 Mayıs 1940: 679; Çolak, Aralık 2017: 124).

Bunun yanı sıra Tlabar, 6 Aralık 1954 tarihinde Demokrat Parti Ankara mebusu Aliye Temuçin ile birlikte Emekli Sandığı Kanunu’na geçici iki madde eklenmesiyle ilgili de teklif sunmuştur. Bu maddelerden biri görüşmeler sonunda kabul edilmiştir. Bu kanun teklifi Türk basınında da yer almıştır. Dul kadınların emekli maaşlarının ödenmesi konusunda koruyucu bir nitelik taşıyan bu düzenleme, Tlabar’ın Kadınlar Birliği Başkanlığı yaptığı 10. döneme denk gelmiş ve onun kadınların sorunlarına ne kadar duyarlı olduğunu gösteren bir örnek olarak değerlendirilmiştir (Çolak, Aralık 2017: 125). İlgili kanun Demokrat İzmir gazetesine manşetten girilmiş Emekli Kanunu’nda Tadilat İsteyen Üç Kanun Teklifi başlığıyla yayınlanmıştır. Söz konusu haber içeriğinde İstanbul Milletvekili Nazlı Tlabar ve Ankara Milletvekili Aliye Temuçin’in verdiği ortak teklifle babaları öldüğü zaman evli olup da sonradan boşanan veya ölüm dolayısıyla kadınların da babalarının yetim maaşında pay sahibi olmalarının zaruri olduğunu gündeme getirdikleri ve bunun teminini istedikleri belirtilmiştir. (Demokrat İzmir, 7 Aralık 1954: 1). Görüldüğü üzere kadınların mecliste dile getirdiği konular hem kabul görmüş hem de basında geniş yer tutmuştur.

Kadın milletvekilleri Meclis içinde komisyonlarda da görev almışlardır. 1950 seçimlerinde Demokrat Parti listesinden bağımsız İzmir milletvekili olarak TBMM’ye seçilen Halide Edip Hanım, parlamento içinde Milli Eğitim ve Anayasa Komisyonlarında yer almıştır. Çiftçi Mallarının Korunması Hakkındaki Kanun’un değiştirilmesine yönelik arkadaşlarıyla birlikte verdiği kanun teklifiyle, Genel Kurul’da eğitim, dil, kültür ve kadın hakları gibi çeşitli konularda görüş bildirmiştir. Benzer şekilde, Demokrat Parti dönemi milletvekillerinden Tezer Taşkıran, UNESCO Millî Komitesi üyesi olarak çeşitli ülkelerde yapılan toplantılara katılmış ve yararlı etkinliklerde bulunmuştur. Ayrıca, Yardım Severler Derneği’nin kurucu üyeliği ve Üniversiteli Kadınlar Derneği’nin başkanlığı gibi görevlerde bulunmuştur. Sosyal ve kültürel konularda birçok yazı ve konuşması da mevcuttur. (Çolak, Aralık 2017: 128-132).

Bununla birlikte Demokrat Parti döneminde de kadın hakları ile ilgili görüşler ifade edilmeye devam edilmiş, çok partili dönemde çarşaf giyen kadınların artması ile bunu kadın hakları aleyhtarı bulan Aliye Temuçin ve iki arkadaşı meclise önerge vererek çarşaf giymenin yasaklanmasını istemiştir. Ayrıca kız-erkek karma eğitimin yasaklanmasını isteyen gruba karşı Aliye Temuçin ve diğer kadın milletvekilleri karma eğitimi savunarak, kadınların eğitim haklarının kısıtlanmasına karşı çıkmışlardır (Kaplan1998; Duruoğlu, 2007). Tüm bunlar

nihayetinde gerek tek parti döneminde gerekse Demokrat Parti Döneminde meclis tutanaklarına yansıyan şekliyle kadınların ülke gündemini ilgilendiren hemen her konuda görüş bildirdiği ancak genel olarak kadın hakları, fırsat eşitliği, eğitim, aile, çocuk konularında yoğunlaştıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Sonuç

19. Batıda başlayan kadın mücadelelerinin 20. Yüzyılda pek çok dünya ülkesine yayıldığı ve erkeklerle eşit haklara sahip olma fikrinin ortaya çıktığı görülmektedir. Dünyada olduğu gibi Osmanlı'da da görülmeye başlayan bu faaliyetlerde Türk Kadınlar Birliği başı çekmiş ancak istedikleri sonuca ulaşamamışlardır. Yine de Osmanlı modernleşme döneminden itibaren kadınlara verilen kısmi haklardan söz etmek mümkündür. Kadınların temel haklar konusunda en çok ayrıcalık elde ettikleri dönem ise Cumhuriyet Dönemi olmuştur. Bu haklar kapsamında makalede ele alınan, kadınların siyasi hakları kazanmaları belli dönemleri ve aşamaları kapsamakla birlikte kademeli olarak gerçekleşmiştir. Sonuç olarak muhtarlık, belediye ve belediye meclislerinde görev alan kadınların 5 Aralık'ta milletvekilliğini de kazanmasıyla tam anlamıyla siyasi hakları elde ettikleri görülmektedir. Bu noktada özellikle vurgulanması gereken noktalardan biri Türk kadınının siyasi hakları elde ettikleri zaman dilimlerinde henüz dünyanın ileri gelen pek çok ülkesinde dahi bu hakların kadınlara yeni yeni verildiği ya da henüz verilmemiş olduğu göze çarpmaktadır.

Bu noktada çalışmada mecliste yer almaya başlayan kadın milletvekilleri ile ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bunun sebebi söz konusu süreçte siyasette yer alan Türk Kadınının çeşitli bölge ve illerden seçilmiş olduğunun gösterilmesidir. Verilen bilgilerde büyük şehirlerin yanında küçük şehirlerden de kadınların temsile katıldığı görülmektedir. Ancak siyasette öncülük eden kadın vekiller, büyük çoğunlukla meslek sahibi, eğitilmiş, güçlü ve aktif niteliklere sahiptir. Kadınların mecliste yer almaya başlamasıyla birlikte özellikle kendilerini ilgilendiren konularda görüş bildirmekten çekinmemişlerdir. Ek olarak kadınlar ülke siyaseti ile ilgili önemli konular hakkında da bazı öneri ve tekliflerde bulunmuşlardır. Görüldüğü gibi kadınların siyasette yer almaları yaygın olanın aksine sadece vitrin olarak mecliste bulunmalarından çok daha öte bir anlam ifade etmiştir. Metin içinde verilen örneklerle aslında böyle olmadığı görülmektedir. Çalışmada kadın milletvekillerinin mecliste yapmış oldukları tartışmalar başlıklarında bu konulara yer verilmiştir. Öte yandan seneler içinde kadın milletvekillerinin sayısının azalması ise siyasetin geldiği noktalarla ilgilidir. Özellikle çok partili yaşama geçiş sürecinde yaşanan gelişmeler kadınların temsil oranını düşmesinde kaçınılmaz olmuştur.

Ayrıca bugün dahi kadınların mecliste erkek vekiller kadar yere sahip olmadığı da açıktır. Bu durum Türk siyasi hayatında kadınların halen eşit oranda yer bulamadığını kanıtlar niteliktedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

TBMM Zabıt Cerideleri

Kitaplar ve Makaleler

- Çolak, F. (Aralık 2017). Demokrat Parti Döneminde Meclisteki Kadın Milletvekilleri ve Faaliyetleri. Tarih Okulu Dergisi.
- Akça, B. (2016). Türk Siyasi Hayatında Bir Kadın Portresi: Satı Kadın. Atatürk Araştırmaları Merkezi, Uluslararası Medeniyet ve Kadın Kongresi, Halide Edip Adıvar'ın Ölümünün 50. Yıldönümü Anısına. 2. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Bulut, S. (2016). Cumhuriyetin İlanından Günümüze Yerel Seçimlerde Kadın Olgusu: Kadın Belediye Başkanları Üzerine Bir İnceleme. Uluslararası Medeniyet ve Kadın Kongresi. 2. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Duruoğlu, S. (2007). Türkiye'de İlk Kadın Milletvekilleri. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Eldeniz, P. Naci, Atatürk ve Türk kadını, T.T.K. Belleten, Cilt: XX, Sayı:80, 1956, s. 741)
- Güneş, G. (2010). Türk Kadınının Muhtarlık ve Köy İhtiyar Heyetlerine Seçme ve Seçilme Hakkını Kazanması Türkiye'nin İlk Kadın Muhtarı Gül Esin (Hanım)". Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi.
- İçke, A. (2014). Türkiye'de Kadın Milletvekilleri ve Siyasal Faaliyetleri (1931-1991). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- İçke, A. (2014). Türkiye'de Kadın Milletvekilleri ve Siyasal Faaliyetleri (1931-1991). Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kırkpınar, L. (1999). Cumhuriyet ve Kadın. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 3(8), 106.
- Kaplan, L. (1998). Cemiyetlerde ve Siyasal Teşkilatlarda Türk Kadını (1908 - 1960). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kaplan, L. (1998). Cemiyetlerde ve Siyasal Teşkilatlarda Türk Kadını (1908 - 1960). Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kaypak, Ş. (2016). Cumhuriyet Dönemi Modernleşme Sürecinde Değişen Kadın Kimliği. Uluslararası Medeniyet ve Kadın Kongresi, Halide Edip Adıvar'ın Ölümünün 50. Yıldönümü Anısına (s. 52-53). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Tekeli, Ş. (1982). Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat. İstanbul: Birikim Yayınları.

Tezler

Duruoğlu, S. (2007). Türkiye'de İlk Kadın Milletvekilleri. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Sürelî Yayınlar

Demokrat İzmir

İkdam Gazetesi, 27 Şubat 1924.

Milliyet Gazetesi, 11 Nisan 1930, “İstanbul Hamımları Bugün İntihab Haklarını Tesit Edecekler”.

Zaman Gazetesi, 8 Aralık 1934, “Kadınlarımızın Bayramı”.

İnternet Kaynakları

<http://farkyalovada.com/tr-tr/kose-yazilari/21638/yalovada-bir-cumhuriyet-kadini>.

<http://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/ataturk-ve-turk-kadini/>

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi
BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bengi>

ISSN: 2717-6584

The Importance Of Public Relations In The Post-Truth Era And The Strategies Followed

Post-Truth Çağında Halkla İlişkiler'in Önemi ve İzlenen Stratejiler

doi: 10.58646/bengi.1546761

Geliş/Received: 09 Eylül 2024

Kabul/Accepted: 21 Eylül 2024

Lale Barçın Aka*

Özet

Genelde farklı konularda belirli bir amaç doğrultusunda oluşturulan “Yalan haber”ler sosyal medya platformları ve arama motorları aracılığıyla hızlı bir şekilde yayılıp, kamuoyunun gerçek bilgiye ulaşmasına engel olmaktadır. Tarih boyunca yalan haber ve yanlış bilgi çeşitli amaçlar için kullanılmıştır. Ancak sosyal medyanın hayatımıza girmesiyle doğruluğu henüz kanıtlanmamış enformasyonunun ya da yalan haberin yayılımı hız kazanmıştır, bu tarz içerikler hem profesyonel içerik sağlayıcılar hem de kullanıcılar vasıtasıyla kısa sürede geniş kitlelere ulaşmıştır. Sağlık ve beslenme konularında oluşturulan yalan haberlere rağmen bilinçli tüketen ve beslenen, sağlıklı toplumlar meydana getirmek için farkındalık oluşturmak ön koşuldur ve sürdürülebilir halkla ilişkiler ile bu daha kolay hale gelebilmektedir. Bu çalışmada, Hakikat sonrası çağda yeni medya ortamında yayılan bu tarz bilgilerin önlenmesinde doğrulama platformlarının nasıl bir işlevi olduğu incelenmiştir. Çalışma kapsamında teyit.org doğrulama platformunda sağlık ve gıda ile ilgili iddialar üzerine yapılan incelemenin sonuçlarının ne olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmada, internet ve sosyal medyada paylaşılan sağlık ve beslenme konusundaki 14 iddianın sadece dördünün doğru bilgi olduğu, bu tür enformasyonun en fazla sosyal medya üzerinden yayıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Hakikat Öncesi Çağ, Halkla İlişkiler, Sağlık ve Gıda, Yalan Haber, Yeni Medya.

* Dr., Ege Üniversitesi, lbarcinaka@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3420-3802.

Abstract

'Fake news', which are generally created for a specific purpose on different topics, spread rapidly through social media platforms and search engines and prevent the public from accessing real information. Throughout history, fake news and misinformation have been used for various purposes. However, with the introduction of social media into our lives, the dissemination of unproven information or fake news has accelerated, and such content has reached large masses in a short time through both professional content providers and users. Despite the fake news about health and nutrition, raising awareness is a prerequisite for creating healthy societies that consume and eat consciously, and this can be made easier with sustainable public relations. In this study, the function of verification platforms in preventing such information disseminated in the new media environment in the post-truth era is examined. Within the scope of the study, the results of the verification platform teyit.org on health and nutrition claims were analysed. In the study, it was observed that only four out of 14 claims on health and nutrition shared on the internet and social media were found to be true information, and that such information was mostly disseminated through social media.

Keywords: Post-Truth Era, Public Relations, Health and Food, Fake News, New Media.

Introduction

The history of 'fake news', which has become widespread on a mass level, is at least as old as the history of the media. The New York Sun achieved a huge circulation with its 'There is life on the Moon' discourse and maintained this rise for a long time. Today, this situation, which is obviously unrealistic from the point of view of scientific truth and whose credibility is not understood by newspaper readers at first glance, attracts a lot of attention. Rumors about whether there was life on the Moon were common in those years. Many popular texts presented many speculative claims about the moon as scientific fact. On the other hand, the fact that readers lack the ability to distinguish truth from lies is another problem. The newspapers of that time did not openly deny that the news was fake; they preferred to remain silent, relying on popular beliefs (Taş & Taş, 2018: 188).

In 1870, German chemist Erich von Wolf measured the amount of iron in green vegetables. However, a mistake was made in the decimal numbers when the study was published. As a result of this typo, spinach became an 'iron storage' and became a myth. In the 1930s, cartoonists created the character Popeye based on this myth. Spinach consumption in America increased threefold. An article was published in 1981, after noticing the error in von Wolf's study and presenting the correct results. However, many people still know spinach as an iron storage (Bıçakçı, 2019: 62). Even if this example is wrong, it has become a myth and it has become very difficult to change the information. The issue of health and nutrition is very important as it concerns humanity. The spread of misinformation on this subject is actually not so innocent. People who do not have sufficient awareness of health, food and nutrition issues are easily deceived by these false news and other communication activities (Bernard & Bernard: 2010:457). In a study conducted by the Massachusetts Institute of Technology, it was found that fake news spread faster than true news in the social media environment (Vosoughi, et al., 2018:1147).

When we encounter fake news, Public Relations emerges in two different positions: On the side that deliberately produces fake news, or on the other side that tries to eliminate the effects of fake news. In order to understand the role of public relations that we first mentioned, it is necessary to look at the history of public relations, especially the concepts of propaganda (Bıçakçı, 2016:37; Özgen and Bayraktar, 2014:3). Public relations professionals who act far from the principles of 'considering the public interest' and 'mutual benefit' included in their definition by serving only one person or institution unilaterally while carrying out strategic communication activities have caused those who practice this profession to be perceived as a

group ‘far removed from moral values’ who only work on behalf of institutions. An example of this is the situation where, after the nuclear explosion in Chernobyl in 1986, the tea produced in the Black Sea region was contaminated and sales decreased, and the government representatives of that time appeared on television and drank tea, acting as if there was no problem (Bıçakçı and Hürmeriç, 2013:91). Public relations are of great importance precisely in this sense. The strategies used in the field of public relations can also be used in the field of activist public relations for the development of civil society.

1. Post-Truth Age and The Concept of Fake News

The concept of ‘post-truth’ can be seen as a conceptual need shaped by social reality in terms of making sense of today’s social, political and cultural dynamics and explaining the relationship between media, power and truth that takes shape in the face of events and facts (Paktin & Karaca, 2018). The Italian philosopher Giambattista Vico, who is considered the founder of modern philosophy of history in the West, based the framework he drew on how to understand and establish reality in human history on myths in his fundamental work ‘The New Science’ published in 1725. According to Vico, the history of all nations begins with fable, that is, story and myth (Vico, 2007:87). Vico emphasized that to discover how to obtain accurate knowledge and where to start, it is necessary to examine everything that humans produce and create without belittling it, thus trying to show that everything that humanity produces is worth investigating first (Paktin and Karaca, 2018:78). Post-truth, which is portrayed as a kind of problem for some, a new situation for others, and as the last stop in the adventure of truth for now, has caused radical changes in the field of communication as in all areas of life (Çelik, 2024:72).

To understand the concept of ‘fake news’, it is useful to first explain what ‘real news’ is. ‘News’ is a field that is expected to provide independent, reliable, accurate and comprehensive information (Kovach & Rosenstiel, 2021:11). Nowadays, the fake, which is followed with curiosity and found worthy of attention, has occupied the place of the real, and the real has thus become ordinary (Çelik, 2024:73). Although presenting objective and accurate information is the basic notion of journalism, Herman and Chomsky (2002) state that news is socially constructed and that journalists often make subjective judgments about which pieces of information to include in the news and which pieces to exclude. In fact, it is not only the journalist’s preferences that affect the subject of the news; the government, the audience and advertisers also have an impact.

Wardle and Derakshan (2017) explain in their comprehensive report that they find the concept of ‘fake news’ incomplete and inadequate and use the term ‘information disorder’ as a more inclusive term. The concepts of misinformation and disinformation, both of which are translated into Turkish as false information, were examined within the scope of fake news. The difference between the concepts is that the person or groups producing the news content intend to harm the other party, while in misinformation the intention is consciously bad, in disinformation the information given is false but does not intend to harm the other party. According to Wardle (2017), fake news can be grouped under seven headings based on content type: satire and parody journalism, misleading content/distortion, imitation content, fabricated content, manipulated content, incorrect context, and incorrect link.

Conceptualized as ‘information produced and disseminated to mislead or deceive people’, ‘fake news’ is usually produced for a specific purpose with financial, political or social motivation. ‘Fake news’ spreads rapidly through communication technologies such as social media; as a result, it threatens the public’s access to real information (Figueira ve Oliveira, 2017:817).

Disinformation, Social Media and Public Relations Relationship

The purpose of public relations is to spread information, eliminate conflicts or strengthen mutual understanding (Grunig, 2005: 17). Public relations consist of four models. Of these, the press agency model, public relations creates an opportunity for the organization to appear in newspapers by any means. The second model, public information, provides the flow of objective but positive information about the organization by using journalists. The third model uses research to create messages that will persuade the public to behave as the organization wants. The fourth model, known as the symmetric model, uses dialogue to manage conflicts, develop mutual understanding and build relationships with the public (Ertekin, 2016: 25).

The field of public relations fulfills its purpose by using the media in all models and using the method of informing the public (Gülcan, 2022:1442). Therefore, in terms of information, false information and disinformation can be a threat for public relations practitioners. This threat is observed through social media applications, which it has recently included in its own methods and tools.

Social media, while it serves as an important channel in the field of communication with the increasing number of users every passing day, also brings with it the possibility of encountering undesirable situations due to the lack of control and boundaries (Peltekoğlu, 2019:

1044-1045). False news, information, disinformation have become an area that public relations practitioners should pay attention to with the fast nature of the internet. Digital public relations, on the other hand, disseminates information via the internet to inform the public using time, communication and interaction channels (Gifford, 2010: 63). With its feature of providing communication opportunities to large masses in a short time, removing boundaries and reducing distances, public relations has included online media in its methods in the shortest time. Public relations practitioners have a number of responsibilities. Part of their responsibility is to monitor and address fake news that could harm an organization or individual (Waymer & Heath, 2019:255). When looking at fake news, it poses potential threats to organizational functions and reputation, and therefore public relations practitioners become relevant in their role to monitor the environment as part of organizational crisis prevention (Jahnga, Leeb, & Rochadiatc, 2020: 2). Unverified, false information has the potential to impact any political, commercial, or non-profit organization by influencing the attitudes and behaviors of stakeholders (Figueira & Oliveira, 2017: 821).

2. Review on Health And Food News in Teyit.org

The increase in the spread of fake news and misinformation has become an important problem in recent years, causing discussions, and the number of tools, applications, initiatives and platforms related to the verification of information on the Internet has started to increase. Teyit.org is one of the verification platforms that analyses suspicious news in new media in Turkey. Among the truth platforms that examine dubious news in the new media field in Turkey is Teyit.org. Teyit.org, which started its operations in November 2016 with the aim of being a “verification platform that examines dubious information on the internet,” is stated to work to “provide the reader with filtered information by verifying many areas from known mistakes to zdubious information that has become a trending topic on social media, from claims brought up by the mainstream media to urban legends.” It is also stated on the website that there are three basic principles determined by this site. These are objectivity and openness, correction policy and economic transparency.

The platform's website states in the "methodology and principles" section that a verification process consisting of 4 different stages is carried out. In the first of these, the screening stage, suspicious information circulated on social media with the contribution of both editors and readers is determined through a software called Dupito. The Teyit.org team states that they have determined three criteria for which suspicious news they will consider in the next stage, the selection process. Accordingly, elements such as virality, importance and urgency

are important in terms of examining the subject under consideration. After the subject to be evaluated is determined, the research stage is started. In the result and analysis section, it is stated that results were obtained in 4 different categories regarding the claim under consideration. Accordingly, the “Correct” label in the title section of each content on teyit.org indicates that the claim under consideration is true, while the “False” label indicates that the claim is false. The “Mixed” expression indicates that both true and false information are present regarding the claim under consideration, while the “Uncertain” label indicates that the data obtained is not sufficient to reach a conclusion about the claim (Ünal & Taylan, 2017:89-90).

Method

In this study, content analysis method was used. Content analysis, which is used in the field of social sciences and frequently used in qualitative research, is a systematic, repeatable technique in which some words of a text are summarized with smaller content categories with coding based on certain rules (Büyüköztürk et al. 2013:88). “The basic process in content analysis is to bring together similar data within the framework of certain concepts and themes and to organize and interpret them in a way that the reader can understand.” (Yıldırım and Şimşek, 2011:227). Çalık and Sözbilir (2014) discuss content analysis under three headings: meta-analysis, meta-synthesis (thematic content analysis) and descriptive content analysis. In this study, the contents in the health and food category on teyit.org will be analyzed.

Findings

As of July 12, 2024, there are 14 contents in the health and food categories. 16 content is related to the results of verification processes related to posts on news websites and social media.

Content Title	Sharing Platform	Claim	Analysis Result
Canide shock in apricots	Social Media	The European Union detected high levels of cyanide in apricots.	Correct
Record increase in meat prices	Socail Media	lamb meat has increased 210% in the last year	Correct
Fig problem	Social Media	Mold detected in figs sent to France	Correct
The tea sent to Italy	News Site	Banned substance detected in tea sent to Italy	Correct

Healthy honey	Social Media	honey is now organic, no glucose	False
Raise claim	Social Media	Alleged increase of 60% in examination co-payments and 70% in medicine co-payments	Uncertain
Plastic rice is produced in China	News Site	plastic rice is produced	False
Nutella	News Site	Palm oil in Nutella causes cancer	Uncertain
Magnum recalls ice cream	News Site	Claims of presence of plastic and metal in it	False
No one dies from cancer in Israel	Social Media	The claim that cancer is very rare in Israel	False
Syrians benefit from free in vitro fertilization treatment	Social Media	Syrian immigrants receive free IVF treatment in state hospitals	False
Coloured markings on toothpaste tubes	Social Media	chemical ratio in toothpaste E-104 Quinoline yellow coloring agent used in cosmetics causes skin diseases	Mixed
The colorant E-104 causes skin diseases and is banned	Social Media	Monkeypox disease causes death in Turkey	False
Monkey pox virus			

Tablo 1: Teyit.org doğrulama platformu

As a result of the verification activity conducted by Teyit.org, 7 of the claims were determined to be false, 2 were determined to be uncertain, 1 was determined to be mixed, and 4 claims were determined to be true. It was determined that 10 of the claims examined were

content spread through social media and 4 were content spread through news sites. When we look at the content spread through social media, we see that it is an important sharing area for the dissemination of information on health and food-related issues.

According to the news in the health category of Teyit.org, it is titled “The claim that colored markings on toothpaste tubes indicate the chemical content in the paste.” The claim in social media posts that “colored boxes at the bottom of toothpaste tubes indicate the chemical content in toothpaste” was examined by Teyit.org editors. The article, which included previous claims, also included the statement made by the Ministry of Health Communication Center to Teyit.org editors about the claims, and reported that the claim was false.

According to another report, there was no cancer in Israel or no one died from cancer. The World Health Organization announced that this news was wrong (Hür, 2024). The claim that the colorant named E-104 causes skin diseases” was evaluated as mixed by teyit.org editors. In the examination, it was stated that “the information that the quinoline yellow, also known by the code E-104, is used in the cosmetic products mentioned in the claim and more is true”, but it was emphasized that the claim that it causes a skin disease was not completely confirmed.

Conclusion

Although discussions about the use and consequences of fake news and misinformation existed in the pre-Internet era, in the new media age we live in, the speed at which such content spreads has increased and its prevention has become more complicated. The rapid spread of fake news and misinformation to large masses, especially in the context of health communication, is a problem that should be addressed meticulously, considering the negative consequences it will cause. Today, much misinformation about health is circulating through messaging applications such as websites and social media platforms.

The concept of fake news is an inseparable whole with the discussions of the post-truth era. The concept of fake news is an inseparable whole with the post-truth era discussions. In this study, we tried to evaluate the fake news produced in the food and health fields. In this sense, Public Relations managers should be in the role of a "Truth Manager" who constantly seeks accurate and true information; who keeps accurate and objective information at the focal point in communication aimed at both internal and external target audiences. Truth managers are people-centered, attach importance to professional ethics, actively use alternative channels, and reach accurate news through cooperation with news fact-checking/verification institutions.

References

- Bernard, J. C., & Bernard, D. J. (2010). Comparing parts with the whole: Willingness to pay for pesticide-free, non-GM, and organic potatoes and sweet corn. *Journal of agricultural and resource economics*, 457-475.
- Bıçakçı, İ. C. (2016). Halkla ilişkilerin kurmaca dünyası ve hakikatin direnişi. *Ankara: Ütopya Yayınevi*.
- Bıçakçı, A. B., & Hürmeriç, P. (2013). Milestones in Turkish public relations history. *Public Relations Review*, 39(2), 91-100.
- Bıçakçı, B. (2019). Post-Truth Çağında Halkla İlişkiler'in "Hakikat Yöneticiliği" Rolü: Gıda ve Beslenme Alanındaki Yalan Haberlere Yönelik Stratejiler. *Kurgu*, 27(4), 61-78.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2013). Bilimsel araştırmanın temelleri. *Nicel Araştırmalar*. *Ankara: Pegem Akademi*.
- Çalık, M., & Sözbilir, M. (2014). İçerik analizinin parametreleri. *Eğitim ve Bilim*, 39(174).
- Çelik, F. (2024). İletişim Perspektifinden Post-truth Fenomeni. *İstanbul: Eğitim Yayınevi*.
- Ertekin, İ. (2016). Halkla ilişkilerde mükemmellik kuramı açısından kurumsal iletişim. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 25-38.
- Figueira, Á., & Oliveira, L. (2017). The current state of fake news: challenges and opportunities. *Procedia computer science*, 121, 817-825.
- Gifford, J. (2010). Digital Public Relations: E-Marketing's Big Secret. *Continuing Higher Education Review*, 74, 62-72.
- Grunig, J. E. (2005). Halkla ilişkiler ve iletişim yönetiminde mükemmellik. *İstanbul: Rota Yayınları*.
- Gülcan, U. (2022). Grunig'in "İletişim Yönetiminde Mükemmellik Kuramı" Bağlamında Örgütsel İletişim Sürecinde Halkla İlişkiler Uygulamalarının Önemi. *Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal)*, 8(97), 1441-1445.
- Herman, E. S., & Chomsky, N. (2002). Manufacturing consent: the political economy of the mass media (3^a edição ed.). *Nova Iorque: Phanteon Books*.
- Hür, G. (2024). İsrail'de kanserden ölen olmadığı iddiası doğru mu? Erişim Adresi: <https://www.dogrulukpayi.com/dogruluk-kontrolu/israil-de-kanserden-olen-olmadigi-iddiasi-dogru-mu>

Jahnga, M. R., Leeb, H. & Rochadiatc, A. (2020). Public Relations Practitioners' Management Of Fake News: Exploring Key Elements and Acts of Information Authentication. *Public Relations Review*, 46(2): 1-7.

Kovach, B., & Rosenstiel, T. (2021). *The elements of journalism, revised and updated 4th edition: What newspeople should know and the public should expect*. Crown.

Özgen, E., & Bayraktar, N. (2014). Spin Doctor kavramının tehdidi altında halkla ilişkiler. *Marmara İletişim Dergisi*, (21), 1-17.

Paktin, S., & Karaca, H. S. (2018). Post-Truth, Medya ve İktidar. *Ekim*, 15, İstanbul.

Peltekoğlu, F. B., & Askeroğlu, E. D. (2019). Dijital halkla ilişkiler: fenomenler dijital marka elçisi olabilir mi?. *Selçuk İletişim*, 12(2), 1044-1067.

Taş, O., & Taş, T. (2018). Post-hakikat çağında sosyal medyada yalan haber ve Suriyeli mülteciler sorunu. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (29), 183-208.

Ünal, R., & Taylan, A. (2017). Sağlık İletişiminde Yalan Haber-YanlıŞ Enformasyon Sorunu Ve Doğrulama Platformları. *Atatürk İletişim Dergisi*, (14), 81-100.

Vico, G., & Önal, S. (2007). *Yeni Bilim*. Doğu Batı Yayınları.

Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *science*, 359 (6380), 1146-1151.

Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). *Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policymaking* (Vol. 27, pp. 1-107). Strasbourg: Council of Europe.

Waymer, D., & Heath, R. L. (2019). Political public relations, corporate citizenship, and corporate issues management. In *Political Public Relations* (pp. 250-269). Routledge.

Şimşek, H., & Yıldırım, A. (2011). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Ankara: Seçkin Yayıncılık*, 432, 113-118.

MAKALE YAZIM KURALLARI

Yazım Dili ve Sayfa Yapısı:

- Yazım dili Türkçe, İngilizce, Rusça ve Türk Dünyası kullanılan bütün dillerdir. Yazı karakteri olarak Times New Roman seçilmeli, sayfa yapısında tüm kenar boşlukları 2,5 cm olacak şekilde ayarlanmalıdır.
- MS Word dokümanı olarak ve 1,5 satır aralığında hazırlanmalıdır.

Metin Yapısı:

Başlıklar metin içinde Makale Başlığı, Yazar Adı, Özetler, Anahtar Kelimeler, Giriş, konu başlıkları ve alt başlıkları, Sonuç, Kaynakça şeklinde sıralanmalıdır.

- Makale başlığı (14 Punto/Koyu) sayfa ortalanarak yazılacaktır.
- Yazar adı, yazara ait kişisel bilgilere yer vermeksizin makalenin başlığı altına sağa yaslı olarak yazılacaktır.
- Yazara ait kişisel bilgiler, yazarın unvanı, bağlı bulunduğu kurum, elektronik posta adresi, ilk sayfada sayfa altı dipnotu (*) olarak verilecektir (Birden fazla yazar varsa birinci yazar için bir, diğerleri için artan miktarda yıldız kullanınız).
- Metin, Times New Roman ve 12 punto; dipnotlar ise aynı fontla fakat 10 punto ile yazılmalıdır (Açıklamalar dışında dipnot kullanılmamalıdır. Metin atıfları, metnin içinde ve APA yazım sistemine uygun olarak, aşağıda belirtildiği gibi yazılmalıdır).
- Makaleler, Giriş, Alt Başlıklar ve Sonuç bölümlerinden oluşmalıdır.
- Makalelerde sayfa sınırlaması bulunmamakla birlikte, sayfa sayısının makul ölçülerde olması beklenir.

Kaynakça Yazım Kuralları:

Makale tam metinleri APA sistemine uygun olarak hazırlanmalıdır. Kullanılacak APA sistemi sürümü en genel hatlarıyla:

- Yazarların soyadlarının alfabetik sıralaması esas alınır.
- Önce yazarın soyadı yazılır ve virgül konur. Yazarların soy isimleri Baş harf büyük harflerle kalın puntolarla yazılır.
- Yazarın isminin baş harfi (büyük harfle) yazılıp, nokta konur.
- Parantez içinde eserin yayınlandığı tarih yazılır, parantez kapatılır ve nokta konur.
- Eserin tam ismi yazılır ve nokta konur.
- Eser kitap ise eserin ismi italikle yazılır. Çalışma makale ise derginin adı italikle yazılır.
- Eserin yayınlandığı şehir yazılıp iki nokta üst üste konur.
- Yayınevinin adı yazılır.

Bu açıklamaların ışığında farklı türden akademik eserleri içeren APA (5) sürümüne uygun olarak hazırlanmış ayrıntılı bir örnek kaynakça:

Örnek Kaynakça

- Arslan, D. A. (2018). Sosyal bilimlerde araştırma yöntem ve teknikleri. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Arslan, D. A. ve Arslan, G. (2017-a). Kültür, sanat, edebiyat, sosyolojisi. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Arslan, D. A. (2017-b). Samsun ve Orta Karadeniz bölgesinde göçün sosyolojik tahlili. VII. Uluslararası Canik Sempozyumu: “Geçmişten Günümüze Şehir Göç”, 16-18 Şubat, Samsun, Türkiye, 2017.

- Arslan, D.A. (2012-a). Yerel seçim sonuçları temelinde Mersin'in siyasi yapısı. *International Journal of Human Sciences*, 9-2, 916-968.
- Arslan, D. A. (2012-b). Geçmişten geleceğe Kağızman'ın siyasi yapısı: Yerel seçim sonuçları temelinde Kağızman'ın siyasi yapısının sosyolojik analizi. *Sosyoloji içinde (587-606)*. Geçmişten Geleceğe Her Yönüyle Kağızman Sempozyumu Kars.
- Arslan, D.A. (2012-c). Mersin Milletvekilleri'nin sosyolojik profilleri. *International Journal of Human Sciences*, 9-2, 587-622.
- Arslan, D. A. (2011-a). *Who rules Turkey: Turkish power elite*. Berlin: LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Arslan, D. A. (2011-b). Uygulamalı köy sosyolojisi: Kırsal yapı ve kalkınma dinamikleri ile 17 öncesi ve sonrası Ankara Kavaközü. Mersin: Mersin Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, D. A. (2005). Educational bases of Turkish democracy: Educational backgrounds of Turkish elites. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Journal of Sociological Research)*, 8-1, 5-30.
- Arslan, D. A. (2004-c). Türk medya elitleri: bir durum tespiti. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Journal of Sociological Research)*, 4-2, 135-164.
- Bozkurt, Ö. (1972). *Ayrımsal sosyoloji ve toplumsal yapı*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Buğra, A. (1995). *Türkiye'de devlet ve iş adamları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulmer, M. (1994). *Sociological research methods*. London: Macmillan.
- Cüceloğlu, D. (200). *İnsan ve davranışı*. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Nirun, N. (1991). *Sosyal dinamik bünye analizi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Ozankaya, Ö. (1971). *Köyde toplumsal yapı ve siyasal kültür*. Ankara: Sevinç Matbaası.

ARTICLE WRITING RULES

Writing Language and Page Layout:

- The language of writing is Turkish, English, Russian and all the languages used in the Turkish World. Times New Roman should be chosen as the font, and all margins in the page structure should be set to 2.5 cm.
- It should be prepared as an MS Word document and with 1.5 line spacing.

Text Structure:

Title, Abstract, Key Words, Introduction, Subject Headings and Subheadings, Result, References.

- The title of the paper (14 pt. / dark) will be written on the center of the page.
- The name of the author shall be written right under the heading of the article without any personal information of the author.
- Personal information belonging to the author, the title of the author, the institution to which it is affiliated, the e-mail address, and the footnote (*) on the first page (if there are multiple authors, use one for the first author and a star for the others).
- Text, Times New Roman and 12 pt.; Footnotes should be typed with the same font but with 10 points (Footnotes should not be used except for the descriptions.) Text citations should be written in the text and in accordance with the APA writing system, as follows.
- Your notification must consist of Entries, Subheadings and Conclusion sections.
- There are no page limitations

Sample References:

- Arslan, D. A. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem ve teknikleri*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Arslan, D. A. ve Arslan, G. (2017-a). *Kültür, sanat, edebiyat, sosyolojisi*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.

- Arslan, D. A. (2017-b). Samsun ve Orta Karadeniz bölgesinde göçün sosyolojik tahlili. VII. Uluslararası Canik Sempozyumu: “Geçmişten Günümüze Şehir Göç”, 16-18 Şubat, Samsun, Türkiye, 2017.
- Arslan, D.A. (2012-a). Yerel seçim sonuçları temelinde Mersin’in siyasi yapısı. *International Journal of Human Sciences*, 9-2, 916-968.
- Arslan, D. A. (2012-b). Geçmişten geleceğe Kağızman’ın siyasi yapısı: Yerel seçim sonuçları temelinde Kağızman’ın siyasi yapısının sosyolojik analizi. *Sosyoloji içinde* (587-606). Geçmişten Geleceğe Her Yönüyle Kağızman Sempozyumu Kars.
- Arslan, D.A. (2012-c). Mersin Milletvekilleri’nin sosyolojik profilleri. *International Journal of Human Sciences*, 9-2, 587-622.
- Arslan, D. A. (2011-a). *Who rules Turkey: Turkish power elite*. Berlin: LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Arslan, D. A. (2011-b). *Uygulamalı köy sosyolojisi: Kırsal yapı ve kalkınma dinamikleri ile 17 öncesi ve sonrası Ankara Kavaközü*. Mersin: Mersin Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, D. A. (2005). Educational bases of Turkish democracy: Educational backgrounds of Turkish elites. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Journal of Sociological Research)*, 8-1, 5-30.
- Arslan, D. A. (2004-c). Türk medya elitleri: bir durum tespiti. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Journal of Sociological Research)*, 4-2, 135-164.
- Bozkurt, Ö. (1972). *Ayrımsal sosyoloji ve toplumsal yapı*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Buğra, A. (1995). *Türkiye’de devlet ve işadamları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulmer, M. (1994). *Sociological research methods*. London: Macmillan.
- Cüceloğlu, D. (200). *İnsan ve davranışı*. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Nirun, N. (1991). *Sosyal dinamik bünye analizi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Ozankaya, Ö. (1971). *Köyde toplumsal yapı ve siyasal kültür*. Ankara: Sevinç Matbaası.